

TIDSSKRIFT FOR ARBEIDERBEVEGELSENS HISTORIE NR.1/1982

Arbeiderkultur

Utgitt av

Pax Forlag A.s, Oslo

med støtte av

Norges Almenvitenskapelige Forskningsråd

Norsk Arbeidsmandsforbund

Norsk Kjemisk Industriarbeiderforbund

Norsk Kulturråd

Redaksjonsutvalg

Jorunn Bjørgum

Edvard Bull

Svein Damslara

Odd-Bjørn Fure

Knut Kjeldstadli

Arne Kokkvold

Einhart Lorenz (ansv.)

Per Maurseth

Finn Olstad

Richard Trælnes

Redaksjonens adresse:

Gøteborggt. 8, Oslo 5

TIDSSKRIFT FOR ARBEIDERBEVEGELSENS HISTORIE
kommer to ganger i året.

Abonnementspris for 1982: kr 95,-

Postgiro 2 01 20 45

Abonnement tegnes ved henvendelse til Pax Forlag A.s, Gøteborggt. 8, Oslo 5, tlf. (02) 37 90 82. Abonnementet anses løpende til oppsigelse skjer, hvis ikke oppsigelsesdato er uttrykkelig fastsatt i bestillingen. Ved adresseforandring, vennligst husk å oppgi gammel adresse.

Forsida:

Fane for Sag-, Tomt- og Høvleriarbeiderforeningen «Fremover» i Larvik. Fanen er fra 1911 og den har følgende tekst: «Her ræk mig o broder din barkedede haand før i løgn og af sult vi forgaa». Foto: Arbeiderbevegelsens Arkiv og bibliotek.

© Copyright by the authors 1982

Sats og montasje: Johs. Grefslies trykkeri, Mysen
Trykk: Tangen trykk A.s, Drammen

ISSN 0-332-5539

ISBN 82-530-1188-1

Arbeiderkultur

Innhold

Introduksjon	3
<i>Arne Kokkvoll</i> : Hovedtrekk i arbeiderbevegelsens kultur- strev	5
<i>Svend Aage Andersen</i> : Forholdet mellom arbejderklassens kultur og arbejderbevægelsens kultur. Delkultur, subkultur og modkultur	33
<i>Klas Åmark</i> : Sosialdemokratisk kulturpolitikk og kulturens krise i 1960- og 1970-åra	49
<i>Jorma Kalela</i> : Aktivistenes nostalgiske egenkultur eller agitasjon i form av kulturvirksomhet	71
<i>Seppo Hentilä</i> : «Ren arbeideridrett» eller «statlig idrettspolitik»? Arbeideridretten og arbeider- bevegelsen i Finland i mellomkrigstida	91
<i>Bjørn Sørenssen</i> : Arbeiderfilmen i Norge 1928 – 1940 ...	105
<i>Jostein Gripsrud</i> : Arbeiderbevegelsens teatervirksomhet i Norge i 30-åra – og dens begrensninger	131
<i>Per Ole Johansen</i> : Kampen om Menstadslaget	147
<i>Einar Terjesen</i> : Linz-konferansen 1981	163
Forskningsmeddelelse	168
Zusammenfassungen	170
Innkomne bøker	177

Introduksjon

Arbeiderkultur – finnes den? Dette spørsmålet stilte Gunnar Gregersen i TFAH 2/1981, og svarte bekreftende på det. Dette tidsskrift-heftet tar trådene opp fra Gregersens artikkel og prøver å belyse arbeiderkulturen fra flere sider.

Arbeiderkulturen kan ikke – som Arne Kokkvoll gjør oppmerksom på – defineres ut fra et snevert kulturbegrep som begrenser kulturen til de tradisjonelle «skjønne kunster». Arbeiderkulturen er mer enn det, og vi må bruke et svært vidt kulturbegrep for å fange opp alle dens sider. Gunnar Gregersen trakk i sitt innlegg den britiske forsker Raymond Williams utvidete kulturbegrep fram, som understreker at «the whole way of life» – hele livsmønsteret – må legges til grunn. Arbeiderkulturen finner vi m.a.o. der hvor arbeiderne levde og lever sitt liv – på arbeidsplassen, i organisasjonene, i bomiljøet.

Vendingen bort fra arbeiderbevegelsens tradisjonelle organisasjonshistorie i de senere år, som også gjenspeiles i vårt tidsskrift, innebærer også en økende og fornyet interesse for arbeiderkulturen – selv om det vil gå tid før den omfatter klassens «whole way of life». Interessen har gitt seg utslag i de nordiske arbeideropplysningsorganisasjoners arrangementer knyttet til bestemte arbeidermiljøer (kultur dager som f.eks. skogsarbeiderdagene), i forskningsprosjekter, publikasjoner, planer om arbeidermuséer og internasjonale konferanser om dette emne. I 1981 var bl.a. den årlige konferansen med arbeiderbevegelsens historikere i Linz viet arbeiderkulturen. Hos oss i Norge ble det i dagene 15. – 17. oktober 1981 holdt en nordisk konferanse i Oslo med «arbeiderbevegelsens kulturarbeid og kulturpolitikk i Norden» som tema. Konferansen var den fjerde i en serie med nordiske konferanser om arbeiderbevegelsens historie som blir holdt omtrent annet hvert år og går på omgang blant landene.

Det foreliggende heftet inneholder konferansens hovedinnlegg samt de bidragene som hadde tatt for seg norske forhold. Det er dessverre ikke mulig å offentliggjøre alle innlegg i rammen av tidskriftet, og interesserte lesere bes derfor henvende seg til konferansens arrangør, Arbeiderbevegelsens Arkiv og Bibliotek i Oslo, for å få opplyst hvor de øvrige innlegg blir publisert.

Konferansen i Oslo overskred i flere henseender rammen av de tidligere nordiske sammenkomster. Island var f.f.g. representert og konferansen ble dermed virkelig nordisk. For det andre ble kretsen av arbeiderbevegelsens historikere utvidet i to retninger: Utover faghistorikerne deltok både kulturarbeidere og forskere fra andre disipliner på møtet. Arbeiderbevegelsens opplysningsorganisasjoner var representert og både forfattere og skuespillere deltok. Litteratur-, teater- og filmvitere og arkitekter holdt innlegg og bidro dermed til å kaste lys over sider av arbeiderklassens livsmønster og kultur som til nå har vakt liten interesse hos historikerne.

På samme måte som Oslo-konferansen overskred tidligere konferansers rammer, så overskrider også dette heftet av TFAH vår ramme hittil. Dette nummeret inneholder ved siden av flere norske bidrag f.f.g. også artikler fra Danmark, Finland og Sverige. Redaksjonen håper at slike nordiske innslag kan utvide horisonten og stimulere til komparativ forskning. Dette gjelder kanskje mest for de finske bidrag. På grunn av språkproblemer er den finske arbeiderklassens og -bevegelses historie lite kjent over landegrensene, og en av konferansens erkjennelser var at parallellene mellom Norge og Finland er større enn allment antatt. Dette gjelder ikke minst for arbeideridretsbevegelsen, som Seppo Hentilä tar opp i sitt bidrag.

Med Jostein Gripsruds artikkel om arbeiderteater og Bjørn Sørnessens om arbeiderfilm i Norge bringer vi også to innslag fra ikke-historikere. Begge tar opp sider av bevegelsens historie i Norge som lett blir forsømt i organisasjonshistorien, men som likevel er vesentlig for et helhetsbilde av bevegelsens kulturpolitiske aktiviteter. Redaksjonen håper at det også i framtida vil være mulig å arbeide fagoverskridende og å kunne utvide samarbeidet med bevegelsens aktive medlemmer og med «naboene» i andre fag.

Vi retter en spesiell takk for samarbeidet med publisering av hovedinnleggene til konferansens arrangør.

Arne Kokkvoll

Hovedtrekk i arbeiderbevegelsens kulturstrev

Arbeiderkultur – en særkultur?

Hva menes det med begrepet arbeiderkultur? Har arbeideren en kultur som skiller ham ut fra andre i kultursammenheng? For det første er det vesentlig her å holde fast på et vidt kulturbegrep. En kommer ikke langt om en definerer KULTUR på tradisjonell måte, altså som en oppsummering av de «skjønne kunster» – musikk, maleri, skulptur, teater, litteratur og intellektuelt arbeid. Denne trange definisjonen er nå forresten for lengst sprengt, sjøl om den framleis ligger i bakhodet hos svært mange som daglig skriver og taler om kultur.

Den klareste og vel også mest kjente utviding av kulturbegrepet i vårt land skjedde i og med anerkjennelsen av bondekulturen. Det å godta bondesamfunnets særkultur som en del av det generelle kulturbilde skjedde ikke med et slag, men som resultat av en lang prosess. Og bakgrunnen er bondereisinga, bondesamfunnets lange og seige kamp for politisk og økonomisk makt og sosial posisjon. En kan spørre seg hvorfor det samme ikke skjedde med bevisst kraft da arbeidernes sjølhevdingstrang slo ut i den moderne arbeiderreisinga fra siste del av 1800-tallet.

En faktor som gjorde det ulike lettere for bøndene å reise sin kulturkamp, var at så mange trekk i bondekulturen var lett synlige, trekk som ut fra den gamle trange kulturdefinisjonen i og for seg var lett å godta. Bøndene hadde sin spesielle, men varierte byggeskikk, sine dialekter, sine særpregede folkedrakter, sin musikk og dans – ja, til og med en eldgammel skatt av eventyr, sagn og viser.

Sammenliknet med bondesamfunnets særkultur, var situasjonen en annen i arbeidermiljøene som grodde fram i andre halvpart av 1800-tallet. Her var det lite av synlige særpreg i byggeskikk, klesdrakt og andre ytre kulturelle særkjenner – bortsett fra det særpreg som fattige livsvilkår satte på det hele. Arbeiderens hus og klær var nok for det meste fattigslige etterlikninger av byborgernes og bøndernes hus og klær – med få kjente unntak som rallarhattene og anarkistenes silkeskjerf. I tillegg kommer jo at den industrielle produksjonsform førte med seg større ensartethet og etter hvert fjernet tidligere tiders ytre kulturelle kjennetegn i hele samfunnet. En fikk også en uomtvistelig sosial og økonomisk utjevning som slo ut i samme retning.

Vil en søke etter arbeiderklassens kulturelle særkjenne, må en legge til grunn det den engelske forskeren Raymond Williams har kalt *hele livsmønsteret* («the whole way of life»). Dette er for så vidt ikke noe nytt. Etnologer, arkeologer og historikere har gjort det samme i studiet av eldre, ofte utdødde kulturer. Sosiologer gjør det samme også i studiet av eksisterende miljøer – delmiljøer innafor storsamfunnet – for bl.a. å finne fram til gruppeidentitet og holdninger.

Tar en dette vide utgangspunkt, vil det være mulig å gi innhold i begrepet arbeiderkultur. Arbeiderkultur blir da her definert som den kultur en kan finne der arbeideren levde sitt liv: på arbeidsplassen, i bomiljøet og i arbeidernes organisasjoner. Og det sentrale her vil være de fundamentale *holdninger* som grodde fram i disse miljøene, mindre ytre synlige levninger.

Lite har vært gjort av forskning for å kartlegge slike holdninger. Men noe vet vi, nok til å slå fast at en slik kultur har eksistert og framleis eksisterer. Og det sentrale her er et knippe av holdninger, tenkemåter, væremåter som er knyttet til eller springer ut av begrepet solidaritet, definert som fellesskap, samkjensle, samvirke, samaksjon. Det er kollektivet, samfunnet – det lille og det store – som står i sentrum.

Solidaritet

Solidaritetstanken, slik den er blitt utformet og brukt i typiske arbeidermiljøer og i arbeiderbevegelsen, betyr samkjensle og samvirke mellom likeverdige partnere og den går nedover til de som

står svakere. Solidariteten går her aldri oppover – slik som vi har sett og ser begrepet bli brukt i andre miljøer. Hitler snakket også om solidaritet, men det var om solidaritet med nasjonen, folket. Ikke minst gikk den oppover i samfunnspyramiden, til føreren på toppen. Nasjonalt samhold, på tvers av sosiale og økonomiske skillelinjer i en krisesituasjon, f.eks. under krig, er altså ikke det samme som arbeiderbevegelsens solidaritetstanke. Snarere er det vel slik at kravet og behovet for nasjonal solidaritet i krisesituasjoner medfører klare begrensninger i arbeiderbevegelsens realisering av sin solidaritetstanke. Normale motsetninger av økonomisk, sosial og kulturell karakter blir for ei tid «lagt på is» – slik det skjedde også i Norge under den tyske okkupasjonen.

Arbeiderbevegelsens solidaritetstanke betyr altså samkjensle og samhold innad i gruppen, klassen, og samhandling utad. Tanken har en sterk horisontal dimensjon. Solidariteten eksisterer mellom prinsipielt like individer, og den tar inn i fellesskapet de som står svakere.

Solidaritet er i arbeiderbevegelsen et honnørord, det vesentligste etiske ankerfeste for bevegelsens kollektive handling. Men trolig takket bevegelsens innsats og posisjon er begrepet i vårt samfunn i dag også blitt et honnørord i samfunnsdebatten generelt. Vi ser stadig ordet brukt også av politikere langt ute på den politiske høyrefløy. Dette er noe nytt. I 1930-åras politiske debatt sto solidaritet for alt det borgerligheten ideelt sett måtte bekjempe. Solidaritet var det skremmende, det kollektivistiske uhyre, som ville drepe enhver fri virketrang og knuse individet. Fra den sida sett sto frihet mot solidaritet, les ufrihet, trelldom. Solidaritet ble et skjellsord.

Når ordet i dag synes å ha blitt allemannseie i den politiske debatt, kan det være et uttrykk for anerkjennelse av de faktiske samfunnsendringer som har funnet sted i retning av tryggere økonomiske og sosiale vilkår, utjevning – om en vil. Det kan bety endring i tenkemåte på borgerlig side. Slik sett *kan* det bety en avgjørende etisk seier for arbeiderbevegelsen som bærer av solidaritetstanken. Men når ordet solidaritet i dag så generøst blir brukt av folk med borgerlige verdinormer som utgangspunkt, kan det også bety at begrepet er blitt utvannet, at det brukes med et annet innhold enn det tradisjonelle i arbeiderbevegelsen. Det er dessverre grunn til å tro at det er det siste som er hovedforklaringen, sjøl om det også er slik at

anerkjennelsen av solidaritet som samfunnsbyggende prinsipp i nye kretser kan være ekte nok i mange sammenhenger.

Arbeiderbevegelsens folk kan sjøl ha bidratt til en slik utvanning av solidaritetsbegrepet. Ikke minst kan det ubevisst ha skjedd i siste etterkrigstid gjennom den meget sterke understrekning av behovet for samarbeid. Erfaringene fra krigen, da folk fra forskjellige samfunnslag sto sammen mot en felles fiende, var en forutsetning for dette. Behovet for nasjonale løft i gjenreisning av landet i de første etterkrigsåra en annen. Folk innenfor bevegelsen synes å ha ment at det skulle være mulig å skape et nytt samfunn med utgangspunkt i en nasjonal fellesskapstanke, på tvers av gamle og – for så vidt – ennå eksisterende motsetninger. Et typisk uttrykk for denne tankegangen finner en i Torolf Elsters bok «Sosialismen under debatt» fra 1950, der det i et av hovedoppslagene heter: «Fra klassekamp – til samarbeid.» Og det fellesskap, det samarbeid som her tenkes, går virkelig på tvers av eksisterende økonomiske og sosiale skillelinjer. En synes i denne sammenhengen å ha glemt at en vesentlig faktor knyttet til arbeiderbevegelsens solidaritetstanke, ja, nærmest inkorporert som en del av den – alltid var begrepet *kamp*. Solidaritet betydde fellesskap i kamp for noe og mot noe. Ikke minst det siste. Sterkt og enkelt kommer dette til uttrykk i arbeidernes sangene. Her opptrer alltid solidaritet, fellesskap, brorskap, kamp som deler av et hele.

Noen strofer fra sangen «Brødre til sol og til frihet» gir dette i konsentrert form:

«Fremad i tog millioner
skriver fra sult og fra nød.
En gang vor lengsel skal finde
veien til lykke og brød.

Brødre med haandslag vi lover:
Kjempe paa handlingens dag.
Endt er nu slavernes trengsler,
oprørets hellige dag.»

Det samme gjelder arbeiderbevegelsens faner, der inskripsjonene og motivenes symbolspråk også er klare nok:

«Maalet vi naar,
når samlet vi står»

«Gjennom kamp til seier»

«Gjør din plikt
krev din rett»

«Til kamp vi gaar
for lysere kaar».

For veteraner i bevegelsen ville solidaritet tolket som samarbeid rensket for konflikt og kamp fortone seg som latterlig lalling.

Tendensen i den seinere tid til å sette likhetstegn mellom arbeiderbevegelsens solidaritet og kristen nestekjærlighet er et annet trekk i slitasjen solidaritetstanken i dag utsettes for. Etter det som før er sagt, synes det her å være klare skillelinjer. Mens solidaritet er grunnlaget for kollektive løft for å skape trygge kår, for å endre samfunnssystemer, slik at grunnlag for fattigdom, nød og elendighet fjernes, er nestekjærlighet fundamentet for personifisert hjelp for å bøte på skader som rammer den enkelte. Nestekjærlighet er en appell eller et bud til den enkelte om å ha medkjensle med den svake, om å yte personlig hjelp til de som lider nød. Men den er neppe samfunnsomformende, verken i sitt filosofisk-religiøse utgangspunkt eller slik den med få unntak har vært praktisert i den kristne kirke. Nestekjærligheten har veldedigheten som logisk konklusjon. Den er individualistisk og privatiserende, der solidariteten er kollektivistisk og samfunnsrettet.

Solidariteten utelukker sjølsagt ikke nestekjærligheten. Arbeidernes brorskapstanke er en ren parallell, og bærer i seg den samme varme nærhet mennesker imellom. Her kunne en igjen vise til arbeidernes angene, der denne dimensjonen farger det hele. Men en person med arbeiderbevegelsens solidaritetstanke som etisk forankring, vil måtte betrakte nestekjærligheten som utilstrekkelig. Det er stor avstand mellom Mor Teresa og Martin Tranmæl.

Det vil trolig forundre at en ikke hittil har brukt ordet sosialisme. Det er gjort bevisst. Solidaritet, fellesskap, kollektiv er sentrale begreper i sosialismen som tanke-system, men de er samtidig en forutsetning, en etisk forankring, for å kunne bruke sosialismen. Sosia-

lismen framstår i denne tankegangen som et instrument for samfunnsforming, for realisering av solidaritet.

Den eller de grunnholdninger som knyttes sammen i begrepet solidaritet, er ikke – som mange synes å tro – skapt av sosialistisk tenkning, men har sjølsagt vært å finne mer eller mindre utviklet overalt hvor mennesker har stått sammen og *måttet* stå sammen for å kunne eksistere. En kunne kalle dette for gruppesolidaritet (Arbeidslag i skogen, båtlag, bomiljø).

Men med sosialismen fikk solidaritetsholdninger en tankemessig overbygning, solidariteten ble *bevisst*. Det ble utvidet fra å være en gruppeholdning til å bli forankringen i en ideologi for samfunnsforming. Solidaritet er slik sett en dimensjon i det sett av holdninger som ligger under ideologiene. Solidaritet ble med sosialismen en del av dette nye tankesystemet, men var – og er – samtidig en *forutsetning*.

Ytringer av arbeiderkultur

Arbeiderbevegelsens solidaritetstanke er altså det verdimesseig sentrale i de holdninger vi forbinder med arbeiderkultur. Det er med dette utgangspunkt vi kan søke å avdekke de kulturelle ytringer som gjør det berettiget i det hele å snakke om arbeiderkultur. Alle tiltak for å løfte, bedre arbeidernes kår, har vært tiltak for å løfte hele gruppa, hele klassen. Det har vært spørsmål om samlet kollektiv frammarsj, ikke om å gi det enkelte individ muligheter til å løfte seg ut av klassen, gruppa, heve den enkelte til et «høyere nivå». Dette siste var en vesentlig målsetting for de filantropiske arbeiderforeningene fra andre halvparten av 1800-tallet. Disse foreningene ble alle startet og ledet i første omgang av borgere med en humanreligiøs interesse for å «foredle», løfte, den enkelte arbeider, gjøre ham i stand til å leve på et høyere nivå kunnskapsmessig og moralsk. Her var det ikke snakk om kollektiv framgang, men om den individuelle.

Arbeiderbevegelsen og de mer eller mindre fast organiserte arbeidermiljøene, har slik en verdiforankring som står i klar motsetning til verdinormene i borgerlig kultur. Ofte kan det være lettere å vinne fram til klarhet om egen identitet ved å understreke hva en er imot, enn ved å analysere seg sjøl. Slik også med arbeiderne. Som

organisert gruppe har de nok ofte brukt denne metoden for å klargjøre sin identitet.

Borgerskapets kultur har vært sterkt individualistisk. Individets utfoldelsestrang og muligheter har stått i sentrum, rett nok ut fra den tanke at framgang for den enkelte skulle komme fellesskapet til gode. Gjennom «egen nytte – til felles nytte» var et vanlig utsagn i 1930-åra for å møte arbeiderbevegelsens krav om kollektiv framgang. Men for det liberale borgerskap framsto folket som en samling enkeltindivider, ikke som et kollektiv. En snakket om de dugelige og dyktige, og om de svake som enkeltvis trengte hjelp. Folket forble «en nasjonell kraftkälla ur vilken begåvningarna steg fram. Man hyllade de stora personligheterna som kom ur folkdjupet» sier Rita Liljeström i boka «Kultur och arbete».

Hva finnes så av arbeiderkultur i vårt land, definert som livsmønster, som spesielle former for sameksistens mennesker i mellom? Hva finnes i dag og hva fantes før? Er særtrekk her i ferd med å gå tapt, eller er de kanskje alt borte? Er det f.eks. et reelt innhold i utsagn som «vi jernarbeidere», «vi gutta på Aker», «vi gruvefolk»? Er slike uttrykk bare munnrappe slengbemerkinger, eller er de tegn på ei kjensle av sær-identitet?

Forskningen gir på dette området ennå lite. Oppblomstringen i de seinere 10-åra av forskning rundt arbeiderbevegelse og arbeiderklasse har vært orientert i retning av politisk kamp og sosiale/økonomiske forhold, lite rettet inn mot holdninger og opplagt mer vanskelig tilgjengelige kulturelle kvaliteter. Ofte har det også vært slik at sosioøkonomiske undersøkelser i arbeidermiljøer har vært preget av det enkelte forskere har kalt «elendighetsforskning». Målsettingen har mer vært å påvise dårlige bo- og leveforhold, menneskelig utarming, fattigdommens vesen, enn det å søke etter spesielle menneskelige kvaliteter i disse miljøene. Tendensen har også ofte gått i retning av å stille den påståtte tristheten i de som oftest bypregede arbeidermiljøene opp mot allment godtatte kvaliteter ved å bo og arbeide på landsbygda. I 1970-åra har dette hatt nostalgien som et noe frustrerende sluttpunkt.

Vi veit allikevel nok til at vi bevisst kan bruke begrepet arbeiderkultur for å karakterisere arbeiderklassens forskjellige miljøer. Denne kulturen er enhetlig i den forstand at vi alltid vil finne *solidariteten* som helt sentral verdiforankring. Men ellers vil den nok

varierte i form og farge, både geografisk og med utgangspunkt i yrkessærpreg. Det vil måtte være forskjeller mellom gruvearbeidermiljøet på Røros og miljøene knyttet til treforedlingsindustrien i Østfold, eller mellom arbeidermiljø i småhusbebyggelsen i Bergen og i de store leiegårdskvarterene på Oslo østkant. En vil finne både fellesdrag og særkjenner ved de forskjellige miljøene.

I boka «Livet i en gammel bydel» har Marianne Gullestad avdekket det fine nett av sosiale og kulturelle bindinger i et tradisjonelt arbeidermiljø i Bergen. Her kjenner folk hverandre og de godtar hverandre på tross av enkeltindividers klare utfordring til de normer som kollektivet setter. Her er omsorg, tetthet, nærhet – uten at det blir innpåslitent. Og folk kjenner seg knyttet til dette miljøet. Fundamentale trekk i deres livsformer er felles. Miljøet framstår som et kollektiv der fellesskap, samhold, blir det bærende både innad i miljøet og overfor det større samfunn rundt. En møter her et eksempel på det andre forskere har kalt «klassenes uformelle organisering», en «organisasjon» som fungerer uten formell styring, uten noen som helst form for byråkrati. Gjennom utenlandsk forskning – bl.a. fra arbeiderstrøk i London – kjenner vi til hvordan slike miljøer kunne overta oppgaver som det offentlige vanligvis har når det gjelder sosial hjelp til f.eks. å skaffe seg bolig eller arbeid.

Ofte fører utviklingen av slike kollektiver til at det skapes en viss form for avstand til storsamfunnet, tendenser til at miljøene blir seg sjøl nok – på godt og vondt. Bindingene til nærkollektivet, forankringen, identitetsfølelsen, forutsetter trolig her som ellers en mer eller mindre klar oppfatning av noe utenfor kollektivet som annerledes, til dels truende eller fiendtlig. Tilknytning til noe og motsetning til noe blir to sider av en og samme sak. Samhold, samkjensle vokser med utfordringen.

Med den industrielle produksjonsform ble et minstemål av solidaritet en livsnødvendighet for den moderne arbeiderklassen. Fellesskapet kunne ta mange former preget av spontanitet og ofte liten grad av bevissthet. Men ansatsene var der som en del av eksistensgrunnlaget og ble klarere etter hvert. Og med den organiserte arbeiderbevegelsen ble solidariteten helt klart det bærende prinsipp. Den faglige og politiske arbeiderbevegelsen ble arbeiderklassens spydspiss. Men samtidig som arbeiderbevegelsen må sees som et instru-

ment for arbeiderklassen, må vi tolke bevegelsen som en del av klassen. Det er gjennom denne enheten bevegelsen får sin kraft. Slik oppfattet bevegelsen seg sjøl, slik ble den normalt oppfattet av klassen.

Arbeiderbevegelsens kamp er etter hvert blitt forholdsvis godt beskrevet og analysert. Men arbeiderbevegelsen sto ikke bare for seigt utrettelig arbeid for å bedre arbeidernes materielle vilkår i arbeidsliv og samfunn. Den kom også i vesentlig grad til å arbeide for å «løfte» arbeiderklassen i kunnskap og i kultur generelt – også i tradisjonell forstand av dette ordet. I og rundt arbeiderorganisasjonene kom det dessuten til å utvikle seg et eget miljø, samværsformer med spesielle kjennemerker. Først ubevisst, senere bevisst, vokste det her fram kulturformer som avvek fra det som var vanlig ellers i samfunnet.

Helt fra første stund la arbeiderbevegelsen en veldig vekt på organisasjonsformene. De skulle være klare og greie og vel regulerte. Dette gjelder også for thranitterbevegelsen, sjøl om det her var mye spontanitet, sjøl om thranitterne fikk arbeide bare 2 – 3 år før myndighetene knuste bevegelsen deres, klarte de å bygge opp en organisasjon med klar struktur. De knyttet den ofte til den militære inndelingen eller til andre administrative enheter i områdene de arbeidet i, med roder og rodemenn med etter forholdene klare funksjoner.

Med framveksten av den moderne arbeiderbevegelsen fra 1870-tallet, kommer sansen for formell organisasjon og orden enda klarere til uttrykk. Ingen fagforening med respekt for seg sjøl kunne eksistere på spontanitet. Det var det seige, planlagte og målrettede arbeid som rådde grunnen.

Når en forening eller et lag ble stiftet, var det nok som oftest ikke mange til stede. Det var en kjerne av overbeviste som kjente hverandre godt som møttes. Med i starten av en slik forening hørte det alltid til å vedta lover eller statutter, der formål og hovedlinjer i arbeidsformene ble slått fast. Og det ble valgt styre med formann, sekretær og kasserer. Ansvarsforholdet var klart. Viktig var sekretæren. I protokollen skulle han holde fast hva en var blitt enig om, hva en vedtok og også det vesentlige av hva som ble sagt. Dette var viktig for det som senere skulle skje. Arbeiderbevegelsens eldre protokoller er da også sterke vitnemål om den omhu som ble lagt i

dette arbeidet. Protokollene er en god rettesnor for tanken og som oftest en pryd for øyet.

Gjennom hele bevegelsens historie har det vært arbeidet med organisasjonsstruktur, med aktivitetsformer, med møteformer – i videste forstand med organisasjonskultur. Og det kom etter hvert mønstervedtekter og lærebøker i organisasjonskunnskap og møteledelse.

Og det ble krevd disiplin og lojalitet. Plass for personlig ærgjerrighet har bevisst vært gjort liten. Det forhindrer sjølsagt ikke at den fantes. Men personlige ambisjoner måtte i alle fall skjules godt om de skulle gi uttelling. Det var på vegne av kollektivet en måtte stå fram og slåss eller konkurrere om posisjoner. Vedtak måtte respekteres, også av dem som nok i gitte situasjoner ble klart rammet i sine personlige interesser. Slike vedtak kunne svi, men i de fleste tilfeller ble de respektert. Denne siden ved arbeiderbevegelsens organisasjonskultur er kanskje den minst forståtte blant observatører utafør bevegelsen. Folk med borgerlige verdinormer som utgangspunkt, har hatt vanskelig for å forstå den enkeltes vilje til å underordne seg kollektivets uskrevne lover, og den trening aktive på alle plan i bevegelsen har fått nettopp i å leve med «personlige» nederlag, uten å bryte ut av fellesskapet. For bevegelsens kampkraft har den type skolering vært avgjørende og nødvendig.

Det kunne nok hende at formene av og til tenderte i retning av rituale, som når fåtallige forsamlinger ble avvirket nøyaktig på samme måte som om hundrer var til stede. Det verdifulle i spontanitet kunne slik kanskje komme til å lide. Men de faste formene og treningen i å følge dem, gjennomføre dem, skapte trygghet når representanter for arbeiderbevegelsen møtte i andre fora. En kjente møte- og diskusjonsteknikk, prosedyren fram til avstemming og vedtaket ofte bedre enn formelt sett mer velskolerte motstandere. Det ga sjøltillit og respekt for det en representerte. Tillitsmenn har ofte lagt vekt på slike erfaringer i omtalen av sine møter med folk fra «den andre sida», enten det nå konkret dreide seg om tariffhandlinger eller viktige konfrontasjoner ellers i samfunnet.

Sansen for både uskrevne og skrevne regler har slik vært særkjenner ved arbeiderbevegelsens organisasjonskultur. Nettopp denne sida ved arbeiderbevegelsens organisasjonskultur har da også blitt mønster for andre. Det var neppe noen tilfeldighet at

«Tillitsmannen», arbeiderbevegelsens kanskje mest brukte lærebok i organisasjonskultur, i 1960-åra var ettertraktet studiestoff for bl.a. Unge Høyre.

Men sjøl om en fornuftsfundert trening av tankene og praktisk øving i møteledelse og vedtaksprosedyre sto sentralt, ble ikke kjenslesida ved mennesket på noen måte oversett. Diktlesning, sang og musikk kom tidlig med på møteprogrammene – oftest i form av egenaktivitet. En god oppleser var ettertraktet. Det samme gjaldt folk med evne til å skrive. Ei handskreven lagsavis hørte med – særlig i partiforeninger og ungdomslag.

Det finnes neppe noen ikke-religiøs massebevegelse verken i vårt land eller i andre, der en har dyrket sangen i den grad som i arbeiderbevegelsen. Særlig da i form av allsang, men også gjennom kor og opptredener av mindre grupper. Alt i tilknytning til Thranes arbeiderforeninger og arbeidetsamfunnene på 1860-tallet finner vi sangkor. Det samme skjedde da fagforeningene kom. Fra Fagforeningenes Sangforening i Kristiania kom initiativet til å få dannet «Norsk Sangerforbund» i 1907. Bare organiserte arbeidere skulle være med her.

I bevegelsens tidligste historie var det vanlige kjente folkelige sanger, ikke minst nasjonale, som ble brukt. Men snart dukket de rene arbeidetsangene opp – særlig i allsangen, ikke sjelden skrevet av tillitsmenn i bevegelsen. I hovedtrekk kan en si at de eldste arbeidetsangene skildret arbeidet, slitet, arbeidernes vilkår. Seinere kom kampsangene, ofte med et direkte revolusjonært tilsnitt. Oversatte sanger fra andre lands arbeiderbevegelse ble vanlige, og det kom egne arbeidetsangbøker, Thrانيتterne fikk sin. Den eldste vi kjenner hos oss fra den moderne arbeiderbevegelsen ble satt sammen og utgitt av Carl Jeppesen i 1896. Hva var på den tid formann i Det norske arbeiderparti og skrev sjøl flere arbeidetsanger.

I denne sammenheng står også faner og flagg sentralt, i det hele bruk av enkle symboler for å begeistre, ildne. Også thrانيتterne rakk mange steder å skaffe seg faner. Særlig ble fagforeningene ivrige etter å skaffe seg faner, som oftest i glade farger og med enkel og sterk tekst. «Samhold gir styrke» ble ofte brukt, i det hele tekster og bilder som gikk på solidaritet og kamp. Hender som møttes i et handslag, en knyttet neve, en brennende fakkell ga i konsentrert symbolsk form bedre uttrykk for arbeidernes vilje og mål enn

lange språklige manifestasjoner. Og sterkest av alle symboler var det røde flagg. Det bar bud om en arbeiderenhet som sprengte landegrensene.

Arbeiderbevegelsen valgte ofte *demonstrasjonen* som sin spesielle form når det gjaldt å føre krav og klager fram for offentligheten. Demonstrasjoner, masseopptog av arbeiderbevegelsens kvinner og menn, ble faste innslag for å vise bevegelsens styrke utad. Men ikke bare det, demonstrasjonen hadde også sin mening innad i bevegelsen: den styrket fellesskapet, skapte kjensle av nærhet mellom de som deltok, skapte bevissthet om felles styrke og kraft. Sikkerheten, sjølbewissheten vokste: Vi er noe.

Hos eldre mennesker i arbeiderbevegelsen er det svært ofte slike ting som har festnet seg hos dem når de ser tilbake. Musikken, fanene, marsjen – de var med i noe verdifullt, større enn de sjøl.

Arbeiderbevegelsen skaffet seg tidlig egne forsamlingslokaler. Det ble nødvendig fordi arbeiderorganisasjonene ofte ble nektet adgang til forsamlingshus eid av borgerlige organisasjoner og lag. Men ikke bare derfor. Til arbeiderbevegelsens etter hvert mangslungne virksomhet trengtes faste holdepunkter, der arbeidet kunne drives kontinuerlig. Folkets Hus grodde fram i by og bygd med sterke arbeiderorganisasjoner. Folkets Hus ble sentra for arbeiderkultur. I sjølve navnet ligger en symbolikk: Dette skulle være steder der folket, de uprivilegerte, kunne møtes til arbeid og fest. Enkelte Folkets Hus fikk særnavn. Et navn som «Vonheim» gir i fortettet og direkte form Rørosarbeidernes holdning til sitt hus.

Alt før 1900 hadde flere arbeiderorganisasjoner skaffet seg egne hus. Men Folkets Hus-bevegelsen hører for alvor vårt hundreår til. På 1930-tallet har en anslått at arbeiderbevegelsens forskjellige organisasjoner rådde over ca. 300 forsamlingshus.

Dette betydde ikke bare lokaler for arbeiderbevegelsens møter og større sammenkomster, her fikk også foreningene etter hvert sine faste kontorer. Og ikke minst Folkets Hus ble samlingssteder i hverdagen. Hadde du en ledig time, kunne du slenge innom å få en prat med tillitsmenn og kamerater. Ofte fikk de lokale arbeideravisesene også sine tilhold her. Ikke minst avisredaksjonene ble på mindre steder livgivende for politisk og kulturell aktivitet. Her fikk en de siste daglige informasjoner, her var det alltid noen å drøfte temaene med. Hva miljøet i Folkets Hus og avisredaksjonene i arbei-

derpressen rundt om i landet har betydd for bevegelsen, er trolig vanskelig å overskatte. Her ble «munn-til-munn»-metoden en kulturfaktor framom andre.

Kulturstrev

I arbeiderbevegelsens generelle kulturarbeid, i bevegelsens *kulturstrev*, vil en snart finne to hovedtendenser eller dimensjoner. For det første gjaldt det for arbeiderne å tilegne seg den allmenne og tradisjonelle kultur i vårt samfunn. Arbeideren måtte få del i denne kulturen. Dette målet prøvde en å nå på to måter: Gjennom å føre kulturen ut til folket, gjøre den mer tilgjengelig, demokratisere den. Den andre måten å realisere målet på var å løfte arbeidernes kulturelle nivå. Disse to veiene fram til å nyte godt av felleskulturen utfylte hverandre. Her var det ingen motsetning. Og arbeiderbevegelsen har gjennom hele sin historie fulgt begge veiene. En kunne sette merkelappen *demokratisering* på denne tilnæringsmåten til den eksisterende og tradisjonelt oppfattede kulturen.

Men det fantes en annen tilnæringsmåte som gjorde seg gjeldende etter hvert, nemlig at arbeiderklassen og dermed bevegelsen var bærer av en kultur som var annerledes, med nye verdinormer som kunne avløse den borgerlige kulturs. Denne dimensjonen i arbeiderbevegelsens kulturstrev merker en for alvor i flere europeiske land like før første verdenskrig. Og den tiltok med voldsom kraft i mellomkrigstida. Dels var det altså her spørsmål om arbeiderne mer eller mindre ubevisst var i ferd med å bære fram en ny kultur med nye verdinormer, knyttet til solidaritetstanken som en slags livgivende kilde. Noen har kalt dette for *spontan* arbeiderkultur for å understreke at den grodde fram med og i den moderne arbeiderklasse uten bevisst vilje bak. Men det stoppet ikke med dette. Ut fra klare kjensler av, men trolig nokså uklare forestillinger om – at arbeideren *var* bærer av noe nytt i denne sammenheng, vokste det fram en etter hvert klar og sterk vilje til å *skape* en *ny kultur*, et alternativ i form av *motkultur* til den eksisterende borgerlige. Med utgangspunkt i det arbeideren alt hadde frambrakt, alt var bærer av, skulle en ny kultur, arbeidernes egen, bli den rådende, den allmenne.

Etter første verdenskrig møter vi denne dimensjonen med full styrke over store deler av Europa – slik også i Norge. Her gjorde den seg særlig gjeldende i 1930-åra.

Demokratiseringsdimensjonen bærer i seg en nokså ukritisk godtaking av den til enhver tid eksisterende kultur. Kulturen oppfattes som noe uproblematisk, nøytralt og utenfor den samfunnskamp som arbeiderbevegelsen sto for. Den allmenne kultur var noe verdifullt, noe en godtok, noe en i alle fall ikke kunne gjøre noe med og som en i og for seg ikke hadde noe imot å bli integrert i.

Bak viljen til å skape en ny kultur lå den oppfatning at den eksisterende kultur var borgerskapets kultur, skapt av borgere og med en vesentlig samfunnsbevarende kraft i seg. Den eksisterende kultur var med andre ord et fiendtlig element vis å vis arbeiderbevegelsen. Følgelig måtte den skyves til side om arbeiderbevegelsen skulle få fullt gjennomslag for sin samfunnsomforming. I stedet for integrasjon, sto det nye kultursynet i arbeiderbevegelsen for kamp mot fundamentale verdinormer i den rådende kultur. De nye verdinormer skulle være arbeiderbevegelsens normer.

Klart kommer dette i 1930-åra til uttrykk hos mange yngre norske sosialistiske kulturarbeidere. Teoretisk karest kanskje hos Halvard Lange i hans skolepolitiske tenkning. Men på tross av alle forsøk i 1930-åra på å skape en motkultur, kom begge hoveddimensjonene i arbeiderbevegelsens kulturstrev til å leve side om side. Og i praktisk politikk var det vel den gamle, velkjente iver etter demokratisering av den eksisterende kulturen som ga seg sterkest utslag. Ikke minst gjaldt dette i praktisk kulturpolitikk etter siste krig. Med krigen forsvant motkulturdimensjonen i arbeiderbevegelsens kultur – politikk nesten helt for å dukke opp igjen i noen grad på 1970-tallet. To spørsmål melder seg: Hvorfor ble kravet om en alternativ arbeiderkultur hos oss ført fram med så stor styrke nettopp i 1930-åra? Og hvorfor forsvant dette kravet nesten totalt med siste krig?

Ny kultur – motkultur

Aldri, verken før eller seinere, har bevisste tanker om hva arbeiderbevegelsen var og skulle være bærer av i kultursammenheng, stått sterkere enn i 1930-åra. Arbeiderbevegelsen som arbeiderklassens

spydspiss tar nå flere raske steg i retning av bevisst å etablere seg som en egen «leir», som et samfunn i samfunnet – og som bærer av en ny og sosialistisk kultur. Den skulle erstatte den gamle borgerlige.

Når forskjellen i tenkning og holdning mellom demokratisering og motkultur, ikke fører til klar konfrontasjon, til en eller annen form for utladning, må det være fordi det var så mye konkret som skjedde i arbeiderbevegelsens kulturarbeid i disse åra. Nye organisasjoner kom – og nye aktiviteter – som alle kunne hilse med glede. Alle trodde på opplysning – det har sosialister gjort til alle tider. Og opplysningsarbeidet skjøt fart. Alle kunne glede seg over det nye arbeiderteatret og over arbeiderbevegelsens egen filmproduksjon. En kunne møtes i felles konkret kulturarbeid til bevegelsens og klassens beste – sjøl om kulturstyret var temmelig forskjellig.

Ole Øisang, redaktør i Arbeideravisen i Trondheim, skreiv i 1927 i «Det tyvende Århundre» en artikkel han sjøl kaller «noen betraktninger» ved partiets 50-årsjubileum. Hva er der for et mål Arbeiderpartiet har kjempet for, spør han og svarer:

«Det er *avskaffelse* av den privat – kapitalistiske *utbytting* av menneskene . . .» Men egentlig er dette bare et middel til «å skape størst mulig rettferdighet og harmoni i samfundet, for å legge muligheter til rette for større tilfredshet og lykke blandt menneskene».

Og det er denne «higen efter tilfredsstillelse, denne drøm om lykke» som bærer klassekampen,

«Og det er dette som gjør klassekampen til en kulturkamp og socialismen til vår tids mektigste kulturbevegelse. Kampen gjelder ikke bare brødsalken for i dag og imorgen, den gjelder friheten og delaktigheten i alle naturens og kulturens goder; bare det beste er godt nok for arbeiderklassen!»

Men en slik målsetting stiller store krav til bevegelsen og til det enkelte medlem: « – vi får engang den socialisme, vi fortjener! Den dannelse og opplysning, den arbeidsvilje og ansvarsfølelse, det tillitsforhold, kameratskap og samhold, den åndsfrihet og toleranse, kort sagt den socialistiske kultur vi skaper i vår egen bevegelse, skal engang danne grunnlaget for det nye samfund.»

Øisang nærmer seg forsiktig et utvidet kulturbegrep ved å spørre om ikke faglig, økonomisk, sosial kamp også er en del av kultur-

kampen. Og han bruker begrepet sosialistisk kultur – likevel uten klar avgrensning til borgerlig kultur, slik andre gjorde få år seinere. I den grad Øisang vagt nærmer seg konkretisering av begrepet sosialistisk kultur med vekt på opplysning, dannelses, åndsfrihet og toleranse – blir han stående for et pluralistisk kultursyn som både har feste i arbeiderbevegelsens liberal – humanistiske tradisjon og som peker framover mot velferdsstatens kultursyn etter siste krig.

Ved årsskiftet 1929 – 1930 holdt Ole Øisangs medarbeider i Arbeideravisen, redaksjonssekretær Harald Langhelle, et festforedrag i Trondhjems Arbeiderparti om «Arbeiderklassen og de kulturelle spørsmål». Som Øisang slår også Langhelle fast at arbeiderbevegelsen er en kulturbevegelse som i sin kamp har «skapt en mektig kulturell løfting i vårt land som andre land».

Men hvordan er det med arbeiderens egen kulturbevissthet? Med klart marxistisk utgangspunkt understreker Langhelle at de «samfundslag som har makten vil også i stor utstrekning være bestemmende på det kulturelle område. Underklassen vil alltid ape etter og hente sine skikker fra den herskende klasse, helt inntil underklassen er vokset sig så sterk i bevisstheten om sin egen betydning og sin egen rett at den begynner å bygge på egen grunn.

Den vil legge sig efter overklassens kultur, og især efter de ytre former og utvekslene, helt inntil den er vokset sig sterk nok til å begynne arbeidet med å skape sin egen særpregede kultur, og selv da vil det ta lang tid før denne finner sin form. Forsøkene vil i lange tider være preget av famlen og usikkerhet, men skritt for skritt vil man nå fremover og opover.»

Langhelle er fullt klar over at noen i bevegelsen ikke synes det haster så med å ta opp de kulturelle spørsmål. Andre ting er viktigere. Langhelle avviser denne holdningen: «Jeg tror nemlig ikke at en klasse som i kulturell henseende lever på et dekadent borgerskaps kjøkkenmødding og føler sig tilfreds der, er i stand til å skape et nytt samfund, bedre enn det vi har idag.» Og en ny kultur, en «arbeiderkultur bygges ikke op bare ved at man slutter å spise med kniven og slutter med å snyte sig i fingrene til søndags bruk. Heller ikke ved studiet av regler for god tone i «Allers Familie-Journal – . . .» Og det er heller ikke nok med forslag i storting og kommunestyre for å «reise en særpregede arbeiderkultur». Når det skal gjøres, kreves det «at våre organisasjoner, så vel som de enkelte indivi-

der i vår bevegelse frigjør sig fra gamle overleveringer fra borgerskapet og slutter å bruke borgerklassens avlagte åndelige klær og ideer. Førerskapet på det kulturelle område krever ikke bare at arbeiderne blir økonomisk frigjort, de må også frigjøre sig selv åndelig.»

Det skulle gå klart fram av det som her er tatt med fra Langhelles uvanlig fyldige og gjennomtenkte foredrag at han ikke nøyer seg med en mer rettferdig fordeling av eksisterende kulturgoder. Han mener det er nødvendig å forme en helt ny kultur, bygd på arbeiderklassens egne ideer og premisser. Det som må til er en ny «særpreget arbeiderkultur», avgrenset i forholdet til den gamle borgerlige. At han vil gi plass i den nye for «hveten» i den gamle, endrer ikke dette bildet.

Enda lenger i avgrensing til borgerlig kultur går den unge Finn Moe i artikkelen, «Socialistisk kultur», tatt inn på førstesida i Arbeider-Ungdommen november 1929. Ny kraft må legges i arbeiderbevegelsens studiarbeid, skriver han, og målet med studiarbeidet må være å skape bevisste sosialister av alle som slutter opp om bevegelsen.

«Og samtidig skaper vi vår egen kultur, det fellesskap i tanker og følelser som alene kan holde den organisasjon sammen som skal kunne møte den hårdeste påkjenning. Dette ideologiske fellesskap er uomgjengelig nødvendig for å kunne reise den enige, sammenveisede arbeiderhær, som vi trenger. . . Ved å skape vår egen kultur, så skaper vi den verden for oss selv, som arbeiderbevegelsen skal være, — en verden som ikke kan annet enn stå i motsetning til borgerskapets verden, fordi den tenker og føler anderledes om alle ting enn borgerne gjør.

Først det skaper det rette avgjorte motsetningsforhold til klassefienden, første det skaper den samhörighet og solidaritet innen våre egne rekker, som ligger deri å ha sluttet op om en ide, en lære, et program, som de andre bekjemper.

En sosialistisk kultur. Det er det som må være resultatet av vårt studiarbeid, vår opplysningsvirksomhet.

Men da gjelder det også at studiarbeidet setter sig dette som mål, å holde oppgjør med borgeren i oss og skape et nytt menneske, som ser med nye øine på alle ting. Det er denne revolusjon i det enkelte menneske som må være opgaven . . .»

Moe finner det naturlig at arbeideren reagerer fiendtlig overfor borgerskapet i økonomiske og politiske spørsmål, «mens derimot borgerskapet ofte har et godt tak på ham i spørsmål som religion, litteratur, kunst, kort sagt alt det vi med et fellesbegrep kaller kultur, og som ikke spiller så direkte inn i kampen for det daglige brød».

Skal arbeiderbevegelsen seire i kampen om menneskenes holdninger, tenkemåte, gjelder det derfor «over alt og til alle tider å fremheve det radikalt forskjellige imellem vår opfatning og borgerskapets, det radikalt forskjellige grunnsyn på alle spørsmål. Borgerskapet setter individene som drivende krefter i historie og politikk, vi setter samfundet, kollektiviteten».

Finn Moe mener at arbeiderbevegelsen er kommet lenger på denne veien i andre land, og framhever særlig Østerrike «hvor ikke bare arbeidernes økonomiske og politiske liv er bestemt av partiet, men hvor også alle hans andre interesser fra fysisk kultur til kunst og litteratur, er gått inn under sosialistiske organisasjoner og sosialistisk tankegang. Derfor er også partiet i Østerrike så sterkt, så enig, en verden for sig i kamp mot en annen, som er den fremmed, ukjent, fjern».

Når vi har gått så vidt langt i å referere disse tre artiklene fra slutten av 1920-åra er det fordi vi her møter de strømdrag i kulturpolitisk tenkning som kom til å prege både debatten og de praktiske kulturaktivitetene i det følgende 10-året. Alle forfatterne bruker begrepet «sosialistisk kultur» eller «arbeiderkultur» og nærmer seg eller har alt et klart utvidet kulturbegrep. Her er det ikke lenger snakk om å bruke ordet kultur i snever forstand som et samlebegrep for opplysning, litteratur, kunst.

Hos dem alle blir arbeiderbevegelsen, arbeiderklassen, bærer av det kulturelt nye. Men når det gjelder avgrensningene, skillet, mellom det gamle og det nye kommer det klare forskjeller til uttrykk. Øisang blir stående nærmest for en uproblematisk harmoni mellom gammelt og nytt, mens Langhelle og Moe opererer med en «ny kultur», klart avgrenset og i motstrid til den «gamle». Klarest uttrykk for dette gir Moe. For ham blir kamp mellom gammelt og nytt en forutsetning for den avgrensning han ønsker, for den fundamentalt nye og totale kultur arbeiderklassen skal bli bærer av. Her møter vi i klartekst forestillingene om arbeiderbevegelsen som

en egen «leir», som et altomfattende *samfunn i samfunnet*. Her skal ikke bare arbeiderens økonomiske og politiske liv inngå i kollektivet, her skal «alle hans interesser fra fysisk kultur til kunst og litteratur» gå inn under sosialistisk organisasjon og tankegang.

Disse artiklene står ikke alene, men inngår i en omfattende og livlig debatt om kulturspørsmål fra slutten av 1920-åra. Hvorfor kommer denne debatten nå? Fra 1927 er bevegelsen på offensiven igjen. Ved det som er blitt kalt «klassesamlingen» fra dette året hadde ikke bare arbeiderpartifolk og sosialdemokrater igjen kommet inn under samme partipolitiske tak. Svært mange organiserte kommunister gikk samme vei, sjøl om Kommunistpartiet kom til å bestå. Stortingsvalget i 1927 gjorde det tydelig at også store deler av Kommunistpartiets velgerskare var på vei tilbake til Arbeiderpartiet. Den verste indre strid i bevegelsen syntes å være tilbakelagt. Dermed kunne mer av bevegelsens krefter igjen settes inn i opplysningsarbeid og kulturaktivitet.

Men kanskje var en annen årsaksfaktor vel så viktig. Ved valget i 1927 hadde Arbeiderpartiet ikke bare samlet om seg det vesentlige av arbeiderbevegelsens tidligere krefter. Partiet hadde også sterkt tilsig fra velgergrupper som tidligere hadde soknet til borgerlige partier. Det er nå landsbygda for alvor kommer med, arbeiderne fra jord- og skogbruk, småbønder og fiskere. Folk fra service-næringene, fra funksjonærsjiktet, nærmer seg også både den faglige og politiske del av arbeiderbevegelsen. Dette var sjølsagt i seg sjøl positivt. Men det kunne også skape problemer.

Både Finn Moe og Harald Langhelle er opptatt av faren ved den sterke veksten i bevegelsen. Langhelle sier det slik: «Når et parti blir så stort og får en så sterk politisk innflytelse som vårt parti har nu, så virker det omtrent som en magnet på jernspon. Det får en ualmindelig stor tiltrekningskraft. Noe, som vi kan kalle den politiske tyngdelov, begynner å virke. Og den virker bl.a. på den måte at mange som egentlig ikke hører hjemme i et arbeiderparti, de vil da søke dit.»

Her ligger en fare for utvanning og opportunisme. Partiet kan «gli over fra å være et revolusjonært arbeiderparti til å bli et sosialistisk folkeparti, eller endog et radikalt folkeparti» – og Langhelle legger til at det synes å være visse krefter som «ønsker og arbeider for en slik utvikling».

Denne tankegangen møter vi også hos andre på denne tida, ikke minst hos Edvard Bull d.e. I en artikkel i Arbeiderbladet fra 13. august 1929 gir han sine tanker denne utslørte form: «Det er dette med «folkepartiet» som begynner å bli farlig – hvem som helst tror nu de kan ta inn i «arbeiderpartiets hotell». Det er best vi ikke lar det gå langt med alle disse gjestene, men minner alle nykomlinger om at deres første oppgave er å holde kjeft og lære.»

Utfordringene som sjølve veksten i bevegelsen fører med seg blir m.a.o. et vesentlig argument for ideologisk – kulturell opprustning. Her er det verdt å merke seg at ideologi ikke skilles ut som egen sak, men blir en fundamental del av sjølve kulturbegrepet. Vi skal også merke oss – at den nytenkning som vi her har prøvd å få fram, særlig tanken om en villet og særpreget arbeiderkultur og oppfatningene av arbeiderbevegelsen som en egen «leir», som en «verden for seg», det er tanker som kommer til å rå grunnen nokså bastant i bevegelsen i alle fall framover til 1937 – 38. Det er også i denne perioden kraftutfoldelsen i indre kulturarbeid er mest påtakelig.

Veksten i bevegelsen fortsatte. Den kom ikke bare som et blaff etter classesamlingen i 1927. Rett nok hadde Arbeiderpartiet tilbakegang i mandater ved stortingsvalget i 1930. Men bevegelsen vokser organisatorisk. Både parti og fagbevegelse får tusener av nye medlemmer. Og valgnederlaget i 1930 glemmes fort under inntrykket av storseieren ved valget i 1933. For de som i 1929 – 30 så veksten i bevegelsen som en utfordring og en fare for «bevegelsens sjel», for dem måtte det som skjedde i åra som fulgte fortone seg som et være eller ikke være for det de ønsket skulle prege bevegelsen. Ingen velorienterte, og de som deltok i kulturdebatten var *det* – kunne lenger være i tvil om veien det hele tok. Tanken om det dristige sprang inn i det «forjettede land», hadde alt vært på retur noen år. Nå framstod den lange, seige kamp gjennom reformer som den eneste farbare og mulige vei til et nytt samfunn. Skulle den kampen vinnes av de «rene og ranke» med bevaring av bevegelsens sjel som målsetting, måtte indre ideologisk kulturell opprustning vektlegges som ingen gang før. Slik tenkte i alle fall noen, hvor mange og hvor klart er vanskelig å si.

Hva nå?

Hva er blitt resultatet reelt og tankemessig av dette kulturstrevet? Hva slags tanker preger arbeiderbevegelsens kulturelle målsettinger i dag? Kanskje en tredje dimensjon som har noe til felles med begge de før nevnte linjene i kulturarbeidet, en dimensjon som både anerkjenner den eksisterende og eldre nedarvede kultur og den særkultur arbeiderne har båret fram?

Med andre ord at arbeiderkulturen som særkultur er blitt ett bidrag til felleskulturen slik Halvdan Koht tenkte seg det på landsmøtet i Arbeiderpartiet i 1930. Arbeiderklassen ville legge grunnlaget for nye moralkrav, «ein viktig led i den nye kulturen blir ei sterk solidaritetskjennele mellom alle som arbeider». Et nytt og rikt kulturliv vil bli skapt «med grunnlag i brei folkekultur». . . «All klassekultur må før eller sia gå under; berre ein ålmenn folkekultur kan ha von om å leve og bere ein ustanselig framgang.»

I 1951 klargjør han denne kulturelle vokstertanken sin enda klarere i en tale han holdt i samband med at Arbeidernes Opplysningsforbund rundet 20 år. Talen ble utgitt som brosjyre med tittelen «Fram til sosialistisk kultur». Her møter en Koht's tanker om hvordan kultur vokser fram generelt, og spesielt hvordan norsk kultur er blitt formet gjennom adel, borgerskap og bondereising.

«Det er vel verdt å legge merke til at med det same bøndene samla seg til sosial og politisk strid, hadde dei ikkje noko slag særskilt kulturprogram. Tvert imot – dei berre tenkte på å tileigne seg så godt dei kunne den overklassekulturen som borgarane hadde reist, og dei lærte seg til vanvøre heile sin eigen kulturarv, frå treskurd og rosemåling til folkeviser og bygdemål. Men etter kvart fekk dei syn for det nasjonale verdet i denne kulturarven, og dei lyfte han fram att med klarare og klarare vilje.»

Nå er det arbeiderklassen sin tur til å tilføre folkekulturen ny kraft og nye sider. Men heller ikke denne klassereisinga hadde fra først av noen kulturbevissthet, «ho hadde eit kulturkrav; men det gikk berre ut på å la arbeidarklassen få part i all den opplysningen som fans i samtida». Og Koht kunne nok her ha gått vidare, slik han gjør når det gjelder bøndene, og påvist hvordan også arbeiderne har vist vanvørnad overfor si eiga historie, sine egne røtter. Ofte har det vel skortet på kunnskap, som igjen fører til eller henger sammen med mangel på kulturell sjølrespekt.

Eksempler fra siste etterkrigstid er lett å finne. «Få vekk skrapet.» lød det ofte fra arbeidernes representanter i kommunestyre når spørsmålet om riving av gamle bo- og arbeidermiljøer skapte diskusjon. Alt som minte om gammel sosial urett og nød skulle bort. Slik sett kan en også lett forstå holdningene bak alle «bare riv»-vedtakene. Men de blir like fullt stående som uttrykk for ukultur.

Som de fleste andre har også Halvdan Koht vansker med å *konkretisere* hva arbeiderreisinga har å tilføre felleskulturen. Det blir helst til, i generelle vendinger, snakk om «ein sosialistisk åndskultur». Og for å få fram hva som ligger i en slik tanke, «bør vi aller fyrst sjå etter kva det er som sermerker den kulturen vi strir med å gjere ende på, – kapitalismen».

Og det som er det sentrale i borgerlig kultur er det Koht kaller «den lausslepte individualismen» – på godt og på vondt. På den positive sida har dyrking av individets rett til frihet og full utførelse, ført til enorm framgang i tenkning, vitenskap og kunst. «Det var liberalisme, og det vart til demokrati.» Alt dette må tas vare på. Men «den lausslepte individualisme» førte også til barbarisk økonomisk utnytting av andre, til et økonomisk og sosialt system der den sterkeste rett var det avgjørende.

Og det er her arbeiderreisinga og sosialismen kommer inn som ei motkraft, sprungen ut av «ei ny samkjensle mellom menneska». Og det sentrale i den nye «tenkemåten, denne ånda, det er den levande sosiale samkjensla, det djupe solidariske ansvaret mellom menneska. Det er det som kan og må kome attåt den individuelle serkjensla. Og med det same ein skildrar det som ein tenkemåte, så er det dermed sagt at det gjeld ikkje berre for sosial politikk, men at det må vera eit makt-emne i alt åndsliv. . . Slik ei vid og rik samkjensle som ei hovudmakt i livet skal slett ikkje tyne den individuelle fridomsretten som vann fram i den kapitalistiske tida, men skal vera ein utfylling til han og gjera han til ein led i samfunnsgjerininga. Her treng inga motsetning vera. Menneskeverdet for ein-skildmannen kan gjelde like godt om det blir sameint med det sosiale ansvaret».

Og Koht er optimist. Han tror at dette vil skje, ja, at det alt er i ferd med å skje.

Det er lett å se at Kohts tanker fra landsmøteforedraget i 1930

går igjen eller blir videreført gjennom talen i 1951. Her er ingen motsetning eller brudd. Den kulturelle vokstertanken, der arbeiderreisinga kommer med og tilfører felleskulturen noe nytt, har trolig vært levende hos Koht hele veien. Tilsvarende finner vi også i 1930 – åra mindre hos ham av de rent «motkulturelle» synsmåter som ellers var så vanlig den gangen. Kohts syn er mer å utvide og å endre visse sider ved den eksisterende kulturen. Han står altså verken for å overta slavisk det som var eller å gjøre rent bord med det gamle for å vinne rom for noe helt nytt. Et slikt syn som det siste ville nå ellers ha vært helt i strid med Kohts måte å tenke på som historiker, der tradisjon og sammenheng nok betyr mer enn såkalte «brudd». Hvor vanlig Kohts tankegang var i mellomkrigstiden, er ikke godt å si. Haakon Meyer er inne på de samme tankene i brosjyren «Kunst og Klassekamp» fra 1921. Men ellers var det nok de «revolusjonære» som stort sett preget støynivået – også i kulturdebatten.

Koht bruker i 1951 ikke begrepet arbeiderkultur. Men han snakker om sosialistisk kultur som et framtidsmål og om arbeiderreisinga som bærer av fundamentale kulturelle særkjenner. Det var ikke vanlig den gangen og ble det enda mindre seinere – på 1950- og 1960-tallet.

Rett nok kom det ei brosjyre i 1955, «Sosialistisk kulturpolitikk» som gjengir ei tale Helge Sivertsen holdt på DNAs landsmøte samme året. Som tittelen på brosjyren antyder er det først og fremst snakk om hva som må gjøres av stat og kommune på kulturområdet. Men innledningen er generell og her brukes uttrykket sosialistisk kultur. Og det sentrale ankerfestet for den er solidaritet. Men solidaritet blir her brukt synonymt med nestekjærlighet. Så langt en kan se er det første gang vi finner dette bevisst gjennomført i partisammenheng.

Vi har tidligere holdt et oppgjør med denne sammenblandingen, og mener fortsatt at dette ikke holder, verken idémessig eller som historisk erfaring. Aller minst det siste. En kan ha mistanke om at det er det siste som fører til at Helge Sivertsen så sterkt understreker skillet mellom *Kristendom* og *Kirke*: «Det viste seg at kristendom var eit og presteskap til dels noko anna.» Dette er trolig et nødvendig utgangspunkt for å kunne si: «Kjernen i den solidaritet arbeidarrørsla bygger på, er nestekjærleik, ikkje klassehat.»

Et slikt utsagn kan uttrykke et ideal, et framtidsmål, ei side ved det klasseløse samfunn som arbeiderbevegelsen alltid har drømt om. I den sammenheng hører også tenkningen de siste åra i retning av «vi vil solidaritet med alle» – heime. Men som utsagn om arbeiderbevegelsens solidaritetstanke i en historisk sammenheng – ja, også i vår aktuelle situasjon – blir slike utsagn både meningsløse og nedbrytende. «Solidaritet med alle» betyr i dagens situasjon at vi oppgir å slåss for det klasseløse samfunn, oppgir å slåss mot eksisterende privilegier – hos oss og i verdenssamfunnet. Dermed oppgir vi arbeiderbevegelsens viktigste våpen – *kamp i fellesskap for noe og mot noe* – og luller oss inn i en «vær-snill-holdning» – kall det gjerne nestekjærlighet, som tradisjonelt og aktuelt bare har ført og fører til å opprettholde økonomiske, sosiale og kulturelle forskjeller.

«Solidaritet med alle» er en meningsløshet så vel i Sør-Afrika, i Chile, El Salvador som her heime. Gir vi opp kampelementet i arbeiderbevegelsens solidaritetstanke, gir vi samtidig opp vår identitet og mulighet til å bli bærere av noe som helst, nasjonalt, som internasjonalt. Også når det gjelder tanken om å skape en kultur der fellesskap, samkjensle spiller en viktigere rolle som rammebetingelser en konkurranse og «lausslept individualisme».

1950-åra var preget av utviklingsoptimisme på så mange måter. DNA la i 1959 fram «Et kulturprogram til debatt». . . Der står det: «I dag er vi begynt å nærme oss den tilstand at solidaritets-følelsen hos arbeiderne også omfatter dem den var rettet mot, fordi disse i stadig mindre utstrekning kan kreve særrettigheter for seg.»

Vi har spurt hvorfor interessen for kultur og for arbeiderkultur som motkultur kom med slik kraft i 1930-åra. Flere ganger har vi underveis antydnet svaret: For det første var klasseidentiteten på ubevisst spontant grunnlag nå blitt så sterk at den kunne danne grunnlag for bevisste holdninger og handlinger også på det kulturelle området. Det som før første verdenskrig knapt kunne tenkes, kunne nå realiseres. For det andre har vi sett hvordan mange av de mer bevisste i bevegelsen så den veksten som kom rundt 1930, som en fare for at bevegelsens idéinnhold skulle bli utvannet. Det måtte hindres at bevegelsen ble et «folkehotell».

Sektororganisering med motkultur som merke tok opp kulturell aktivitet fra studiesirkler, kringkasting, teater og film til folkelige

idrettsleiker med det formål å bevisstgjøre nye medlemmer og bevegelsen som helhet for målrettet innsats. Snarveien til det sosialistiske samfunn var blitt urealistisk. Tilbake sto muligheten som lå i seig og langvarig kamp for reformer. «Arbeiderhæren» måtte stålsettes for nye oppgaver, og til å holde ut.

Det andre spørsmålet vi reiste var hvorfor dette motkulturelle aspektet ved bevegelsens aktiviteter ble borte etter siste krig. Også her har vi antydnet svar. Erfaringene fra krigen med felles innsats mot felles fiende heime og ute, i fengsler og konsentrasjonsleirer, hadde brutt ned gamle motsetninger. Personlige bindinger mellom folk fra forskjellige politiske grupperinger og samfunnslag var blitt skapt i stedet. Tanken om et nasjonalt fellesskap sto sterkere enn noen gang. Dette ga seg politisk uttrykk på mange måter i de første etterkrigsåra, bl.a. i partienes fellesprogram.

Klassemotsetningene var blitt mildnet. Og før det første store nasjonale løft, gjenreisinga, var fullført, kom alle norske partier, bortsett fra Norges kommunistiske parti, til å stå sammen i en felles forsvars- og utenrikspolitikk. En gikk inn i 1950-åra, en periode der drøfting av politisk ideologi, prinsipielle spørsmål i det hele, sto uhyre lavt i kurs, en periode hvor ideologiene ble erklært døde og maktesløse. Dette var ikke noe spesielt norsk fenomen, men det vanlige bildet i vår del av verden. Intet under da at alt snakk om arbeiderkultur med utfordrende motkulturelt aspekt, ble tonet ned og ble borte.

Nå vil noen hevde at denne prosessen var begynt før krigen, at nedtoninga av den motkulturelle sida ved arbeiderkulturen var et resultat av bevisst linje til å integrere arbeiderbevegelsen i storsamfunnet og dermed også i den dominerende borgerlige kulturen. Kanskje.

Men det lar seg i alle fall påvise at når mange av dem som i 1930-åra framførte motkulturelle synsmåter, så raskt sluttet med det, var det fordi de trodde deres ideer ville slå igjennom ved sin egen tyngde i de fellesinstitusjoner og fellesorganer som nå skulle skapes. Arbeiderbevegelsen hadde fått den politiske makten. Løsninger bygd på arbeiderbevegelsens idégrunnlag ville slå igjennom ved sin egen, fornuftens tyngde.

Når Rolf Hofmo alt før krigen gikk inn for idrettsforlik og en ny felles idrettsorganisasjon, gjorde han det med utgangspunkt i styrke

og tro på de ideene AIF med sine 100 000 medlemmer sto for. Når han etter krigen satset på bygging av samfunnshus i stedet for å videreutvikle Folkets Hus – bevegelsen, var det samme tankegangene som gjorde seg gjeldende.

Vi veit at han ikke sto aleine med sine synsmåter. Arbeiderbevegelsen hadde «makta». Hvorfor da bråke for og med ting som ville komme likevel? Samme tankegangen må vi tro har ligget i bakhodet hos dem som i 1945 fikk laget DNA-brosjyren «Lys over land, det er det vi vil». Over 20 sider skrives det her om skole, utdanning, forskning, bibliotek, folkelig opplysningsarbeid, kunst, film og teater etc. Men ikke et ord om arbeiderkultur. Ikke en gang et ord om arbeiderorganisasjonens egenaktivitet, verken i fortid eller framtid. AOF nevnes ikke. Hele veien snakkes det derimot om hel- og halv-offentlige institusjoner og om hvordan de må organiseres og arbeide.

Mye er skjedd i norsk kulturliv i etterkrigstida. Og ser vi det ut fra arbeiderbevegelsens gamle vilje til å demokratisere kulturen, gjøre den tilgjengelig for folket, har norsk arbeiderbevegelse god grunn til å møte resultatene med begrunnet stolthet. Når det gjelder bevegelsens evne til å holde kulturell sjølbevissthet og egenidentitet ved like, er bildet i perioder heller mistrøstig.

1960-tallet kom med ny uro og ny nysgjerrighet i det ideologiske bilde. Ideologiene rørte på seg. I 1970-åra er arbeiderkultur igjen blitt et brukbart begrep. Og vi ser enkeltpersoner og grupper i bevegelsen på leiting etter ideologisk fotfeste på nytt. Jakt på egne og kollektivets røtter er ett utslag av dette. En ny sjølbevissthet, en «grav der du står» – holdning er en annen.

Noen hver kan vel i dagens situasjon ha ei kjensle av at de neste ti-åra vil bety et være eller ikke være for arbeiderbevegelsen slik vi hittil har sett den. At vi står framfor en kamp om hva slags normer og verdier som skal prege samfunnet vårt. Til den kampen kan en ikke møte historieløs.

Å gjenreise trua på arbeiderkultur som alternativ til borgerlig kultur, er neppe noen farbar vei å gå. Til det har norsk arbeiderbevegelse for mange unnlåtelsessynder bak seg i siste etterkrigstid. Kanskje ville det ikke en gang være ønskelig, om det noensinne har vært mulig.

Men om vi nå fullt og helt kunne gjenreise trua på at arbeiderbe-

vegelsen har *stått* og *står* for en særkultur med egne verdinormer for fellesskap, ja, så var det i seg sjøl ikke så lite i ei ideologisk ulvetid som vår. Det kunne føre til at norsk arbeiderbevegelse bevisst ville søke å få inn i den nasjonale felleskulturen det Halvdan Koht alt i 1951 mente var i ferd med å bli realisert: « . . . vi ser alt no så mykje som gror av sosialistisk samfunnsånd – anten ho kallar seg sosialistisk eller ikkje – så vi torer tru at ho skal bli ei grunn-makt i framtid-kulturen.»

I dag, 30 år seinere, tror vi ikke lenger det vil skje uten gjennom ny vekst i arbeiderbevegelsens sjølbevissthet – og kampvilje.

Litteratur

TOROLF ELSTER, *Sosialismen under debatt*, Oslo 1950

MARIANNE GULLESTAD, *Livet i en gammel bydel. Livsmiljø og bykultur på Verftet og en del av Nøstet*, Oslo 1979

RITA LIJESTRÖM, *Kultur och arbete*, Stockholm 1979

EDVARD BULL, «Arbeiderpartiet», i: *Arbeiderbladet*, 13.8.1929

HARALD LANGHELLE, «Arbeiderklassen og de kulturelle spørsmål», i: *Arbeiderbladet*, 8.1.1930.

FINN MOE, «Socialistisk kultur», i: *Arbeiderungdommen*, nr. 20, 1929

OLE ØISANG, «Arbeiderbevegelsens kulturkamp», i: *Det tyvende Århundre*, nr. 2, 1927

HALVDAN KOHT, *Fram til sosialistisk kultur. Tale til 20-års minnet for Arbeidernes opplysningsforbund 12. desember 1952*, Oslo 1952.

HELGE SIVERTSEN, *Sosialistisk kulturpolitikk*, Oslo 1955

Blant de forskjellige ytringer av arbeiderkultur står faner og flagg sentralt. De var ofte preget av enkle symboler som handslag, knyttet neve, brennende fakkel og en enkel og sterk tekst. Ved siden av en konsentrert symbolsk form fantes det også faner som framstilte arbeidsprosesser – eller som brøt helt med sosialrealismen.

- I Fane for Voss jern- og metallarbeider forening som ble stiftet 1936.
- II Fane for Salsbrukets Kvindeforening av DNA som ble stiftet i 1915.
- III Fane for Telefonarbeidernes Forening i Oslo. Teksten på baksida er «Enighet gjør sterk».
- IV Fane for Vang Skog- og Landarbeiderforening som ble stiftet i 1922 – fem år før Norsk Skog- og Landarbeiderforbund ble opprettet.
- V Fane for Mursvennenes Forening Stavanger.
- VI Fane for Sarpsborg og Omegns Arbeiderforening som ble stiftet i 1892.
- VII Det mangler opplysninger om denne fanen fra Trøndelag. Trolig stammer den fra 30-åra.
- VIII Fane for Maskinarbeidernes Forening «Mekanik» i Bergen som ble stiftet i 1890. Teksten på baksida er «Tenk og arbeid».

Billedmateriale: Arbeiderbevegelsens Arkiv og Bibliotek Oslo.

FRAM for FRED og FRIDOM

Vi vil ut av
Arbeidsløsheten
Så høyt,
GI OSS ARBEID

Svend Aage Andersen

Forholdet mellem arbejderklassens kultur og arbejderbevægelsens kultur – delkultur, subkultur og modkultur

Det følgende bidrag dreier seg om forholdet mellem arbejderklassens kultur og arbejderbevægelsens kultur. Disposisjonen indeholder følgende fem punkter:

- 1. En kort præcisering af hvad jeg selv forstår ved arbejderkultur.*
- 2. En vertikal differentiering i begrebet, så der sondres mellem to hovedniveauer indenfor den samlede arbejderkultur.*
- 3. Nogle overvejelser til spørgsmålet om en integration af de to hovedniveauer, en formidling mellem klassehistorie og bevægelsehistorie.*
- 4. I tilknytning hertil et forsøg ud fra begreberne helhedskultur, delkultur, subkultur og modkultur på at gøre rede for nogle af arbejderkulturens former og deres forhold til den samfundsmæssige helhedskultur.*
- 5. Et forsøg på en periodisering af arbejderkulturens historiske udviklingsfaser i Danmark, specielt i Århus.*

I

Begrebet «arbejderkultur» er historisk blevet brugt om ret forskellige ting. Der er bl.a. en lang tradition for at knytte begrebet til bestræbelser på at udvikle en proletarisk kunst og oplysningsvirksomhed.¹⁾ Termen er også blevet brugt mere eller mindre synonymt med begrebet «socialistisk kultur», nærmest som udtryk for et program eller en politisk målsætning.

Eftersom der således eksisterer flere forskellige opfattelser af begrebet, skal jeg her indlede med at præcisere den betydning, som jeg selv lægger i begrebet.

«Arbejderkultur» vil jeg i al korthed definere som arbejdernes historisk og socialt bestemte særlige leve- og tænke-måde. Heri ligger bl.a., at der ikke findes én og en én gang for alle givne arbejderkultur – hvis væsenskerne man eventuelt kunne karakterisere som «kollektivitet» eller «solidaritet». En sådan opfattelse ville være en reduktion af arbejderkulturen.²⁾ Den ville ikke tage højde for arbejderkulturens historiske og sociale kompleksitet. Det er derimod snarere tale om flere former for arbejderkultur og om at arbejderkulturen historisk forandrer karakter. Som eksempel på denne mangfoldighed kan jeg bare nævne, at landarbejderkulturen og byarbejderkulturen udgør to meget forskellige former for arbejderkultur. Jeg skal i øvrigt ikke her komme nærmere ind på forholdet mellem landarbejder- og byarbejderkultur.³⁾

Grundlaget for opfattelsen af arbejderkultur som arbejderklassens særlige livsmåde er et bredt, materialistisk kulturbegreb, der omfatter såvel den «åndelige» som den «materielle» kultur – både levevis og tankesæt. I arbejderkulturen indgår altså også den kunstneriske og åndelige kultur. Men «kultur» forekommer ifølge dette kulturbegreb ikke kun i forbindelse med bestemte «ophøjede» former for livsaktivitet, men kommer til udtryk i alle former for livsvirksomhed og på alle livsområder.

Et sådant bredt kulturbegreb er i de senere år blevet fremført fra mange sider i mere eller mindre afvigende formuleringer. I mine opfattelser støtter jeg mig bl.a. på engelske, franske, øst- og vesttyske teoretikere og historikere, som det her vil føre for vidt at komme ind på.⁴⁾

Sammenfattende kan jeg sige, at arbejderkultur må forstås som omfattende klassens totale livssammenhæng. Og med englænderen Raymond Williams vil jeg opfatte kulturanalysens opgave som den, at undersøge sammenhænge mellem elementer i en hel livsmåde.⁵⁾ Det er her tale om sammenhænge på en lang række planer, som jeg her i al korthed vil forsøge at opsummere:

1. I centrum for analysen står arbejderklassens og enkelte arbejdergruppers «levede liv» og daglige livsvirksomhed. Analysens mål er her at afdække sammenhængen – eller måske snarere den manglende sammenhæng – mellem de enkelte livsområder. Det gælder primært relationerne mellem de tre vigtigste livsområder: arbejdsliv, hjemmeliv og «fritidsliv» udenfor hjemmet.
2. Den anden hovedopgave for kulturanalysen er undersøgelsen af sammenhænge i de enkelte individers livsproces og livshistorie. Gennem analysen af livsløbets faser og udviklingssammenhænge vil man kunne kaste lys over den proletariske socialisationshistorie og den samfundsmæssige produktion af subjektivitet.
3. For det tredje må udviklingen i arbejderkulturen analyseres i sammenhæng med udviklingen i den samfundsmæssige produktionsmåde. Livsmåden er således i sidste ende betinget og bestemt af produktionsmåden og produktivkræfternes udviklingsniveau. Heri ligger bl.a. også, at arbejderkulturen må analyseres i dens relation til samfundets almene kultur og i sit samspil med andre kulturformer, f.eks. den småborgerlige kultur.
4. Den sidste sammenhæng jeg her vil nævne er sammenhængen mellem den individuelle livshistorie og den samfundsmæssige udviklingshistorie, mellem det der er blevet kaldt henholdsvis den «lille» historie og den «store» historie. Altså: hvilken sammenhæng er der mellem de enkelte proletariske livsskæbner og den generelle samfundsudvikling, og snævrere: arbejderbevægelsens udvikling. Forholdet mellem den «lille» og den «store» historie kan illustreres med et enkelt eksempel: Når der skiftes tapet i dagligstuen, opleves dette i det daglige liv ofte som en stor forandring, hvorimod et regeringsskifte vel i mange tilfælde næppe bliver bemærket.

II

Hvis man altså definerer arbejderkultur som en klassespecifik livsform, kan man sige, at det er arbejderkulturforskningens opgave at udforske, hvorledes arbejderne historisk har levet, forvaltet og organiseret de til enhver tid givne livsvilkår og livsbetingelser. I bestemmelsen af arbejderkultur indgår således både et aktivt og et passivt moment. Levemåden er dels betinget af de påtvungne livsforhold (det passive moment), men den er desuden også bestemt af arbejderens kamp for at overvinde de givne forhold (det aktive moment).⁶⁾ Dette sidste aspekt er historisk især kommet til udtryk i den socialistiske arbejderbevægelse. Men de enkelte arbejderes og arbejderfamiliers kamp for et bedre liv har naturligvis også givet sig udtryk i deres daglige livsførelse og gennem forskellige livsstrategier.

Forstår man arbejderkultur som arbejderklassens aktive forarbejdning, trading og organisering af dens livsbetingelser og livssituation, kan man udskille to hovedniveauer indenfor den samlede arbejderkultur: et grundlæggende hverdagsniveau, den proletariske hverdagskultur, og et ovenliggende institutionsniveau, de proletariske organisations- og offentlighedsformer. Når man opfatter institutionsniveauet som arbejderklassens kollektive selvudtryk – som udtryksformer for klasseerfaringer og klasseinteresser –, så udgør dette i virkeligheden et aspekt af Livssammenhængen. Arbejderbevægelsen opfattes på denne måde som en «bevægelse i klassen». De to niveauer må altså ikke opfattes som stående i noget antagonistisk forhold til hinanden. Tværtimod består der et dialektisk forhold mellem de to planer, hvor arbejderklassens hverdagskultur og arbejderbevægelsens institutionskultur gensidigt betinger og udvikler hinanden.⁷⁾

Når jeg her har betonet enheden mellem de to kulturniveauer, må jeg dog samtidig også understrege nødvendigheden af fastholde en sontring mellem hverdagskulturen og bevægelseskulturen. Dels vil der givetvis historisk have været et stort slip mellem de former for kultur, som man finder i arbejderbevægelsens ledelse, dens top, og de former, man finder hos den jævne almindelige arbejder i «basis». Dels er det overordentlig nødvendigt at kunne afdække, hvilke instanser og kræfter, der er de styrende og forvaltende i ud-

formningen af arbejderkulturen.⁸⁾ En række initiativer til opbygningen af en særlig arbejderkultur udgik specielt i mellemkrigsperioden fra den socialdemokratiske arbejderbevægelse. Skønt disse kulturstrømninger nok havde et begrænset gennemslag i den brede arbejderbefolkning, er der her naturligvis tale om en form for centraldirigering i forhold til en mere «spontan» kultur hos de menige arbejdere. På den anden side skal man nok passe på ikke at komme til at udbrede tendenser og strømninger i arbejderklassens top og avantgarde til også at gøre sig gældende hos de jævne og mere tilbagestående arbejdere, når dette ikke historisk har været tilfældet.

Selv om en række aktiviteter og organiseringer har været iscenesat indenfor arbejderbevægelsens institutionelle rammer, kan disse dog heller ikke altid tolkes som udtryk for en centraldirigering ovenfra. I mange foreninger og lokalt forankrede organisationer har der helt givet været et overordentligt stærkt element af selvorganisering og selvstyring.⁹⁾ F.eks. i mange sangforeninger, sportsforeninger og forskellige Folkets Hus-aktiviteter.

III

Deler man arbejderkulturen op i de to hovedniveauer, jeg lige har nævnt, hverdagskulturen og institutionskulturen, ja så er det karakteristisk, at den hidtidige forskning fortrinsvis har beskæftiget sig med det andet niveau, institutionskulturen. Det har i høj grad været bevægelsen, organisationerne og offentlighedsformerne, man har koncentreret sig om. Og i kunstfagene har man specielt fokuseret på *kulturprodukterne*, – men altså igen arbejderkulturen på top- og eliteplan.

I forhold hertil er der i de seneste år sket noget af et skred i forskningen. Erkendelsesinteressen gælder nu i flere fag ikke længere blot fortrinsvis bevægelsen og organisationshistorien, men er i høj grad også blevet rettet mod klassens kultur- og socialhistorie. Mens megen af den hidtidige forskning udmøntede sig i en «historieskrivning fra oven», kan man altså i dag se stærke tendenser til en «arbejderhistorieskrivning fra neden». Man er både i Danmark og på internationalt plan begyndt at vise større interesse for «det levede liv» og de konkrete erfaringsprocesser hos de jævne ar-

bejdere og arbejderkvinder. Det terrænskifte, der her kan anes, er imidlertid en logisk konsekvens af 1970'ernes faglige udvikling. At der i dag er et udtalt behov for en «basisnær» betragtningsmåde som et nødvendigt korrelat til ideologi- og organisationshistorien, kan der næppe herske tvivl om. I Danmark er det tilsyneladende de marxistiske kvinde- og familiehistorikere, der er nået længst i denne henseende.

Men tendensen til en «historieskrivning fra neden» har dog også gjort sig gældende hos traditionelt organisations- og institutionshistorisk orienterende historikere. Skønt de færreste af disse tager skridtet fuldt ud, er det betegnende for situationen, når f.eks. en af dem finder det nødvendigt at pointere, «at det ikke er nogen fejl at skrive organisationernes historie». ¹⁰⁾ Selvfølgelig ikke! Spørgsmålet er naturligvis for organisationshistorikeren, *hvordan* den skal skrives. Men sagen er også, at vi ikke kan *nøjes* med organisationshistorien. Den må suppleres med en social- og kulturhistorieskrivning, som bygger på andre tilgangsmåter, synsvinkler og kildegrupper. ¹¹⁾

Organisationshistorie er og må vel per se være historieskrivning «fra oven». For organisationshistorikeren må vel de objektive organisatoriske udviklingsforløb og bevægelsens topplan nødvendigvis være det overordnede og styrende i forskningen. I den traditionelle organisationshistorie var det de førende personligheder, de programmatisk og teoretiske manifestationer, partiets og fagforbundenes historiske udvikling etc., der stod i centrum for betragtningen. Her udgør de brede arbejderlag i alt væsentligt blot en resonansbund og malerisk baggrund for skildringen af de førende lags ageren og reageren. I mange af disse organisationshistoriske undersøgelser inddrages organisationernes basislag, for slet ikke at tale om hele det sociale rekrutteringsfelt, kun meget sparsomt i synsfeltet. I denne historieskrivning er det derfor kun ganske bestemte aspekter af den historiske virkelighed, som bliver synliggjort, mens andre dimensioner fortøner sig i baggrunden. ¹²⁾ Når de jævne almindelige arbejdere endelig «inddrages», sker dette som oftest som rent statistiske størrelser (altså i form af «data»), som en medlemsbasis, der slutter op eller falder fra, eller som en kollektivitet af strejkedeltagere, der tilsammen beslutter det ene eller det andet. Kun ganske sjældent optræder disse mennesker som *subjek-*

tivitet, dvs. som enkeltindivider af kød og blod, med en social baggrund, med en individuel livshistorie og med forhåbninger, drømme og mangeartede behov osv.

Men også blandt organisationshistorikerne er der i dag blik for disse svagheder ved en historieskrivning «fra oven». Det er derfor også symptomatisk, når den tidligere citerede danske forsker, Knud Knudsen, i en artikel om «*Arbejdskampe som indfaldsvinkel til arbejderbevægelsens historie*» understreger vigtigheden af «at komme ud over den «rene organisationshistorie» og nødvendigheden af, at «den «menige arbejder» træder ind i historien». ¹³⁾ Knudsen fremhæver i artiklen tyskeren Erhard Lucas' undersøgelser i bogen «*Arbeiterradikalismus*» (1976) ¹⁴⁾ som et eksempel på, «hvorfors en inddragelse af klassens totale livssammenhæng er nødvendig i en forklaring af organisationernes forskelligartede og uhomogene udvikling.» ¹⁵⁾ Lucas påviser i bogen gennem en socialhistorisk undersøgelse af arbejdernes livsvirkelighed, «hvordan bestemte arbejdergruppers aktionsformer og kampmetoder er bestemt af arbejderens totale livssammenhæng». ¹⁶⁾

I påvisningen heraf ligger implicit en pointering af, at «subjektiviteten er en objektiv faktor» (Rudolf zur Lippe) – en understregning af dagliglivets og hverdagskulturens politiske betydning. Det er et forhold, som Wilhelm Reich med sin bog «*Hvad er klassebevidsthed*» (1934) allerede var opmærksom på, og som i dag understreges af en lang række hverdagsteoretikere (fra Henri Lefebvre til Hannoverskolens folk m.fl.). Hos Reich advares der imod tendenser til, at marxisterne bliver «økonomister», som glemmer at knytte an til de bredeste massers banale, primitive og enkle dagligliv og ønsker. ¹⁷⁾ Når man overser de subjektive processer, som udgør klassebevidsthedens og kampviljens absolutte forudsætninger, risikerer man, at dagligdagen blev en dødvægt i den politiske kamp.

Hvordan arbejderne subjektivt forvalter deres situation, kan altså meget vel vise sig at have afgørende indflydelse på de former, som organiseringen antager. Det arbejderliv, som i så mange organisationshistorier har været så godt som usynligt, er jo trods alt det, som i sidste instans sætter klassekampen i bevægelse.

Det ser altså ud, som om koblingen mellem arbejderhistorien og arbejderbevægelseshistorien – og hermed også mellem arbejder-

klassens hverdagskultur og arbejderbevægelsens institutionskultur – i dag er blevet en vigtig og påtrængende forskningsopgave. For den kulturhistorieskrivning «fra neden», som der i disse år er ved at komme gang i, ser jeg det som en helt afgørende opgave at efterspore de mange konkrete formidlingsled mellem arbejderklassens hverdagsvirkelighed («basis») og dens organisatoriske praksis («bevægelse»).¹⁸⁾ Det drejer sig bl.a. om en række traditions-, køns- og socialisationshistorisk bestemte formidlinger mellem den enkelte arbejders liv og hendes organisationsadfærd. Og hvad der efterlyses, er en forskning, der ved at udrede formidlingerne mellem basis og organisation er i stand til at synliggøre den subjektive bearbejdning af den objektive historiske virkelighed. En forskning, der vil kunne være med til at vise denne subjektive forarbejdning som en vigtig og særdeles bemærkelsesværdig dimension af samme historiske virkelighed.¹⁹⁾

Gennem belysningen af, hvad det er for sociale og individuelle betingelser og processer, der hæmmer eller fremmer de enkeltes beredskab til at gå ind i arbejderbevægelsens sociale og politiske kampe, vil der her kunne kastes lys over klassebevidsthedens subjektive konstitueringsbetingelser. Gennem belysningen af historiens såkaldte «subjektive faktor» vil man endvidere kunne påpege forklaringsmuligheder for konflikter og modsigelser, som man ikke ellers vil kunne forklare på tilfredsstillende vis.²⁰⁾ Kun ved at forstå den samfundsmæssige virkelighed også ud fra dens subjektive side vil man f.eks. forklare, hvorfor en overvejende del af arbejderklassen har sluttet op omkring en reformistisk politik, og hvorfor den ikke i højere grad har gennemskuet og protesteret mod undertrykkelsen i det kapitalistiske samfund. Gennem beskrivelsen af den proletariske livsmåde og hverdagsvirkelighed vil det på den anden side også være muligt at afdække et eventuelt ikke-integreret modstands- og konfliktpotentiale: Elementer, som peger ud over klassens integration i det borgerlige samfund. Medens en politøkonomisk analyse vil kunne afdække kapitalen som subjekt for den samfundsmæssige udvikling, vil kulturanalysen være langt mere sensitiv overfor artikulationer af arbejdernes egne måder at producere deres livsverden på. Den vil bl.a. kunne vise arbejderen som handlende subjekt i sin livsverden, dvs. vise at den proletariske livssammenhæng organiseres af *andre* end kapitalen. Men også i ana-

lysen af arbejdernes reaktion mod den måde, som kapitalen organiserer livssammenhængen på, vil et eventuelt modstandspotentiale kunne synliggøres.²¹⁾

Dette overskridende potentiale, som efter min opfattelse ikke blot vil kunne spores i arbejderbevægelsens historiske kampraditioner, men også i arbejdernes hverdagsliv bl.a. i form af systemkritiske og anti-kapitalistiske holdninger og opfattelser, burde være et helt uomgængeligt udgangspunkt for enhver socialistisk strategi. For mig at se står det også klart, at dette kritiske potentiale på ingen måde nødvendigvis behøver at være knyttet til produktionssfæren og arbejdskampe, men ligesåvel vil kunne lokaliseres til reproduktionssfæren og forhold udenfor arbejdsplassen. Selv om brede dele af arbejdernes tilværelse tidligt blev integreret i den borgerlige livssammenhæng, vil man i andre dele historisk kunne finde ansatser til en anden livsform. Og til sådanne ansatser knyttede sig også en del af arbejdernes identitet.

I arbejdernes livsmønster vil man således ofte kunne finde både socialistiske og borgerlige kulturtræk side om side.

Dersom man skal have hele dette brede spektrum i arbejdernes livsmønster belyst, kan man ikke nøjes med at inddrage arbejdskampe og arbejdsforhold, men må nødvendigvis tage udgangspunkt i arbejdernes samlede livssituation.

Og da denne situation tager sig ret forskelligt ud for de enkelte arbejdergrupper og arbejderfamilier, bl.a. som følge af lagforskelle indenfor klassen og store regionale forskelle i livsbetingelserne, så vil denne situation antagelig bedst kunne undersøges gennem analyser af mindre enheder: lokale arbejdsmiljøer, enkelte grupper og fag, familieenheder, enkelte kvarterer o.lgn.

Jeg kan i denne forbindelse sige, at jeg selv for tiden er i gang med en større undersøgelse af arbejderkulturen i Århus fra omkring 1870 til 1940. Når jeg her til sidst skal fremlægge et forsøg på at skitsere nogle hovedfaser i den danske arbejderkulturs historiske udvikling, bygger jeg heri hovedsagelig på de studier, jeg har gjort af den lokale århusianske arbejderkulturs udvikling.²²⁾ Som udgangspunkt for dette periodiseringsforslag vil jeg dog gerne først kort introducere yderligere tre teoretiske bestemmelser af arbejderkultur: arbejderkultur som 1. gruppekultur, 2. subkultur og 3. modkultur.

IV

Inspirationen til disse bestemmelser af arbejderkulturen har jeg hentet i en artikel af Dieter Langewiesche²³⁾ om den østrigske arbejderkulturs historiske udvikling.

Som udgangspunkt for Langewiesche står opfattelsen af, at man i et givet samfund på ét og samme tidspunkt kan finde flere forskelligartede kulturformer, som er udtryk for forskelligartede livsformer i samfundets grupper og lag. Arbejderkulturen forstås her som et moment i en dynamisk samfundsmæssig udviklingsbevægelse – som en delkultur blandt andre delkulturer i den samfundsmæssige helhedskultur. Denne definerer Langewiesche som et «system af gensidigt anerkendte og i hinanden forsænkede kulturer». Helhedskulturen består således af et fletværk af del- eller gruppekulturer med begrænset autonomi, men som i de pågældende delområder accepteres af helhedskulturen. I ethvert samfund vil der endvidere være en dominerende kultur, som præger helhedskulturen, men som ikke af alle samfundsgrupper anerkendes i samme grad. I de kapitalistiske samfund er det den borgerlige kultur, som er den «hegemoniske kultur». Og i denne indgår arbejderkulturen på modsigelsesfuld, men også ofte uopløselig vis. *Subkultur* definerer Langewiesche derimod som kulturelle systemer, som også besidder en relativ autonomi, men som dels ikke er accepteret af helhedskulturen, og som dels i det mindste partielt ikke er integreret i den. Endelig udgrænser Langewiesche som *modkultur* særlige, politiserede former for subkulturer, som vender sig imod den herskende kulturs loyalitetskrav og som tager sigte på en forandring af de bestående politiske og sociale forhold.

Arbejderkultur er efter dette definitionsforslag altid en særlig form for gruppekultur, en delkultur i helhedskulturen. Historisk omformes den – i al fald i Østrig, og efter Langewiesches opfattelse – fra gruppekultur til subkultur, og fra subkultur til modkultur for til sidst igen at blive en gruppekultur, idet den åbner sig mere og mere ind i samfundet. Det pointeres, at denne omdannelsesproces på intet tidspunkt omfattede alle arbejderne, samt at den – for de arbejdere, som tog del i den – ikke altid omfattede hele deres leve-måde. Alle tre former for arbejderkultur vedblev snarere at bestå ved siden af hinanden – både i samfundet og i den enkelte arbejders liv.

Efter min opfattelse er Langewiesches definitioner anvendelige også på danske forhold. Den danske arbejderkultur har en lang række udviklingstræk til fælles med den østrigske, selv om der selvfølgelig vil være tale om forskellige historiske forskydninger og modificerende forhold. For ikke yderligere at komplicere sagen skal jeg i det følgende som helhed begrænse mig til at tale om *byarbejderkulturen*.

I Danmark finder vi ved industrialiseringens begyndelse i byerne en overleveret *håndværkerkultur*, der selv efter at mange håndværkssvende som følge af industrialiseringen reelt er blevet forvandlet til fagarbejdere, vedblev at bestå i mange årtier – omend i en modificeret skikkelse. Som følge af den særlige danske klassestruktur, hvor de små værksteder med en håndværksmessig produktionsmåde spiller en dominerende rolle, udgør denne håndværker- eller fagarbejderkultur en helt afgørende strømning i den danske arbejderkultur.

Selv om fagarbejderne qua lønarbejdere tendentielt deler fælles vilkår med den øvrige arbejderklasse, eksisterede der uomtvisteligt ganske betydelige skel mellem de faglærte håndværkssvende og andre arbejdergrupper så som arbejdsmænd og fabriksarbejdere i større virksomheder. Fagarbejderne byggede dels på en række gamle traditioner, og deres fagstolthed gav dem endvidere en anden selvbevidsthed end de ufaglærte. Tillige arbejdede fagarbejderne antagelig i mere udstrakt grad end arbejdsmændene under patriarkalske arbejdsforhold – for bare at antyde et par af de væsentligste forskelle.

Fagarbejderkulturen udgør bl.a. af disse grunde før arbejderbevægelsens gennemslag, og delvils også efter, en form for gruppekultur, som ofte rummer stærke småborgerlige træk. Men den gør det efter min opfattelse ikke entydigt og modsigelsefrit, idet den også som følge af proletariseringprocessen tildeles karaktertræk, som gør den til en subkultur – bl.a. også som følge af at håndværkersvendenes chancer for at blive selvstændige efterhånden bliver mindre og mindre.

Alligevel står de ufaglærte i denne periode formentlig i højere grad end de faglærte som en udstødt samfundsgruppe – som et arbejderlag, der ikke blot blev ringeagtet af de bedrestillede, men som desuden totalt manglede det økonomiske grundlag for at have

«honette ambitioner». Arbejdsmændene var i udstrakt grad første-generations arbejdere, der var indvandret fra landet til byen, hvor de for en stor dels vedkommende blev daglejere og løsarbejdere. De ufaglærte var således den del af arbejderklassen, der i særlig grad blev udsat for en samfundsmæssig «udgrænsning».

Før arbejderbevægelsen brød igennem befandt arbejderne sig som helhed i en slags «ghettosituation», der lukkede dem ude fra det borgerlige samfund. Først med arbejderbevægelsens konsolidering i 1890'erne blev denne i stand til at tilbyde arbejderne en ny alternativ livsform. Som en reaktion på den samfundsmæssige udgrænsning opbyggede arbejderbevægelsen i de følgende årtier en særlig «proletarisk lejr», der med et vidtforgrenet fletværk af politiske, faglige og kulturelle organisationer tendentielt udviklede sig til et modstykke til det borgerlige samfund. Hvorvidt denne socialdemokratiske arbejderbevægelseskultur skal karakteriseres som sub- eller modkultur, kan sikkert diskuteres. Man kan dog sige, at i den udstrækning den har et socialistisk indhold og målsætninger, der peger ud over det borgerlige samfund, har den karakter af modkultur.

Allerede med septemberforliget i 1899 og med accepten af arbejderne organisationsret lægges imidlertid grundlaget for en gradvis institutionel integration af arbejderbevægelsen. Efterhånden som socialdemokratiet vinder indflytelse på det offentlige liv og kommer i besiddelse af de statslige magtmidler, mister bevægelsen gradvist sine socialistiske målsætninger og åbner sig mere og mere ind i samfundet. Samtidig betyder forbedringen af arbejderne arbejds- og levevilkår, at de i stigende grad integreres i samfundet og accepteres som andre «medborgere». Idet arbejderne får del i det borgerlige samfunds goder, bliver det i stigende grad vanskeligt at skille arbejderne kultur ud fra samfundets almene kultur. Efter at den socialdemokratiske arbejderbevægelseskultur har kulmineret midt i 30'erne og partiet i stadig stigende grad markerer sig som folkeparti fremfor klasseparti, er arbejderbevægelseskulturen godt på vej til at blive en integreret delkultur, som tilmed i udstrakt grad er med til at præge den herskende helhedskultur. Tilbage som bærer af arbejderbevægelsens modkulturelle elementer står som afløser af socialdemokratiet Danmarks Kommunistiske Parti, der imidlertid aldrig får noget bredere gennemslag i den danske arbejderbe-

folkning. Men den socialdemokratiske integrationslinje står altså ikke alene.

V

Når Dieter Langewiesches begrebsdefinitioner forekommer mig anvendelige, skyldes det bl.a., at de for mig at se er egnede til at bygge bro mellem arbejderklassens og arbejderbevægelsens kultur, mellem hverdags- og institutionskulturen. Begreberne forekommer mig endvidere egnede til at indfange en kulturhistorisk udviklingsdynamik på en forholdsvis differentieret måde. Hermed skulle begreberne også være anvendelige som udgangspunkt for en periodisering af arbejderkulturens historiske udvikling.

Et problem ved Langewiesches definitioner og udviklingsbeskrivelser er imidlertid, at de overvejende orienterer sig ud fra organiserings og institutionernes udvikling. Den samme svaghed findes i øvrigt også i andre ansatser til periodisering af arbejderklassens kulturhistorie.²⁴⁾ Jeg tænker her primært på Michael Vesters og Bernd Rabes udviklingsbeskrivelser på hovedsagelig tysk materiale. En social- og kulturhistorisk periodisering af arbejderkulturens udvikling kan ikke uden videre følge periodiseringen indenfor arbejderbevægelsens organisationshistoriske udvikling. Og derfor kan de foreliggende ansatser heller ikke uden videre accepteres og appliceres på danske forhold. En historisk specificeret udarbejdelse af udviklingsfaserne i arbejderkulturen forudsætter endnu en række grundigere historisk – empiriske undersøgelser af først og fremmest arbejderklassens hverdagskultur, men også af koblingen mellem hverdagskulturen og institutionskulturen. For at undgå at periodiseringen bliver bestemt ensidigt ud fra organisationernes udviklingshistorie, må udgangspunktet for periodiseringen være udviklingen i livsmåden, i bevidsthedsformerne og i dagliglivets former. Fyldesgørende studier heraf foreligger endnu ikke på dansk materiale.

Det er derfor i al foreløbighed og med alle mulige forbehold, jeg her foreslår følgende skitse til en mulig faseopdeling i den danske arbejderkulturs historiske udvikling. Periodiseringen bygger som nævnt primært på min egen undersøgelse af arbejderkulturens udvikling i Århus i tiden fra omkring 1870 til 1940. Men da denne undersøgelse endnu ikke er afsluttet, må jeg også her tage forbehold:

Det er i al korthed følgende fire faser:

1. Den første periode strækker sig fra det tidspunkt, hvor arbejderbefolkningen begynder at udgøre en egentlig samfundsklasse, og frem til det tidspunkt, hvor arbejderbevægelsen får sit brede gennembrud blandt arbejderne, dvs. i 1890'erne. Denne første udviklingsfase vil jeg karakterisere som *udstødelses-* eller *udgrænsningsfasen*, hvor arbejderne i høj grad står som en udstødt og ringeagtet pariaklasse «udenfor» det borgerlige samfund. Deres arbejds- og livsbetingelser er særdeles elendige og nedværdigende, tilværelsen er præget af kampen for det daglige brød, og arbejdernes mentalitet må som helhed karakteriseres som resignerende og accepterende.
2. Den næste fase vil jeg karakterisere som *politiseringsfasen*, idet arbejderne nu gennem politisk bevidstgørelse og sammenslutning tilkæmper sig samfundsmæssig accept og indflytelse på samfundsforholdene. Med konsolideringen af den socialdemokratiske arbejderbevægelse skabes en række alternative sociale udfoldelsesrum, der også fungerer som resonansbund for arbejdernes øgede selvbevidsthed og identitetsfølelse. I *tilknytning* hertil finder jeg det rimeligt at tale om en mere eller mindre udtalt politisering af arbejdernes hverdagsliv i tidsrummet fra 1890'erne og frem til midten af 1930'erne. I samme tidsrum er der imidlertid også en modgående tendens til at arbejderne – i takt med, at de gradvist tilkæmper sig bedre arbejds- og levevilkår – også afpolitiseres og integreres i det borgerlige samfund.
3. Bl.a. som følge af denne udvikling antager arbejderne stadig flere træk fra samfundets almene kultur i deres eget livsmønster. Også denne udviklingstendens må opfattes som en langsom og gradvis bevægelse. Og hvis man med tendensen til øget social integration i tiden fra omkring midten af 1930'erne kan karakterisere denne udviklingsfase som en «*borgerliggørelsesfase*», må det samtidig understreges, at en del af de træk som karakteriserer denne periode allerede har været tilstede som stærkere eller svagere tendenser i den forudgående periode.
4. En fjerde og sidste fase fra slutningen af 1950'erne kan måske defineres som «*velstandsfasen*», idet arbejderne nu tilsyneladende i den grad er integreret i det borgerlige samfund, at de i

højere grad fremtræder som «lønmodtagere», «forbrugere» og «medborgere» end «arbejdere». Arbejderkulturen har nu tilsyneladende tabt hovedparten af dens klassespecifikke træk og synes tendentielt at være sammensmeltet med samfundets helhedskultur.

Noter

1. Denne tradition kan især forfølges i de humanistiske videnskabstraditioner, specielt indenfor kunst-, sprog- og litteraturfagene. Se hertil Svend Aage Andersen: «Litteratur og kultur», i: *Skrifter fra institut for litteraturhistorie 3*, Århus Universitet 1980, s. 25 – 64.
2. For en kritik af simplificeringen af arbejderkulturen til «solidaritet» og «kollektivitet» se f.eks. Svend Aage Andersen (som note 1), s. 56f, Richard Johnson: «Three problematics: elements of a theory of working-class culture», i: Clarke m.fl. (red.): *Working Class Culture*, London 1979, s. 219, samt Horst Groschopp: «Kultur der Arbeiterklasse als «Subkultur»», i: *Jahrbuch für Volkskunde und Kulturgeschichte*, årg. 1980, s. 195 – 213, her s. 212.
3. I min konferensafhandling: *Grundtræk af dansk arbejderkultur og arbejderlitteratur i perioden fra 1870 til 1930* (utrykt speciale ved Århus Universitet, 1978) gives der en beskrivelse af såvel den danske byarbejderkultur som landarbejderkultur i deres historiske udvikling indenfor den undersøgte periode, s. 65 – 237.
4. For en nærmere gennemgang af disse teoritraditioner se Svend Aage Andersen: «Arbejderklassens kulturhistorie – problemer og indfaldsvinkler i studiet af «arbejderkultur», i: *Årbog for arbejderbevægelsens historie 1981* (tema: arbejderkultur).
5. Jfr. Raymond Williams: *The Long Revolution*, Harmondsworth 1965, s. 63.
6. Jfr. Wolfgang Jacobeit/Ute Mohrmann (udg.): *Kultur und Lebensweise des Proletariats*, Berlin 1974, s. 13.
7. Målet må derfor også optimalt være at forbinde de to niveauer. Det formuleres hos Hans-Joachim Althaus m.fl. på følgende måde: «Vi vil på den ene side opspore kimen til arbejderbevægelseskulturen i arbejder(hverdags)kulturen, og omvendt opdage arbejderhverdagskulturen i arbejderbevægelseskulturen» («Das rote Mössingen», i: *Ästhetik und Kommunikation*, h. 42, Kronberg/Ts. 1980, s. 121 – 135, her s. 121).
8. Dette problem har i den danske arbejderkulturforskning specielt Flemming Hemmersam været opmærksom på. Hemmersam har i denne henseende for det første differentieret mellem tre hovedniveauer i arbejderkulturen: «arbejderkultur», «arbejderlig kultur», og «arbejderlederkultur». «Arbejderkultur» betegner her den «spontane kultur på arbejdsplads, hjem eller fritid», mens «arbejderlig kultur» forstået som udtryk for en bevægelse fra oven rummende en ideal, opdragende bestræbelse (centralt dirigeret) har sit tyngdepunkt i arbejderbevægelsens omfattende foreningsliv. «Arbejderlederkultur» forstår Hemmersam som udtryk for en specifik «arbejderaristokratikultur» med egne kulturelle normer, ideologier og funktionalistiske træk – altså en form for arbejderkultur, der udgår fra arbejderbevægelsens ideologer. For at analysere relationerne mellem disse tre kategorier opererer Hem-

- mersam yderligere med modsætningsparret tradition versus innovation som betegnelser for henholdsvis arbejdernes vaner og deres opbrud fra disse vaner. Jfr. f.eks. Flemming Hemmersam: «1. maj demonstrationen 1976 i København», i: *Unifol* 1978, København 1979, s. 75 – 87, her s. 79f.
9. Jfr. Stig Günther Rasmussen: «Arbejderklassen i lokalsamfundet. Et studie af arbejderbevægelsens «underskov» i Ålborg, mellem 1890 og 1930, tilsat nogle principielle overvejelser», i: *Årbog for arbejderbevægelsens historie* 10, København 1980, s. 7 – 50, Britta Lundqvist: *Arbejderteater i Danmark 1898 – 1940*, utrykt speciale ved Københavns Universitet, 1976, s. 35. Se til denne problemstilling i øvrigt også Cecilia Falk m.fl.: Karl Östman – sågverksarbetare och författare, i: *ord & bild*, 4 – 5, Stockholm 1976, s. 226f, og Dieter Dowe, «Die Arbeitersängerbewegung in Deutschland vor dem Ersten Weltkrieg – eine Kulturbewegung im Vorfeld der Sozialdemokratie», i: Gerhard A. Ritter (udg.): *Arbeiterkultur*, Königstein/Ts. 1979, s. 122 – 144.
 10. Knud Knudsen: «Arbejdskampe som indfaldsvinkel til arbejderbevægelsens historie», i: *Meddelelser om Forskning i Arbejderbevægelsens Historie*, nr. 12, København, april 1979, s. 37 – 52, her: s. 37.
 11. For en uddybning heraf se Svend Aage Andersen (som note 4). Et centralt kildemateriale ved studiet af arbejderkultur er arbejderes autobiografier og andet erindringsmateriale. Se for en vurdering af arbejdererindringer som litterær genre og som historisk kilde Svend Aage Andersen: «Arbejdererindringer og arbejderkultur», i: *nord nyt*, nr. 9/1980, s. 81 – 88.
 12. Jfr. Wilhelm Heinz Schröder: *Arbeitergeschichte und Arbeiterbewegung*, Frankfurt/M. 1978, 2. 12.
 13. Knud Knudsen (som note 10.), s. 41f.
 14. Erhard Lucas: *Arbeiterradikalismus*, Frankfurt/M. 1976.
 15. Knud Knudsen (som note 10.), s. 46.
 16. Samme sted, s. 45.
 17. Wilhelm Reich: *Was ist Klassenbewusstsein?*, København-Paris-Zürich 1934, genoptrykt på Verlag O. Hamburg, s. 14.
 18. Jfr. Detlev Peukert: «Zur Regionalgeschichtsschreibung der Arbeiterbewegung», i: *Das Argument* 110 (1978), s. 546 – 565.
 19. Jfr. også Albrecht Lehmann: *Die biographischen Methoden*, Hamburg 1980 (manus.), s. 1.
 20. Se hertil f.eks. Thomas Kleinspehn: *Der verdrängte Alltag*, Giessen 1975
 21. Jfr. Lone Bentzen m.fl. «det uendelige små» og «det uendeligt store» – i *arbejderklassens hverdagsliv i mellemkrigstiden*, utrykt speciale ved Roskilde Universitets Center (RUC) 1980, s. 97ff.
 22. Jeg støtter mig dog desuden til den udviklings- og fasebeskrivelse, der er blevet fremlagt i min konferenceafhandling (se note 3), specielt s. 36 – 64.
 23. Dieter Langewiesche: «Arbeiterkultur in Österreich: Aspekte, Tendenzen und Thesen», i: Gerhard A. Ritter (som note 9), s. 40 – 57.
 24. Der tænkes her primært på Michael Vester: «Was dem Bürger sein Goethe, ist dem Arbeiter seine Solidarität», i: *Ästhetik und Kommunikation*, h. 24, Kronberg/Ts 1976, s. 62 – 72, og Bernd Rabe: *Der sozialdemokratische Charakter*, Frankfurt/M. 1978, samt Ib Bondebjergs forsøg på en fasebeskrivelse af den danske arbejderkulturs historiske udvikling, bl.a. med udgangspunkt i de to ovennævnte periodiseringsforsøg: «Historien, traditionen og arbejdererindringeren», i: *Kultur og Klasse*, 35, København 1979, s. 67 – 91.

Klas Åmark

Sosialdemokratisk kulturpolitikk og kulturens krise i 1960- og 1970-åra

1. Innledning

Sverige har lenge hatt en kulturpolitikk i den betydningen at staten har grepet inn i landets kulturliv. I den svenske kulturpolitikken moderne historie kan man imidlertid peke ut et bestemt år da det inntraff en vesentlig forandring i den statlige kulturpolitikken i form av økt bredde i den aktive innsatsen – det er året 1961. Da la den sosialdemokratiske regjeringen, representert av kirke- og undervisningsminister Ragnar Edenman, fram et konkret kulturpolitisk handlingsprogram. Det innledet en ny etappe i kulturpolitikken historie.

Den politiske drivkraften bak den nye kulturpolitikken var uten tvil sosialdemokratiet. Det var i SAP den politiske viljen var til stede og det var SAP som i kraft av regjeringsmakt aktivt kunne utforme den statlige kulturpolitikken. En analyse av den sosialdemokratiske kulturpolitikken i 60- og 70-årene må derfor både bli en analyse av det sosialdemokratiske partiets kulturpolitikk og den statlige kulturpolitikken. Dermed faller det naturlig å sette punktum for fremstillingen i 1976. Det er da SAP mister regjeringsmakten. Deretter kommer kulturpolitikken inn i en ny fase, som bestemmes så vel av at de borgerlige innehar regjeringsmakten som av de økonomiske krisene som har rammet Sverige de siste årene. For å tegne bakgrunnen for fremstillingen er det grunn til å gå litt nærmere inn på utviklingen i perioden 1945 til 1960. Det kunne i og for seg vært grunn til å føre undersøkelsen fram til 1981, fordi kulturpolitiske

programmer vil bli diskutert på så vel SAP's kongress som LO's kongresser. Men disse har ikke funnet sted i skrivende stund, derfor foretrekker jeg å stoppe med 1976.

Emnet for denne rapporten er, trass i begrensningene, omfattende. I analysen av den sosialdemokratiske kulturpolitikken har jeg derfor valgt å konsentrere meg om tre faktorer: de politiske problemene man har stått overfor, målsetningene for politikken og de tiltakene som er satt i verk. Jeg har også holdt meg til den politikken som faktisk er blitt ført. De diskusjonene som ble ført i SAP om hvilken politikk man skulle føre, er jeg blitt tvunget til å utelate. Jeg har heller ikke hatt mulighet til å gå inn på LO's kulturpolitiske innsats.

Den moderne sosialdemokratiske kulturpolitikken er tidligere blitt behandlet i noen artikler i en antologi som Kulturrådet ga ut i 1970 under tittelen Ideer i kulturpolitikken. Der skriver Erik Gamby om partienes kulturpolitiske mål. Bengt Lindroth behandler målsettingene for den statlige kulturpolitikken – først og fremst på 1960-tallet. Sven Nilsson gjør rede for en undersøkelse av den kulturpolitiske debatten – også på 60-tallet. I 1973 publiserte Sven Nilsson også en bok om debatten om den statlige kulturpolitikken som handler om Kulturrådets utredning Ny kulturpolitikk og debatten om denne.

Utover denne litteraturen bygger jeg hovedsaklig på SAP's kongresspublikasjoner, Riksdagspublikasjoner og en rekke offentlige utredninger om kulturpolitikken samt en del debattbøker. I arbeidet med denne rapporten har jeg også kunnet benytte den analysen som jeg tidligere har gjort av kulturpolitikken i Sverige i 1970-årene i sluttkapittelet til en bok om den svenske pressen og finskt kultur- og samfunnsliv i 1972. Boken håper jeg å kunne publisere om ca. et halvt år.

Den litteraturen som finnes om den moderne sosialdemokratiske og statlige kulturpolitikken er – som denne rapporten – framfor alt av oversiktlig art. Her ligger det et viktig område for fortsatt vitenskapelig forskning. Selv sysler jeg for tiden hovedsaklig med konflikter på arbeidsmarkedet, men jeg vil gjerne nevne at en doktorand ved den Historiska Institutionen, Lars Olofsson, nå har påbegynt arbeidet med en avhandling om statlig kulturpolitikk 1930 – 1970.

2. Utviklingen av den sosialdemokratiske kulturpolitikken 1945 – 1960

Under den andre verdenskrigen var den svenske innenrikspolitikken preget av de nesten ekstraordinære forholdene. Etter krigen ble perioden med borgfred og nasjonal enighet brutt, det førte til en vitalisering av innenrikspolitikken. Samlingsregjeringen ble oppløst og sosialdemokratiet siktet mot å føre reformpolitikken videre. Som grunnlag hadde man arbeiderbevegelsens etterkrigsprogram – et program som i hovedsak bygde på tradisjonell reformpolitikk, men som også på visse punkter gjenspeilte den generelle venstredreiningen og radikaliseringsen i Europa i årene rett etter krigen.

Gjenopplivingen av reformpolitikken kom også til å gjelde kulturpolitikken. Kulturdebatten ble livlig. Ikke minst fanget kulturarbeidernes dårlige økonomiske og sosiale forhold interesse. I løpet av årene 1947 – 48 tok den sosialdemokratiske regjeringen initiativ til en rekke større utredninger, nemlig bok-, kunst-, musikk- og kulturfondsutredningene. Et viktig felles utgangspunkt for mandatet til disse utredningene, var at den økte kulturinteressen som man hadde ventet seg som et resultat av de materielle og sosiale fremskrittene ikke hadde funnet sted. Derfor var det nå nødvendig å undersøke hva staten kunne gjøre for å støtte kulturlivet. Et annet viktig utgangspunkt var tanken om at kulturelle opplevelser forutsatte utdanning. Ragnar Edenman, som etter hvert skulle bli kirke- og undervisningsminister, konstaterte i en tale i 1949 at «det generelle utdanningsnivået er så lavt at store deler av vårt folk ikke er modne til å tilgodegjøre seg og benytte og framfor alt nyte de kulturopplevelser som vi skulle kunne tilby». Utdanningspolitikken hadde altså en sentral plass i kulturpolitikken. Dette sitatet viser også hvordan man i ledende kretser i sosialdemokratiet så på kulturen og kunsten: det fantes en verdifull kultur i Sverige – problemet var at vanlige mennesker ikke brydde seg om den. Derfor var det menneskene som måtte gis en sjanse til å utvikle seg, ikke kulturen.

Gjenopplivingen av kulturpolitikken gjenspeilte seg også innen partiet. På kongressen i 1948 satte man ned en komité med oppgave å utarbeide et kulturpolitisk program. I 1952 var dette omfattende programmet ferdig. Det ble trykt under tittelen *Människan*

och nutiden. I dette programmet fantes det et grunnleggende sosiologisk perspektiv, som førte til at man sterkt betonet områder som lå utenfor den tradisjonelle kulturpolitikken, først og fremst det ytre miljøet iberegnet både bo- og arbeidsmiljøet. Betydningen av idretten og organisasjonslivet ble også understreket. Tidligere hadde man lagt særlig vekt på utdanningens betydning for menneskers muligheter til å tilgodegjøre seg kunst. Nå pekte man på flere andre faktorer. Dette er sider som pleier å bli trukket fram i kommentarene til *Människan och nutiden* fordi de har kommet til å spille en stor rolle i den senere debatten. Med det finnes også visse tidstypiske trekk som er blitt fortrent, men som det er verdt å poengtere. I like stor grad som det sosiologiske perspektivet blir understreket, legges det vekt på individets psykologiske utvikling. Man konstaterer at den demokratiseringen som arbeiderbevegelsen aktivt har drevet primært har omfattet det ytre miljøet. Nå gjaldt det å gå løs på det indre miljøet: tradisjoner, vurderinger, vaner osv. På dette området gjaldt det både å frigjøre menneskene fra de patriarkalske strukturene og klassebundetheten og å tilpasse dem til det moderne industrisamfunnet med større valgfrihet for individene. Man søkte også å motarbeide autoritære strømninger og konkurransementalitet. Individets frihet og personlige utvikling ble derfor sterkt understreket. Psykologiens og psykiatriens betydning i disse bestrebelsene ble også fremholdt. Visst finnes det sosiologiske trekk i programmet, men det psykologiske perspektivet er minst like sterkt.

Programmet kan derfor sies å gjenspeile aktuelle tendenser i tiden. Radikaliseringebølgen finner man igjen i det sosiologiske perspektivet og vektleggingen på det ytre miljøet, erfaringene fra kampen mot nazismen og kommunismen ser man i den sterke hevdningen av frihetsbegrepet. Friheten sees primært som en rett for individene til å velge fritt og til å utvikle ut i fra sine egne forutsetninger. De konkrete kravene er dominert av støtte til kulturarbeiderne, bedret spredning av kulturen over hele landet – en geografisk lokaliseringspolitikk sammen med oppmuntring av individenes utvikling: oppdragelse.

Det ble ikke flere resultater av denne livlige utrednings- og programvirksomheten. Den eneste viktige reformen var en riksdagsbeslutning i 1954 om økonomisk kompensasjon til forfatterne for

de bøkene som ble lånt ut på bibliotekene. Den politiske viljen til å prioritere kulturpolitikken var åpenbart ikke til stede. Det skyldtes muligens at kirke- og undervisningsministeren i årene 1951 – 57 Ivar Persson fra Bondeforbundet i Skabersjö. Men det sosialdemokratiske synet på utdanningens betydning for kulturopplevelsene var også viktig. Hvis en delte Ragnar Edenmans oppfatning at det svenske folket var altfor lite utdannet til å kunne tilgodegjøre seg den kvalifiserte kunsten, da var det gode grunner til å prioritere utdanningspolitikken framfor kulturpolitikken og å avvente med mer omfattende kulturpolitiske tiltak til den folkelige dannelsen var bedret. Det var nok også selvsagt å sette den materielle velferden foran den åndelige på denne tiden.

3. Den aktive statlige kulturpolitikken 1961 – 1976

Den automatiske utviklingen som man litt usikkert hadde håpet på, og som skulle innebære at bedret materiell standard og bedret utdanning ville føre til mer omfattende forbruk av kultur, uteble dessverre. Den faktiske utviklingen viste at forhåpningene ikke stemte. Analysen av markedskreftenes effekt hadde vært mangelfulle. Et fåtall kjente kulturarbeidere hadde fremdeles store inntekter, mens det store flertallet ikke fikk del av den generelle standardhevingen, som jo var påtakelig i Sverige i 1950-årene. Etterspørselen etter kulturprodukter var tydeligvis mer styrt av kommersielle lover enn av estetiske vurderinger. Mot slutten av 50-tallet og på begynnelsen av 60-tallet var det først og fremst kulturarbeidernes situasjon som kom i søkelyset – selv i SAP. På kongressen i 1960 la forfatteren Svante Foerster fram en uttalelse om kulturarbeidernes økonomiske kår og krevde bedre utdanning og økonomisk støtte fra statens side. Partiledelsen, representert ved Ragnar Edenman, svarte med positiv omtale av denne og noen liknende uttalelser. I en prinsipielt utformet proposisjon i 1961 kom Edenman tilbake med et konkret handlingsprogram for den kortsiktige statlige kulturpolitikken. Det viktigste var synet at samfunnet burde støtte kunstnerne fordi de produserte verdier som var uunnværlige for

samfunnet. Samtidig tok Edenman avstand fra tanken at det skulle være kunstnerens sosiale og økonomiske vanskeligheter som skulle rettferdiggjøre statlig støtte.

Handlingsprogrammet inneholdt tre konkrete punkter: bedret støtte til utdanningen innen ulike kunstneryrker, økt støtte til kunstnerne i form av flere arbeidsstipendier – da ble blant annet de store arbeidsstipendiene innført. De skulle gi langsiktig økonomisk trygghet. Det ble også foreslått økt offentlig konsum av kunst. Et fjerde, mer vagt formulert punkt antydte «en forsterking av de kreftene som har til hensikt å gjøre kulturmiljøet bredere og (til) en effektiv kulturdistribusjon overhodet». Her ble så vel skolen som kulturdistribusjon nevnt.

Proposisjonen ble stort sett positivt mottatt av hele riksdagen – det var bare enkelte høyrepolitikere som mumlet om innsparinger. Dermed var en aktiv statlig kulturpolitikk introdusert i riksdagen som et selvsagt moment.

Den statlige kulturpolitikken som Edenman hadde trukket opp retningslinjene for, ble fullført med stor kraft i 1960-årene. De direkte statlige støtteordningene til kunstnere ble økt på flere måter. Stipendiene ble flere og større og de ble gjort tilgjengelige for flere grupper av kulturarbeidere. I 1964 fikk selv forfattere og oversettere store arbeidsstipendier. Kompensasjonen for utlån av bøker ble også økt etter hvert, selv om det ikke var i den takten som forfatterne selv syntes var nødvendig. Det vitnet ikke minst den mye omtalte biblioteksaksjonen i 1969 om. Da gjorde forfatterne sitt beste for å tømme bibliotekene for å vekke oppmerksomheten om sin økonomiske situasjon. I faste priser økte de statlige vederlagene til disse formålene ca. 7 ganger fra 1960/61 til 1970/71. Selv statens bevilgninger til innkjøp av kunst og liknende økte kraftig.

Innenfor flere bransjer ble det også gjennomført reformer for direkte eller indirekte å støtte produksjonen av varig kunstnerisk verdi. 1963 ble derfor underholdningsskatten på kinoforestillinger avskaffet. Isteden ble det innført spesielle avgifter på kinobillettene. Ved hjelp av disse avgiftene finansierte man det nyopprettede Film-instituttet som skulle støtte den kunstnerisk betydningsfulle svenske filmproduksjonen. Det økonomiske grunnlaget for reformen ble dessverre stadig svakere fordi antallet kinobesøkende sank i jevn takt.

Året deretter ble støtten til teatrene lagt om. Det førte til økt støtte til byteatrene. For Operaen, Dramaten og turneteaterorganisasjonene påtok staten seg å dekke kostnadsøkninger som blant annet skyldtes høyere lønninger. Utdanningen ble bedret betraktelig innen dette feltet ved at det ble opprettet statlige sceneskoler.

I 1966 begynte man å gi en provisorisk støtte til kulturtidsskrifter. Etter noen år ble støtten permanent. I 1971/72 ble det innført en omfattende statlig pressestøtte.

Den direkte støtten til kulturproduksjon, samt utbyggingen av en statlig utdanning innen det kunstneriske området, må sies å ha vært hovedtendensen i den statlige kulturpolitikken i 1960-årene. Men det fantes også lokaliseringspolitiske ambisjoner. Forskjellen på kulturtilbudet mellom storbyene på den ene siden og mindre byer og landsbygda på den andre siden var påtakelig. Allerede i 30-årene ble den statsunderstøttede turnéorganisasjonen Riksteatern dannet. I løpet av 1960-årene ble denne organisasjonen styrket. Dessuten forsøkte man seg fram med liknende organisasjoner innen musikk- og utstillingsområdet. Det førte til at Rikskonserter og Riksställningar ble dannet. Deres oppgave var å føre den sentralt produserte kulturen ut over hele landet. Den økte statsstøtten til byteatrene var et barn av samme ånd. Det samme gjaldt opprettelsen av et landsdelsteater i Norrbotten.

Også på folkeopplysningens område ble det gjennomført forandringer av den statlige støtten. Støtten til forelesnings- og studiesirkelvirksomheten økte i 1963 og til ungdomsvirksomheten i 1970.

Sammenlagt økte de statlige kulturutgiftene anselig i løpet av 1960-årene. Målt i faste priser var økningen 83% i perioden 1960 – 69. Kulturutgiftenes andel av det totale statlige driftsbudsjettet var hele tiden liten, men den økte i denne perioden fra 0,51% til 0,87% i 1970/71. Det kan også nevnes at fylkenes – tingenenes kulturutgifter sammenlikningsvis var lave, men at de økte med drøyt 200% i løpet av 60-årene. For de kommunale utgiftene finnes det bare tall for årene 1965 – 1969. De totale kommunale kulturutgiftene var større enn de statlige. Det skyldtes hovedsaklig at folkebibliotekene for den største delen blir betalt av kommunene i Sverige. Under den nevnte femårsperioden økte de kommunale utgiftene med drøyt 50%, målt i faste priser. I den samme perioden økte statens kulturutgifter med bare 18%.

På 60-tallet var vi altså vitne til en offensiv statlig kulturpolitikk og en anselig økning av den offentlige sektorens utgifter til kulturformål. På denne bakgrunn skulle man kunne tenke seg at situasjonen for landets kulturliv var blitt stadig bedre og at kulturarbeidere og kulturdebattanter stort sett ville være fornøyde. Men det var ikke på noen måte tilfelle. Den generelle kulturdebatten ble kraftig intensivert på 60-tallet og det var snart snakk om den ene, så den andre bransjens krise. Kulturarbeiderne organiserte seg også bedre og drev stadig mer beslutsomt kravene om forbedringer av deres situasjon. Hva var årsaken til denne kanskje noe uventede utviklingen?

I de kulturpolitiske uttalelsene fra ledende sosialdemokratisk hold – og andre hold også for den del – var det vanlig i generelle vendinger å fordømme kommersialismens betydning for kulturlivet. Man hevdet at produktene til den kommersielle kulturen spilte på menneskenes dårlige sider i den hensikt å tjene penger. En mer gjennomtenkt analyse av markedsøkonomiens effekt på kulturlivet ser det ikke ut til at man har gjort. Selv når det gjelder debattanter som sto til venstre for sosialdemokratiet, kan det og være et visst grunnlag for en kritikk av deres mangelfulle analyse av markedsøkonomien. Denne situasjonen kan til en viss del skyldes den vending kulturdebatten tok i begynnelsen av 60-årene. I en offensiv fra liberalt hold ble det hevdet at kulturen var en vare som ble produsert og konsumert på et marked som alle andre varer. I sann liberal ånd mente man derfor at de frie markedskreftene skulle få bestemme selv på dette markedet. En slik synsmåte vekket naturligvis kraftig opposisjon fra så vel sosialdemokrater som kommunister av ulike slag. De protesterte livlig, ikke bare mot konklusjonen men også mot analysen: kultur var kommunikasjon og fellesskap og virkelig ikke en hvilken som helst vare! At kultur ikke burde være en vare, var det grunn til å hevde, men noen ganger får man inntrykk av at selv marxister liksom glemte bort at det var et kapitalistisk samfunn de levde i – der kulturen ble en vare, underkastet markeds mekanismer som andre varer, være seg det var ønskelig eller ikke.

Om man nå betrakter kulturprodukter som varer viser det seg blant annet at kostnadsutviklingen på lang sikt faktisk er et alvorlig problem. Årsaken er at den generelle lønnsutviklingen i Sverige i

hovedsak er blitt bestemt av forholdene innen eksportindustrien. Der har mulighetene til å øke produktiviteten vært gode, man har kunnet utnytte fordelene med mekanisering, produktutvikling samt utvikling av produksjonsprosessene. Man har ikke bare kunnet produsere flere varer raskere, men også produsere helt nye og mer kompliserte varer raskere. Vognen som ble trukket av hester er blitt avløst av bilen, sveivegrammofonen er byttet ut mot stereo osv. Økningen av produktiviteten har gitt rom for betydelige real-lønnsøkninger i 50-, 60- og begynnelsen av 70-årene.

Innen kulturbransjen, særlig innen de utøvende kunstartene (teater, musikk, dans), har mulighetene til å øke produktiviteten vært klart dårligere. Det skyldes framfor alt at mulighetene til mekanisering er begrenset – man kan jo ikke gjerne gi seg til å forkorte spilletiden for Hamlet mer og mer. Dessuten er mulighetene til produktutvikling og forandring av produksjonsprosessene sterkt begrenset. En bok er fremdeles bare en bok, og dagens skuespillforfattere er knappst bedre enn Shakespeare . . . Visse muligheter til å motvirke disse virkningene finnes naturligvis. Man kan for eksempel minske antallet scenearbeidere og statister på et teater. Man kan bygge større salonger med plass til flere tilskuere. Men disse mulighetene er jo tross alt begrensede. (Resonnementet her bygger på de amerikanske forskerne Baumols og Bowens bok: *The Performing Arts, The Economic Dilemma*. 1967.) Dette problemet er ikke blitt gjenstand for oppmerksomhet, men det som finnes av statistikk peker temmelig entydig på økte produksjonskostnader på lang sikt innen kultursektoren. De kulturelle varene blir derfor generelt sett dyrere og dyrere, sammenliknet med andre varer.

Dette innvirker selvsagt på den statlige kulturpolitikken. Om man tenker seg at man vil beholde kulturproduksjonen på et konstant nivå, så kreves det stadig større offentlige eller andre tilskudd for å nå dette målet. Økte statlige kulturutgifter er derfor ingen garanti for en større kulturproduksjon. Det som på overflaten ser ut som reformer som bedrer situasjonen, kan i bunn og grunn vise seg å være utilstrekkelige tiltak for å opprettholde status quo.

Nå finnes det som sagt ulike måter å motarbeide denne virkningen på. En måte er å øke salget av hver enkelt vare. Man selger større opplag av hver bok, viser teaterforestillingen for et større og større publikum osv. Det viser seg imidlertid at hvis man skal lyk-

kes med dette må man tilpasse innholdet til et bredere publikums smak. Det er ikke så heldig for det vi pleier å kalle kvalitetskultur. Det er den kulturen som er tilpasset markedet som kan opprettholde lønnsomheten under disse vilkårene – sjelden den kunsten som har et alvorlig siktemål. Den sistnevnte blir utsatt for en stadig hardere konkurranse fra den førstnevnte. Og den som ved hjelp av statlige støtteordninger vil gripe inn for å motarbeide denne markeds mekanismen må være beredt på å betale stadig mer for hvert enkelt tiltak, i alle fall på lengre sikt. Igjen står vi overfor at det kreves reformer for å opprettholde status quo.

Problemene med kostnader som ville stige på lang sikt og behovet av større markeder utgjorde også en god grobunn for at bedrifter gikk over ende, førte til sammenslåinger og økt monopolisering. Det er ikke særlig overraskende at den generelle økonomiske utviklingen innen kultursektoren ikke skiller seg fra utviklingen innen næringslivet generelt. Men innenfor kultursektoren fantes det gode grunner til å sette seg imot monopoliseringen, fordi den uunngåelig må få innvirkning på den ytringsfrihet som i praksis eksisterer. Det er derfor ikke overraskende at pressen var et område der staten gikk inn med etter hvert meget omfattende subsidier. Den uttalte målsettingen var å sette en stopper for bedriftskonsentrasjonen. I løpet av 60- og 70-årene ble det som nevnt innført støtte til så vel kulturtidsskrifter som dagsaviser. Selv denne støtten var nødvendig for at man skulle kunne opprettholde den situasjonen som allerede eksisterte.

Dersom man studerer de økonomiske betingelsene for kulturproduksjon i Sverige fra 1950-tallet og fremover, viser det seg at de var ugunstige for produksjon av høytstående kultur i bred skala. Det er tydelig at krisesyndromene først ble merkbare på produsentsiden. De sosialdemokratiske kulturpolitiske tiltakene i 60-årene var først og fremst rettet mot å støtte produsentene. Men en forutsetning for at denne politikken skulle bli framgangsrik i lengden var at konsumet og markedene etter hvert økte. At det var mange problemer knyttet til konsumet var vel de fleste tidlig klare over. Ulikhetene i tilbud var for eksempel påtakelig mellom storbyene på den ene siden og mindre steder og landsbygda på den andre siden. Likeledes var vel de fleste klare over at forbruksvanene varierte sterkt fra individ til individ og at vanene i høy grad var påvir-

ket av klassetilhørighet. I løpet av 60-årene ble disse spørsmålene stadig mer diskutert, først og fremst fordi vi fikk den ene kulturso-
siologiske undersøkelsen etter den andre. Etter hvert viste det seg at
mellom halvdel og to tredjedeler av landets voksne befolkning
stort sett aldri gikk på teater, konserter eller museer. Omlag en tred-
jedel av de voksne leste aldri bøker. Og av dem som faktisk tok del
av det mer kvalitativt høytstående kulturtilbudet var det i sin tur få
som benyttet kulturtilbudene regelmessig. Personer som tilhørte
sosialgruppe 3, deltok sjeldnere enn de som tilhørte sosialgruppe 1
og 2.

I løpet av 60-årene ble det stadig tydeligere at det fantes mange
problemer når det gjaldt så vel kulturdistribusjon som konsum.
Den stadig mer omfattende statlige kulturpolitikken ble også en sti-
mulans til den bredere og mer intense kultur- og kulturpolitiske de-
batt. Den politiske radikaleringen i annen halvdel av 60-årene
gjorde også sitt: kulturpolitikken ble en viktig arena i den politiske
kampen.

Det er her bare mulig å sammenfatte i korthet noen viktige
aspekter på den kulturpolitiske debatten i 60-årene og begynnelsen
av 70-årene.

Økte kunnskaper om menneskers fritidsvaner og kulturvaner
medførte en forskyvning i debatten fra å betone individets rett til å
kunne velge mellom ulike kulturaktiviteter, til å betone likhetskra-
vet: individets og stadig oftere grupperes muligheter til å delta i kul-
turlivet. De kultursosiologiske undersøkelsene viste med all ønske-
lig tydelighet at det fantes en rekke sosiale og økonomiske hind-
ringer for kulturell aktivitet. Det innebar at friheten for mange i
praksis ikke var til stede.

Den økte interessen for de sosioøkonomiske hindringene, med-
førte også at man mer og mer begynte å interessere seg for den
slags forutsetninger for et aktivt kulturell liv som lå utenfor kulturell
i snever forstand. Stadig flere begynte å argumentere for et utvidet
kulturbegrep som også burde omfatte områder som arbeidsmiljøets
betydning for kulturelle aktiviteter, boligmiljøet og samfunnsmil-
jøet som helhet. En rekke fritidsaktiviteter ble også ansett å være av
betydning for kulturen i vid forstand. Det gjaldt idrett, turer i skog
og mark, turisme og liknende. Det brede, sosiologiske perspektivet
som hadde vært med allerede i SAP's program Människan och nu-

tiden fra 1952 ble med stor entusiasme oppdaget på nytt. Mange ganger uten at man hadde klart for seg at det eksisterte en tradisjon og en utviklet tenkemåte på dette området som man kunne falle tilbake på.

I det minste delvis som en følge av radikaliseringsbølgen i 60-årene, oppsto det en stadig livligere diskusjon om hva slags kultur en egentlig skulle støtte. Denne debatten ble i ganske stor grad formet som en kritikk fra det nye venstre mot sosialdemokratiet. I følge venstresidens talsmenn innebar sosialdemokratiets kultursyn en ukritisk akseptering av en borgerlig finkultur som det egentlig ikke var noen grunn til å forsøke å prakke på arbeiderklassen. Selv den ledende kultursosiologen Harald Swedner hadde i en artikkel i 1965 kraftig poengtert at kunstnerne ofte levde «i en slags profitterende symbiose med middelklassen og overklassen» (Barriären mot finkulturen). Som en følge handlet vesentlige deler av den tradisjonelle finkulturen nettopp om borgerklassens problemer og ikke om arbeiderklassens.

Fra et slikt utgangspunkt var det selvsagt all grunn til å stille spørsmål ved den sosialdemokratiske kulturpolitikken. Dels fordi den snarere styrket det borgerlige ideologiske hegemoniet i landet, dels fordi arbeidernes sviktende interesse for finkulturen kunne sees som en rasjonell avvisning av en kultur som ikke angikk dem. Man reiste isteden kravet om en kultur for folket – eller arbeiderklassen, eller proletariatet: uttrykkene varierte avhengig av hvilken venstregruppering man tilhørte. Men grunntanken var likevel den samme: den kulturen som distribueres kan ikke bli definert i vage formuleringer om god kvalitet eller liknende, men må vurderes ut i fra en grunnleggende politisk anskuelse. Kulturen burde handle om arbeiderklassens problemer og formes som en kritikk av det rådende kapitalistiske systemet og som en oppmuntring til handling for å styrte det. Denne kritikken fikk spesiell slagkraft mye takket være at den ble delt av mange kulturarbeidere – ikke minst innen teateret. På denne tiden var det først og fremst kulturarbeiderne som krevde å få produsere en kultur for folket – de artikulerte kravene fra folkets og arbeiderklassens side om å få en egen kultur var vel ikke like sterke.

Den økte statlige satsingen på støtte til kulturproduksjon bidro sikkert til å skjærpe de politiske motsetningene omkring spørsmålet

om kulturens innhold. Selv om den statlige kulturpolitikken i prinsipp forutsatte at ytringsfrihet skulle råde og at den statlige støtten ikke skulle rettferdiggjøre en politisk styring av kulturtilbudet, var det uunngåelig at man i enkeltsaker fikk diskusjoner om nå staten virkelig kunne eller burde finansiere en kulturell virksomhet som hadde som uttalt målsetting å styrte statsmakten, eller som kunne anses forstyrre forholdet til fremmede stater eller være støtende sett fra en moralsk synsvinkel. Selv om slike spørsmål ble besvart bekreftende, kunne sammenstøtende ved enkelte saker bli nokså livlige.

Liknende motsetninger oppsto også når det gjaldt de folkelige bevegelsenes engasjement i kulturpolitikken. For dem som mente at kulturen burde være til for arbeiderklassens skyld, var det naturligvis vesentlig å få ført fram budskapet til medlemsskaren i de tradisjonelle folkelige bevegelsene. Og da det politiske innholdet i denne typen kulturtiltak ofte kunne være kritisk – eller svært kritisk til nettopp disse folkelige bevegelsenes politikk, var det god grobunn for strider. For de folkelige bevegelsene var det lite rimelig å behøve å akseptere rollen som rent transportselskap for et kulturelt budskap med grunnleggende vurderinger som man slett ikke delte.

Den statlige innsatsen innenfor kulturpolitikken økte riktignok sterkt i løpet av 60-tallet, men den stadig mer livlige politiske debatten og den rent økonomiske utviklingen innenfor kultursektoren viste at man bare var i en begynnelsesfase. I den andre halvdel av 60-tallet ble det satt i gang flere større bransjeutredninger om blant annet filmen, utstillingsvirksomheten og litteraturen. Behovet for en mer overgripende belysning av hele det kulturpolitiske området ble ansett å øke jo mer omfattende den statlige innsatsen ble. Et nyorganisert kulturråd fikk derfor til oppgave å utrede prinsippene og de langsiktige målene for den statlige kulturpolitikken. I samtlige mandater understreket man sterkt likhetskravet, de sosio-økonomiske forutsetningene for borgernes kulturelle aktiviteter og behovet for utførlige kultursosiologiske undersøkelser av kulturvarene.

Den sterke aktiviseringen av den statlige kulturpolitikken i 60-årene stilte naturligvis større krav til det sosialdemokratiske partiets kulturpolitikk. I partiprogrammet fra 1960 slo SAP, for første

gang, klart fast samfunnets ansvar for kulturlivet, samtidig som partiet uttalte sin vilje til å støtte kulturarbeiderne. Partiets kontaktkomité for skole- og kulturspørsmål ble også aktivisert. Komitéen innledet sitt arbeid med en stor spørreskjemaundersøkelse til de lokale partiavdelingene om den lokale kulturpolitikken i landet. Resultatet ble sammenfattet av Torsten Eliasson i en bok med tittelen *Kultur i kommuner*, 1962. Allerede her blir de sosioøkonomiske hindringene for å delta i kulturlivet sterkt betonet. Miljøets betydning ble understreket og også det enkelte individets behov for kulturopplevelser og skapende virksomhet. Men undersøkelsen viste også en viss håndfallenhet med hensyn til kulturspørsmål på det lokale plan. Ansvar for kulturen ble gjerne skjøvet over til den lokale avdelingen av Arbetarnas Bildningsförbund (ABF). Men ABF hadde ofte vanskelig for å engasjere seg i spørsmål utover sin egen studievirksomhet.

Denne lovens begynnelsen på kontaktkomiteens arbeide, forble en lovende begynnelse. Innen komiteen ville man helst skyve fra seg ansvaret for partiets kulturpolitikk over til Kirke- og undervisningsdepartementet som hadde bedre ressurser og som var direkte ansvarlig for den statlige innsatsen. Ballen ble imidlertid sparket tilbake. Begrunnelsen var tydeligvis at komitéen burde forsøke å formulere partiets langsiktige politikk. På kongressen i 1964 kunne komitéens formann, Stig Lundgren, bare gjøre rede for gruppens arbeidsmåte. Hensikten var å skaffe kunnskaper om den faktiske situasjonen og å føre en debatt på fritt grunnlag om de grunnleggende prinsippene for kulturpolitikken.

Til kongressen i 1968 hadde behovet for nettopp et langsiktig, prinsipielt program økt, ikke minst med tanke på de nye, prinsipielt viktige utredningsarbeidene som ble satt i gang. Dermed ble det satt nye krav til kulturkomitéens arbeid, krav som man ikke lyktes å leve opp til på kongressen. Stig Lundgren måtte holde en ny litt unnskyldende gjennomgang av komitéens arbeid. Nå var man i alle fall på god vei med å utarbeide et mer utførlig materiale av prinsipiell karakter. Men man hadde ikke rukket å sammenfatte og redigere materialet før kongressen. I begynnelsen av 1969 kunne materialet sendes ut til høring i partiet under tittelen *Aktiv kulturpolitikk*. Resultatet var ikke særlig positivt. En tydeligvis svært blandet høringsopinion i partiet viste at materialet ikke kunne legges

fram for partikongressen i 1969 som forslag til et langsiktig prinsippprogram for partiets kulturpolitikk. Komiteen presenterte isteden et kortfattet handlingsprogram med begrunnelser, kalt *Aktiv kultur*. Det ble antatt av partikongressen i 1969. Som program må man nok si det var helt mislykket. I elleve punkter redegjorde man for de generelle retningslinjer for kulturpolitikken. Disse retningslinjene var holdt i så generelle vendinger at de ikke pekte ut noen egentlig kurs. Et punkt var dessuten ubegripelig og da en av deltakerne på kongressen ba om forklaring, ble det ikke gitt noe svar. Det aktuelle handlingsprogrammet i 34 punkter var av heller konvensjonell karakter og nært knyttet til den politikken som allerede var utviklet på regjeringshold. Generelt kan man karakterisere programmet som i første rekke en sammenfatning av den politikken som hadde vært ført det siste tiåret. Oppgaven å formulere et langsiktig program hadde man helt åpenbart mislyktes med. Det virker som om de var klar over dette i komitéen. Man stilte i alle fall plasesne sine til disposisjon, og det ble ikke utpekt noen ny programgruppe. Arbeidet med å utforme partiets prinsipielle politikk kom derfor likevel til å havne i departementet og hos partiets representanter i de statlige utredningene.

Den prinsipielt viktigste av de statlige utredningene om kulturpolitikken som ble satt i gang i den andre halvdel av 1960-årene, var uten tvil Kulturrådets utredning. Dens fremste oppgave var å formulere allmenne målsettinger for den statlige kulturpolitikken, samt også å komme med konkrete forslag innen visse spesialområder. Utredningen ble publisert i 1972 med tittelen *Ny kulturpolitik. Nuläge och förslag* (SOU 1972:66). Som overgripende mål for samfunnets kulturpolitikk ble det foreslått at kulturpolitikken skulle «medvirke til å skape et bedre samfunnsmiljø og bidra til likhet». For å presisere hvordan målet skulle forstås ble det foreslått en rekke delmål som man så som nødvendige for å nå det overgripende målet. Etter visse justeringer etter at utredningen hadde vært ute til høring, vedtok riksdagen følgende åtte delmål: 1) beskyttelse av ytringsfriheten og å skape reelle forutsetninger for at den skal kunne benyttes, 2) støtte til menneskers mulighet til egen skapende aktivitet, 3) å motvirke kommersialismens negative virkninger innenfor kulturområdet, 4) å fremme desentralisering av tiltak og beslutninger, 5) å ta hensyn til ettersatte gruppers erfaringer og be-

hov, 6) å gjøre kunstnerisk og kulturell fornyelse mulig, 7) garantere at eldre tiders kultur blir tatt vare på og 8) å fremme utveksling av idéer og erfaringer på tvers av språk- og nasjonsgrenser.

Det sosiologiske perspektivet kommer særlig klart fram i det overgrepene målet. Det er bedre miljø og større likhet man snakker om, i god sosialdemokratisk ånd. Frihetsaspektet lyser med sitt fravær. Målet om frihet er blitt redusert til å omfatte ytringsfriheten – tankene om *individets* frie utvikling og frie valg er ikke med. Nå er det isteden grupper behov man snakker om. Sosiologien har helt fortrent psykologien som den grunnleggende vitenskapen som preger de kulturpolitiske resonnementene og tolkningene av virkeligheten (= samtiden).

I forhold til tidligere statlig kulturpolitikk og de sosialdemokratiske programmene, blir desentralisering sterkere betonet. Kommunenes ansvar skyves fram og i kanskje enda større grad fylkestingenes ansvar for den regionale kulturpolitikken. Utredningen understreket sterkt betydningen av regionale kulturinstitusjoner som teatre, musikk og muséer. For en gangs skyld kan man si, falt her de sosialdemokratiske ambisjonene sammen med den stadig mer livskraftige sentrumsbevegelsens hevding av desentralisering som den røde tråden i samfunnets politikk i dette spørsmålet og kanskje enda mer i andre spørsmål.

Et nytt og vesentlig moment i den statlige kulturpolitikken ble introdusert av Kulturrådet under samlebetegnelsen: fri kollektiv skaping. Da tenkte man på den ikke yrkesmessige innrettede kulturaktiviteten, samt den profesjonelle virksomheten utenfor de etablerte kulturinstitusjonene. Det nærliggende uttrykket amatørvirksomhet ble unnveket på grunn av den nedvurdering som man anså var knyttet til amatørbegrepet. Fremfor alt var det de frie gruppene innen teater, musikk og dans som hørte til den frie kollektive skapingen. Særlig innen teatret begynte de frie gruppene å spille en vesentlig rolle mot slutten av 60-tallet. Forslaget om støtte til fri kollektiv skaping skulle vise seg å bli det mest kontroversielle punktet i Kulturrådets forslag. Her ble nemlig studieorganisasjonene tildelt viktige oppgaver som organisatorer av amatørvirksomheten og som arrangører av kulturaktivitetene utenfor institusjonene. Bak striden lå de politiske motsetningene det er pekt på tidligere mellom arbeiderbevegelsens organisasjoner på den ene siden

og de mange kulturarbeiderne som sto politisk til venstre for sosialdemokratiet på den andre siden. Kulturarbeiderne fryktet politisk sensur – og byråkratisering. Arbeiderbevegelsen derimot krevde bestemt å få innflytelse over det kulturtilbudet som mange ville benytte deres organisasjoner for å få spredd utover i landene. På et par viktige punkter ga undervisningsministeren Bertil Zachrisson etter for kritikken mot studieorganisasjonenes dominans. Det viktigste var kanskje beslutningen om å fordele midlene til de frie gruppene direkte gjennom det nyopprettede Kulturrådet, isteden for at pengene skulle kanaliseres via studieorganisasjonene. Samtidig ble det gitt økte midler til studieorganisasjonene beregnet på amatørvirksomhet – studiesirkler i kunsthåndverk og liknende.

Det sosiologiske perspektivet førte også til en økt satsing på oppsøkende virksomhet som direkte vendte seg til spesielle målgrupper – funksjonshemmede, innvandrere osv.

I Kulturrådets utredning ble det altså formulert visse viktige nye innslag i kulturpolitikken. For første gang ble det formulert overordnede målsettinger. Videre ble desentraliseringen sterkt understreket. Støtten til fri kollektiv skaping økte, både når det gjaldt amatørvirksomhet og støtte til de stadig mer livskraftige frie gruppene. Dessuten rettet politikken seg mer enn tidligere mot bestemte målgrupper med særskilte problemer.

Det var til riksdagen i 1974 som undervisningsministeren la frem den proposisjonen som bygde på Kulturrådets utredning. I årene som fulgte ble reformvirksomheten fulgt opp i takt med at en rekke andre utredninger ble lagt fram. I 1975 ble det innført statlig litteraturstøtte. Den omfattet både direkte støtte til en viss bokutgivelse og støtte til utgivelse av billige kvalitetsbøker i masseopplag – resultatet var Litteraturfråmjandets billigbokserie: En bok for alle (de såkalte 5-kroners bøkene). Samme år gikk man inn med økte midler på filmområdet, som blant annet omfattet støtte til kvalifisert filmproduksjon og til bedre distribusjon av kvalitetsfilm gjennom Bio Kontrast.

Avslutning

I

Reformpolitikk er et nøkkelbegrep i sosialdemokratisk politikk. Det er ved hjelp av reformer man skal avhjelpe de åpenbare manglene i samfunnet. Statlige inngrep er et av reformpolitikkenes viktigste instrumenter.

Under oppbyggingen av velferdsstaten prioriterte sosialdemokratiet den materielle velferden. Kulturpolitiske tiltak for å utvikle en «åndelig velferd» kom først inn i en senere fase. Denne prioriteringen skyldtes at man dels mente at materiell velferd var viktigere, dels at man anså at når vanlige mennesker fikk mer fritid og bedre økonomiske ressurser ville de automatisk interessere seg mer for kulturelle aktiviteter.

Det var faktisk ikke før man la frem riksdagsproposisjonen til riksdagen i 1964, at SAP for alvor begynte arbeidet med en aktiv statlig kulturpolitikk. Det var to grunnleggende årsaker til valg av tidspunktet. For det første hadde man nådd ganske langt med den sosiale og økonomiske velferdspolitikken og det var derfor mulig å sette av ressurser også til kulturpolitikken. For det andre hadde det vist seg at den forventede automatikken i utviklingen uteble. Det førte til alvorlige økonomiske problemer for kulturarbeiderne som ikke fikk rimelig del av den generelle standardforbedringen i samfunnet. Initiativet i 1961 og oppfølgingen av handlingsprogrammet i proposisjonene var et uttrykk for så vel politisk vilje som økonomisk tvang.

II

I løpet av hele den omtalte perioden, fra slutten av 40-årene og frem til i dag, har det eksistert en påtakelig motsetning i svensk kulturliv mellom kulturarbeidernes vilje til å produsere kultur på den ene siden og på den andre siden de økonomiske mulighetene til å selge produktene på et marked. Tilgangen har hele tiden vært større enn etterspørselen. Derfor har kulturarbeiderne også hele tiden befunnet seg i en vanskelig situasjon økonomisk. SAP's reaksjon på denne motsetningen har primært vært å gå inn å støtte kulturarbeiderne økonomisk, slik at de skulle kunne fortsette sin virksomhet. Et viktig motiv for denne prioriteringen har åpenbart vært

oppfatningen at den kvalitativt høytstående kulturen risikerte å bli konkurrert ut av den kommersielle massekulturen. Hvis ikke kulturarbeiderne blir støttet økonomisk, så slutter de med sin virksomhet og vi står igjen med bare trivallitteratur – slik virker det som man har tenkt. Men stort sett har ikke de sosialdemokratiske forventningene til økt kulturaktivitet blitt innfridd. Selv om det finnes lyspunkter. Den permanente overproduksjonskrisen består og tvinger frem statlig støtte innen stadig flere bransjer. I bokbransjen har resultatet blitt at utgivelsen av bøker kan fortsette som før, men lagrene av usolgte bøker hoper seg opp hos forlagene og i bokhandelen.

Kulturrådets prinsipielt viktige utredning, *Ny Kulturpolitikk*, førte til en forskyvning i den statlige kulturpolitikken mot økt direkte støtte til vanlige menneskers egen kulturaktivitet. Rent økonomisk er dette kanskje ikke store summer, men det er like fullt snakk om en klar profilforandring i den statlige kulturpolitikken. Dermed ble også de store folkelige bevegelsene dratt med i den statlig støttede kulturvirksomheten på en helt annen måte enn tidligere.

III

I debatten om den sosialdemokratiske kulturpolitikken har et spørsmål blitt viet mye oppmerksomhet: det sosialdemokratiske kultursynet. Innen sosialdemokratiet har man i hovedsak hatt et positivt grunnsyn på det som litt ondsinnet kalles den borgerlige finkulturen. Det er denne tradisjonelle kulturen som sikter mot kvalitet som sosialdemokratiet har stilt opp mot den kommersielle massekulturen. Det som er blitt etterlyst i det sosialdemokratiske kultursynet, har vært et klart stillingstakende for en politisk bevisst arbeiderklassekultur, i motsetning til den borgerlige kulturen.

En grunn til at det sosialdemokratiske kultursynet har vært slik, har sikkert vært ansvarsfordelingen mellom partiet på den ene siden og statsapparatet på den andre – når det har dreid seg om utformingen av den faktiske kulturpolitikken. Det er åpenbart at partiet i 60- og 70-årene mislyktes med å utforme en aktiv og veiledende politikk. Initiativene har i praksis stort sett kommet fra folk i statsapparatet som hadde direkte ansvar for utviklingen av den statlige kulturpolitikken. Og det er ikke lett å stille politiske krav til innholdet som vilkår for statlig eller kommunal støtte. Det synes

som den nevnte ansvarsfordelingen har hatt stor betydning for utviklingen av det sosialdemokratiske kulturstyret.

Et annet spørsmål som jeg mener burde diskuteres og analyseres grundig, er samordningen mellom ulike former for tiltak. Jeg har hevdet at det har vært en langvarig overproduksjonskrise i svensk kulturliv. Den sosialdemokratiske støtten til kulturproduksjon har bidratt til å forverre akkurat dette problemet. Resultatet av dette har blitt at kulturproduksjonen er blitt enda mer avhengig av subsidier og at statens utgifter til kulturpolitikken har økt enda mer. Tiltak for å støtte etterspørselen har ikke vært like virkningsfulle som støtten til produksjon. Denne manglende balansen mellom de ulike delene av kulturpolitikken har blitt en kostbar affære. Samtidig er svensk kulturliv drevet inn i et avhengighetsforhold til stat, kommuner og fylkesting. Og det er jo helt åpenbart at et slik avhengighetsforhold fører til politiske drakamper som kulturtilbudets innhold på teatrene, i museene osv.

Oversatt av Aud Halvorsen

Litteratur:

- Sveriges Socialdemokratiske Parti: kongresstryck 1952 – 1981, däribland:
Människan och nutiden, 1952
Aktiv kultur, 1969
Kultur för frihet och gemenskap, 1981
Fackföreningsrörelsen och kulturen. LO, 1971
Facklig kultursyn. Rapport från LO's kulturpolitiska råd, 1981
Riksdagstrycket med bihang 1961 – 1976. (Viktigast är prop. 1961:56 och 1974:28.)
SOS Kulturstatistik 1970 – 1975, 1977
Statens offentliga utredningar:
SOU 1967:9. Göran Nylöf, Musikvanor i Sverige. Bilaga till Konsertbyråutredningens slutbetänkande Rikskonsorter
SOU 1972:20. Läs- och bokvanor i fem svenska samhällen. Litteraturutredningens läsvanostudier
SOU 1972:61. Försök med bibliotek. Litteraturutredningens biblioteksstudier
SOU 1972:66. Kulturrådet: Ny kulturpolitik: Nuläge och förslag
SOU 1972:80. En bok om böcker. Litteraturutredningens branschstudier
SOU 1973:16. Samhället och filmen, del 3
SOU 1973:53. Samhället och filmen, del 4
SOU 1974:5. Boken. Litteraturutredningens huvudbetänkande
SOU 1974:43. Utställningar. Betänkande av 1965 års musei- och utställningssakkunniga (MUS 65)

- SOU 1975:14. Konstnärerna i samhället.
- W. Baumol, G. Bowen, The Performing Arts. The Economic Dilemma, 1967
- En reformistisk kulturrevolution. Arbetarrörelsens årsbok 1978
- R. Escarpit, Litteratursociologi, 1973
- P. Gustavsson, L. Rydquist, Å. Lundgren, Mera ljus! Socialdemokratins kultursyn fram till andra världskriget, 1979
- R. M. Lindgren, I. Sundström (red.), Kulturen och folket, 1978
- Litteratur och teater. Spridning, upplevelse, värdering. Red. av G. Hansson och A. Fredholm, 1974
- Å. Lundkvist, Masslitteraturen. Förströelse – förförelse – fara?, 1977
- S. Nilsson, Debatten om den nya kulturpolitiken, 1973
- H. Swedner, Barriären mot finkulturen, i: Det differentierade samhället. Red. av C.-G. Jansson, 1969
- K.E. Rosengren, J. Thavenius, Litteratursociologi, 1970
- K. Åmark, Den svenska pressen och finländskt kultur- och samhällsliv under 1972, upblisert manuskript

Einhart Lorenz

Norwegische Arbeiterbewegung und Kommunistische Internationale 1919-1930

Mit dieser Arbeit liegt eine sehr informative und differenzierte Analyse der wichtigsten politischen Richtungen in der norwegischen Arbeiterbewegung in dieser Periode vor. Die Entwicklung der sozialdemokratischen Partei (1921 bis 1927) und der Gewerkschaften wird, wo es notwendig erscheint, mit einbezogen. Die Ursachen für das Entstehen und den Niedergang der kommunistischen Bewegung in Norwegen sind teils spezifischer Natur – aber auch für andere von Bedeutung –, teils haben sie allgemeine Geltung. Ihr Zusammenhang – der das Zentrale an dieser Geschichte ist – wird in der Arbeit sehr qualifiziert analysiert.

Archiv für Sozialgeschichte, 1980

The «radical phase» in the history of the Norwegian working-class movement is the subject of the present volume. *Det Norske Arbeiderparti* has a central place in the analysis. Dr Lorenz shows that this party was able to keep the confidence of the generally quite radical Norwegian workers during the period after 1923. The in some respects uneasy relations of DNA with the Comintern before 1923 are explained from the party's lack of theoretical understanding of Bolshevism, and from the Comintern's lack of understanding of the specific character of DNA and of the expectations of the Norwegian workers. The author also gives a plausible and many-sided explanation of the failure of the Norwegian CP. In part the volume is based on manuscript sources.

International Review of Social History, 1980

429 s. - Kr. 85, -

ISBN: 82-530-0999-2

PAX FORLAG A.S

Jorma Kalela

Aktivistenes nostalgiske egenkultur eller agitasjon i form av kulturvirksomhet

Noen synspunkter på arbeiderbevegelsens kulturvirksomhet i Finland på 1980-tallet, med utgangspunkt i omleggingen av Finlands AOF på 1960-tallet.

Det «gamle AOF» og det «nye AOF»

Midten av 1960-tallet utgjør et markert vannskille i det finske AOF's historie.¹⁾ Da begynte AOF en intens propaganda for å understreke studie- og kulturvirksomhetens betydning og nødvendighet, mens AOF tidligere hadde begrenset seg til å ta seg av de studiebehov som hadde oppstått mer spontant blant arbeiderne. Det «nye AOF» nøyde seg ikke med et tilbud til de vitebegjærlige arbeiderne, men utøvet et betydelig press både innen arbeiderbevegelsen og vis á vis staten. Det «gamle AOF» hadde til de grader understreket AOF's spesielle karakter, at «opplysningsforbundets saker» for mange aktivister fortonte seg som noe som ikke hadde noen som helst forbindelse til bevegelsens øvrige virksomhet. Dette var tilfelle til tross for at AOF alltid har vært en «organisasjonenes organisasjon». Det «nye AOF» stilte seg derimot helt til sine medlemsorganisasjoners disposisjon. Spesielt tydelig var forandringen i forholdet til fagbevegelsen. AOF's egentlige gjennombrudd på dette feltet kom først på 1960-tallet.

Den mest markante forandringen i AOF's virksomhet på dette tidspunktet besto likevel i at man ikke lenger begrenset seg til det tradisjonelle studiearbeidet, men kastet seg med full kraft inn i andre former for kulturell virksomhet. AOF reiste seg mot finkulturen blant annet gjennom sine kulturdager for ulike yrkesgrupper. «Skogsarbeidernes kulturdager» var den første i denne rekken av kulturdager. AOF medvirket også ved grunnleggelsen av «Arbeiderbevegelsens komité for innsamling av arbeiderminner» og tok initiativet til «Folkets Hus-Museum». De arbeidersangene som AOF spilte inn på plater ble dunderende suksess osv. Det «nye AOF's» ideologi begrenset seg ikke til de områdene som er nevnt ovenfor. Ifølge Sakari Kiuru, en av de ledende personlighetene i AOF, omfattet forbundets virkefelt i 1967 også skolereformer, omskolering og voksenopplæring, kulturpolitikken, fritidspolitikken, radio og TV-politikken, bedriftsdemokrati og solidaritetspolitikken samt forbrukeropplysningen. Samfunnsforandringene hadde gjort det tydeligere enn før at «arbetarbildningen» hadde berøringspunkter overalt i samfunnet.

Arbeiderbevegelsens kulturvirksomhet opplevde virkelig en renessanse på slutten av 60-årene og begynnelsen av 70-tallet. Denne oppblomstringen kom samtidig med at arbeiderpartiene fikk et nytt utseende og forsterket sitt grep i landets politikk. Også den faglige organisasjonsgraden nådde et høyere nivå på dette tidspunktet, og fagbevegelsen fikk en ny funksjon i landet.

Ved midten av 70-tallet ble det likevel klart at venstresida var i ferd med å tape de initiativ den hadde tatt 10 år tidligere. Men på tross av at høyrevindene begynte å blåse sterkere og sterkere hadde det finske samfunnslivet fått et nytt drag gjennom den kulturvirksomheten som er nevnt ovenfor.

Hva er «arbetarbildning» og arbeiderkultur?

«Den allsidige og aktive kulturvirksomheten på Folkets Hus ga utallige begavede unger åndelig føde for hele livet. Denne virksomheten ga utdannelse også til de eldre og skapte en kultur som det er vanskelig å overvurdere. Det var iver og interesse for hornblåsing og scenekunst, litterær virksomhet og idrett, og dette . . . skapte arbeidertradisjoner. Man må likevel merke seg at det var mere snakk

om en sosial kulturtrening enn om en politisk kampoppfostring.

Denne kulturvirksomheten i Folkets Hus er, så vidt jeg kan se, nær beslektet med den som emigrantene utviklet på egen hånd i et fremmed land. Det dreide seg om livsformer som ble skapt ved egne krefter og framfor alt på egne vilkår. Livsformer som ble holdt oppe av vill optimisme, av troen på opplysningens makt, samt av viljen til å komme seg opp og fram.

Arbeiderklassens og arbeiderbevegelsens tradisjoner har uten tvil også andre livsformer som knytter an til kulturen. Det finnes former for politisk arbeid og liknende. Men disse aktivitetenes betydning var neppe så stor som den virksomheten som hadde sin bakgrunn i et brennende utdannelsesbehov på en tid da sjansene for å få disse behovene tilfredsstilt var små, i et samfunn som befant seg i begynnelsen av den industrielle utviklingen.»²⁾

Disse lovordene om den gamle arbeiderkulturen kommer ikke fra noen veteran i bevegelsen, men fra en av Finlands ledende høyrepolitikere, Pentti Poukka (1.4.1979). Det er derfor ikke overraskende at han fortsetter med å påpeke hvordan «forholdene på en avgjørende måte er forandret siden den gang. Slike tradisjoner og samarbeidsformer som er beskrevet ovenfor har ganske enkelt ikke lenger noe naturlig vekstgrunnlag». Poukka avslutter sin artikkel med å understreke sin følelse av «at hele arbeiderklasse-begrepet kommer til å splittes og oppløses også hos oss som en følge av samfunnsutviklingen, og det er bare den politiske tradisjonen som opprettholder arbeiderpartier som sysler med slike tanker som har mistet sitt saklige innhold. Om det utvikler seg slik, er det på sin plass å spørre om denne formen for kunstig «klassepolitikk» bare øker følelsen av rotløshet og manglende tilhørighet. Det tok lang tid før man kvittet seg med landsbygdens dominans i folkeskolens lærebøker i morsmål, innslag som bybarna stilte seg uforstående overfor og som førte til en følelse av fremmedgjøring. Slik rotløshet kan også skapes av umotivert prat om arbeiderklassen, da denne faktisk ikke lenger eksisterer».

Om Poukka ikke er noen typisk representant for de borgerlige politikere når det gjelder å oppvurdere den gamle arbeiderkulturen, så er han slettes ikke alene om å hevde at arbeiderklassen ikke lenger eksisterer. Disse tolkningene er blitt kritisert i engelsk sosiologi og historieforskning på en måte som gjør det fruktbart å trekke

inn forskere fra universitetet i Birmingham i denne sammenhengen. Sitatet nedenfor er fra boka «Working class culture. Studies in history and theory». ³⁾

«The notion of capitalist success was based on a limited but powerful reading of post-war capitalist societies, especially of America and Britain. The era of 'high mass consumption' was held to have produced the 'affluent society', the existence and the very idea of a working class was held to have become dated in a society of an overwhelmingly middle-class character. As Goldthorpe and Lockwood have argued, three kinds of propositions underwrote the twin theses of the affluent society and the working class rendered bourgeois. Firstly, the economic propositions emphasized the convergence of incomes and the spread of the ownership of consumer durables throughout the society. Secondly, technological and managerial changes were elleged to have inverted the traditional working-class situation of heavy manual work and low wages: the trend was towards white or blue collar jobs. Thirdly, changes in the structure of urban ecology were leading to the decline of the traditional 'urban village' with its restricted geographical mobility and limited cultural horizons. The authors go on to note that these propositions were not challenged in themselves. Their existence was conceded, but their significance debated.»⁴⁾

De engelske arbeidernes tradisjoner skiller seg fra de vi kjenner i Norden, og dette gjenspeiler seg i den vitenskapelige debatten. Ikke desto mindre er Chas Critchers poeng viktig også for oss. Både innen høyre- og venstretradisjonen har man tatt altfor mye for gitt når det gjelder «the relation between . . . changes in material life and the forms of working-class consciousness and culture». ⁵⁾ Critchers artikkel er både inngående og informativ, men i denne sammenhengen rekker det med å nevne en av hans spesifikke innvendinger. Han understreker at forholdet mellom «traditional working-class life/consciousness» ikke er gjort til gjenstand for debatt, og man kan derfor med rette stille spørsmålet «how valid is the comparison . . . of the affluent worker with this figure of the traditionalist»? ⁶⁾ Critchers kritikk bestyrkes i noen grad for Finlands vedkommende av Pauli Kettunens avhandling, der han påpeker viktige forskjeller på 1920-tallet mellom på den ene siden de arbeiderne som først og fremst baserte sin «sosiale kollektivitet» på en

«samfunnsmessig» motsetning til de borgerlige, og på den andre siden de som opplevde stillingen som lønnsarbeider som det sentrale. Men også han understreker at det før 1918 fantes en betydelig kulturell og politisk enighet innen det finske proletariatet, på tross av at det besto av en ytterst heterogen samling av sosiale sjikt og grupper.⁷⁾

Det er også slik at Crichters framstilling svekkes avgjørende ved at arbeiderkulturen er blitt utforsket uten at det er tatt noe egentlig hensyn til arbeidernes politiske organisasjoner. Dette gjelder også Richard Johnsons artikkel i samme bok, som tar sikte på å avgrense elementene i en teori om arbeiderkulturen.⁸⁾ Den samme svakheten synes for øvrig å prege hele den engelske debatten om arbeiderkultur.

Jeg skal ikke rekapitulere Johnsons argumentasjon, som i særlig grad er påvirket av Althusser og Gramsci. Det rekkes her med å henvise til det viktige i hans framstilling. Johnson nærmer seg spørsmålet om bevissthetsdannelsen med å understreke at «There is no separate institutional area of social life in which forms of consciousness arise: mentalities and subjectivities are formed and expressed in every sphere of existence.» Han tar på denne måten både avstand fra «culture-as-leisure» dvs. «kultur» som en slags rest som oppstår når arbeid og politikk er trukket fra, og fra synet på kultur som en rekke særskilte aktiviteter.⁹⁾ Som et analytisk begrep er kultur for ham «. . . the common sense or way of life of a particular class, group or social category, the complex of ideologies that are actually *adopted* as moral preferences or principles of life». Han peker også på at «ideologies never adress . . . a «naked» subject. Concrete social individuals are always already constructed as culturally classed and sexed agents, already have av complexly formed subjectivity».¹⁰⁾

På den andre siden gir Johnson likevel ikke en historiker tilstrekkelige analytiske kategorier, og gir ham derfor ingen redskaper for å kritisere slike framstillinger, som den som Poukka framførte. Dette framgår om man analyserer hans definisjon av arbeiderkulturen.

«. . . working-class culture is the form in which labour is reproduced. . . This process of reproduction . . . is always a contested transformation. Working-class culture is formed in the

struggle between capital's demand for particular forms of labour power and *the search for a secure location* within this relation of dependency. The outcome of such necessary struggles depends on what *ideological and political forces are in play*, and, ultimately, upon the existence of *socialist organization with an integral relation to proletarian conditions and working-class cultural forms*. (Min framheving, J.K.)»¹¹⁾

Det er et forbløffende sprik mellom den vekt som Johnson legger på «the search for a secure location» og det faktum at både han og de andre forfatterne i boka unnlater å fange dette opp i sine teoretiske kategorier. Også en annen svakhet i hans definisjon henger sammen med dette. Johnson forsøker, like lite som de øvrige forfatterne som er nevnt ovenfor å kategorisere «ideological and political forces . . . in play» eller «socialist organization with . . .».

En teoretisk argumentasjon for de manglende kategoriene kan imidlertid finnes i et foredrag om «arbetarbildning» av mine kolleger Pauli Kettunen og Jussi Turtola (1977).¹²⁾ De deler også stort sett Johnsons syn på «ideological-cultural insistence» – uten å kjenne til hans arbeid på den tiden.

Reproduksjonen av «varen» arbeidskraft var også utgangspunktet for Kettunen og Turtola.¹³⁾

Med «arbetarbildning» mener Kettunen og Turtola den praksis innen arbeiderbevegelsen som formidler mellom et slags ureflektert «naturwüchsiges Bewusstsein» og en mer utviklet klassebevissthet. Denne «arbetarbildningen» bæres av de ulike arbeiderorganisasjonene, men også av «formell nicht organisierte, autonome Arbeiterkultur, die bereits eine gewisse intellektuelle Aneignung der unmittelbaren Erfahrungen innerhalb der Arbeits- und Lebensbedingungen bedeutet hat».¹⁴⁾

Om man i tråd med Kettunens og Turtolas framstilling definerer «arbetarbildningen» som «forholdet» mellom arbeidernes sosiale bevissthet og arbeiderbevegelsens ideologi»,¹⁵⁾ så kan man analogt definere arbeiderkultur som «forholdet mellom arbeidernes levevis og arbeiderbevegelsen».¹⁶⁾ Levevis eller «Lebensweise» og «way of living» skulle da henviser til «kulturen» som analytisk begrep hos Johnson. Hermed skulle det bevares for kulturen et bevisst og formålstjenlig innhold som skulle svare til begrepets opprinnelige mening. Arbeiderkulturen skulle da skilles ut fra arbeidernes levevis

på den måten at arbeiderkultur innbefatter en bevisst tilegnelse av arbeidernes umiddelbare arbeidsforhold og levevis.

Utviklingen av den finske arbeiderkulturen

I sitt jubileumsforedrag til AOF's 60 års dag (1979) konstaterte Väinö Linna, at det var lett å identifisere arbeiderkulturen helt fram til tiden etter den andre verdenskrigen. Den baserte seg på sine egne organisasjoner og fungerte løsrevet fra det øvrige samfunnet. I løpet av den seneste tiden hadde likevel ifølge Linna arbeidernes stilling til kulturen endret seg betydelig. Det opplysningsarbeid som arbeiderbevegelsen hadde utført gjennom sine egne organisasjoner, var overtatt av samfunnets institusjoner. Arbeiderbevegelsens opplysningsarbeid utgjorde således en mindre og mindre del av den kultur som ble budt fram til arbeiderne.¹⁷⁾

Ti år tidligere (1969) hadde den andre av de ledende personlighetene i det «nye AOF», Olavi Hurri, analysert utviklingen fra en annen synsvinkel. Det var på tide at arbeiderbevegelsens folk våknet opp og innså at deres egen bevegelse med full rett kunne kalles en kulturbevegelse. Innen bevegelsen hadde man talt om kultur når det var snakk om programmene for ulike tilstelninger, «men betraktet den egne kulturvirksomheten bare som hobbyvirksomhet, som om det skulle være noe annet enn kultur. Man hadde talt om, og til og med studert, organisasjons- og møtekultur, men den oppfatningen at ens egne møter og andre tilstelninger skulle være kulturtilstelninger, har vært helt fremmed for arbeiderbevegelsens medlemmer. Om det noensteds har vært arrangert møter med et utall av innledninger, redegjørelser og andre innlegg i de mest mangfoldige samfunnsspørsmål, så er det i arbeiderbevegelsens organisasjoner, men disse tilstelningene har man ikke regnet med til kulturen. Det har «bare vært møter» – som om medborgernes sammenkomst i sine egne organisasjoners tilstelninger ikke skulle være kultur.»¹⁸⁾

Linna og Hurri har helt ulikt syn på kultur. For den første, som for de andre toneangivende innen det «gamle AOF» med forbundets grunnlegger Väinö Voionmaa i spissen, ser det ut til at kultur er det samme som menneskehetens åndelige prestasjoner, som også tilhører arbeiderne og som de har rett til å ta del i. Hurri på den

andre siden understreker og fester seg ved det som «vanlige mennesker» selv har skapt og skaper. Deres ulike kultursyn påvirker også deres syn på framtida. Linna spådde at arbeiderkulturen i høyere og høyere grad ville bli et arvestykke, som tas fram på høytidsdager, men som stilles tilbake i skapet når man vender tilbake til hverdagen. Hurri på sin side er nå formann for Folkets Bildningsfond.

Kulturelle arbeiderorganisasjoner og den nasjonale integrasjonen

«Den første tiden ble så vel arbeidsfolks materielle som åndelige virksomhet konsentrert om de lokale arbeiderforeningene. Til disse hørte arbeidernes faglige organisasjoner, og der var arbeidernes ulike interessesfærer representert gjennom scenekunst, musikk- og kroppskultur. Hele virksomheten var på denne måten konsentrert til arbeiderforeningene og gjennom dem til det sosialdemokratiske partiets arbeid.»

Denne beskrivelsen av AOF-veteranen Arvi Kontula (1939)¹⁹⁾ gir anledning til å vende tilbake til den enigheten som fantes under den finske arbeiderbevegelsens første tiår, og som jeg allerede har vært inne på. Den organisatoriske rammen om denne enigheten var arbeiderpartiets nettverk av lokale arbeiderforeninger. Bakgrunnen for partiets sentrale stilling berodde på at det var forholdet til staten og de forventningene som knyttet seg til dette forholdet, som bandt sammen det finske proletariats ulike sjikt og grupper. Både industri- og landsbygdsproletariatet hadde små forutsetninger for å organisere seg med utgangspunkt i sine umiddelbare interesser. På den andre siden hadde oppløsningen av det «tradisjonelle» førkapitalistiske samfunnets kulturelle og ideologiske former ikke funnet sted før ved århundreskiftet, til tross for at innholdet i de sosiale forholdene lenge hadde vært kapitalistisk. Det var, under disse forholdene, en overmektig oppgave for de borgerlige partiene å vinne arbeidernes tilslutning for sin kamp for Finlands selvstendighet overfor Russland. Den finske nasjonens endelige konstituering kunne ikke virkeliggjøres ovenfra, den fant sted under de dyptgående klassekonfliktenes tegn. Og det var arbeiderpartiet som kom til å skape ny kulturell enhet innen proletariatet. Dette var også et resultat av at alle arbeiderorganisasjoner, iberegnet arbeider-

derpartiet, hadde små muligheter til å påvirke selve samfunnsutviklingen etter storstreiksfasen 1905 – 07. På det tidspunkt hadde partiet oppnådd allmenn stemmerett, endog for kvinner, og erobret 80 av den nye riksdagens 200 seter. Det indre livet innen et lokalt arbeidersamfunn ble i en slik situasjon meget intenst. Der «arbeidet man for å binde sammen arbeidernes sosiokulturelle identitet og arbeiderbevegelsens natur som en sosial opposisjonsbevegelse». ²⁰⁾ Resultatet kom for en dag i januar 1918, da så godt som hele arbeiderbevegelsen stilte seg bak den røde revolusjonsregjeringen.

Arbeiderbevegelsens indre konsolidering førte til at det ble dannet egne sentralorganisasjoner for ulike virksomhetsområder. Arbeiderne frigjorde seg fra de organisasjonene som ble ledet av borgerskapet. Arbeidernes avholdsforbund ble stiftet i 1914 og samvirkebevegelsen ble splittet i 1916. Tankene om et eget opplysningsforbund utviklet seg parallelt med tankene om et arbeideridrettsforbund. Begge disse organisasjonene ble likevel ikke dannet før i 1919, etter borgerkrigen. Året etter ble arbeidernes musikkforbund stiftet og Forbundet for arbeiderteatrene.

Den organiserte splittelsen innen landets kulturliv var således ikke et resultat av borgerkrigen. Den hvite seieren i mai 1918 bare slutførte den utviklingen som allerede var i gang. På den andre siden hadde begivenhetene i 1917 og 1918 utdypet den sosiale kløften, som var særlig merkbar mellom arbeiderne og de borgerlige på lokalplanet. Den motsetningen ble forsterket ved at «det hvite Finlands» politikk nettopp tok sikte på å gjenopprette den nasjonale integrasjonen på det kommunale nivå. I slutten av 1930-årene skjedde det likevel en tilnærming i retning av integrasjon på rikspanet uten at lokalsamfunnets kulturelle motsetninger var blitt dempet ned.

Den nye integrasjonspolitikken skapte store problemer for sosialdemokratiet, for det sosiale underlaget for sosialdemokratiet hadde nettopp vært den «samfunnsmessige kollektiviteten» – mens underlaget for kommunistene på 1920-tallet hadde tilknytning til «lønnsarbeiderkollektiviteten». Fra denne synsvinkel har AOF-ledelsens tilslutning til den såkalte fredsopposisjonen under fortsettelseskrigen (1941-44) mange likheter med opposisjonen innen arbeiderpartiet på slutten av 1930-tallet. Krigstiden fikk nemlig det sosialdemokratiske partiet til å forsterke sitt arbeid for å

skape den nasjonale integrasjonen «ovenfra», og dette fikk slike former at det på lengre sikt truet grunnlaget for AOF's selvstendige eksistens.

Samarbeidet med de borgerlige opplysningsorganisasjonene hadde aldri vært noe problem for AOF, blant annet fordi kommunistene og deres allierte helt fra starten av hadde hatt meget liten interesse for AOF. På den andre siden hadde dette samarbeidet med de borgerlige aldri hatt noen større betydning for AOF's praktiske virksomhet, fordi opplysningsforbundet ikke hadde andre funksjoner enn å tilfredsstille utdannelsesbehovet hos medlemmene i AOF's medlemsorganisasjoner. Den største delen av det utdannelsetilbudet som ble rettet mot arbeiderne kom nemlig i de kommunale arbeiderinstituttene. AOF i Finland har derfor alltid vært – og er fremdeles – mer politisk enn for eksempel det svenske ABF. Og framfor alt er det finske AOF avhengig av at det finnes selvstendige arbeiderorganisasjoner. Og nettopp dette underlaget ble truet av krigstidens integrasjonspolitik, som til og med fikk halvkorporative drag.

Etter krigen ble AOF spart for følgene av striden mellom sosialdemokratene og kommunistene helt fram til 1950-tallet, men i og med at kommunistene ble isolert fra det øvrige samfunnet oppsto det også innenfor AOF en sterk kommunistisk opposisjonspolitik. Dette var en av grunnene til forbundets relativt ambisjonsløse prestasjoner på 1950-tallet. Langt viktigere var likevel de forandringene som hadde funnet sted i de finske arbeidernes levevis.

Arbeiderkulturens plass i sosialdemokratiets ideologi

Den gamle arbeiderkulturen gjenspeilte i mange henseender den sosiale ulikheten. Fordi arbeiderne for eksempel ikke hadde de samme mulighetene til å tilfredsstille sine kulturbehov som de borgerlige, så produserte de sjøl kultur. I etterkrigstida lyktes det også for arbeiderbevegelsen i Finland å øke likestillingen i samfunnet, også med hensyn til kulturtilbudet. Men samtidig begynte de gamle formene for samvær og samvirke å forsvinne. Den dagligdagse kontakten ble mindre for eksempel ved at de gamle vaskehusene ble erstattet av vaskemaskinene. De ytre kjennetegn på at en tilhørte arbeidsfolk ble stadig færre. En arbeider behøvde ikke lenger være arbeider utenfor sin arbeidsplass.

Men samtidig som likheten ble større og levestandarden steg, ble arbeidernes åndelige og materielle behov gjenstand for kapitalistisk profittbegjær. Følgende av dette for Sveriges vedkommende ble oppsummert vinteren 1978 av Ingvar Carlsson og Anne-Marie Lindgren i «Tiden», poenget kan sies å ha gyldighet også for Finland.

«Folkehjemsreformene frigjorde store menneskelige ressurser som tidligere var gått med til slit for livets opphold. Men partiet formådde ikke å engasjere disse nye kreftene for våre felles samfunnsmessige anliggender. I visse henseender bidro vår politikk til å minske de mulighetene. I stedet ble det de kommersielle kreftene, framfor alt innen mote- og fritidsindustrien som tok hånd om disse menneskenes nye ressurser. Det betydde mye mer enn et økt forbruk; det betydde også at man forsterket et samfunnssyn der idealet er den egne individuelle eiendom, og den egne individuelle samfunnsstatusen. Det er idealer som står direkte i motsetning til solidaritet, samarbeid og ansvar for hverandre.»²¹⁾

I og med at det gamle grunnlaget for arbeiderkulturen begynte å forsvinne, ble kulturvirksomhetens framtidsutsikter mer og mer avhengige av den rolle som den ble tildelt innenfor arbeiderbevegelsens to hovedretninger. På dette tidspunkt synes både sosialdemokratene og kommunistene å ha delt en arv fra den enhetlige arbeiderbevegelsens tid. Den egne kulturvirksomheten hadde for de fleste aktivistene i de finske arbeiderorganisasjonene, helt inn i etterkrigstiden, først og fremst hatt en økonomisk funksjon. Det hadde vært om å gjøre å skaffe penger til andre virksomheter, for eksempel gjennom å lage fester med «program og dans» for arbeiderne. Dette synet bidro ikke til en oppvurdering av kulturvirksomheten. Det bidro tvert imot til den nedvurdering som ble kritisert av Hurri ovenfor.

Særlig når det gjelder den sosialdemokratiske ideologien, så var den kjennetegnet av at den egne virksomhetens tilknytning til arbeiderne og deres levevis ble tatt for gitt. Før Borgerkrigen så hadde arbeiderbevegelsen artikulert arbeidernes erfaringer på en umiddelbar måte i sin virksomhet, men mellomkrigstiden medførte på dette feltet noen viktige forandringer. For det første var det sosialdemokratiske partiet blitt integrert i det politiske systemet, og var egentlig den eneste arbeiderorganisasjonen, hvis legitimitet ikke ble

trukket i tvil (bortsett fra lappotiden). I løpet av 30-tallet hadde det ført til den situasjon at det i virkeligheten var partiet som representerte hele bevegelsen, inklusive fagbevegelsen, i forhold til offentligheten. De øvrige arbeiderorganisasjonene var minst like isolerte fra samfunnet rundt seg som tidligere, men nå ble denne isolasjonen gjenspeilet i den sosialdemokratiske ideologien gjennom en oppfatning om disse organisasjonenes «upartiskhet», i den forstand at de ikke hadde noen egentlig politisk funksjon. Samtidig ble sosialismen skilt fra den praktiske virksomheten og redusert til et ideologisk perspektiv. I tillegg til dette fortsatte spesialiseringen innenfor arbeiderorganisasjonene, og følgene for disse organisasjonenes «sjøloppfatning» ble betydelige. For det første kom de til å skille seg fra de tilsvarende borgerlige organisasjonene, ikke så mye på grunn av virksomhetens innhold, som på grunn av at de ble båret oppe nettopp av arbeidere. På den andre siden må det understrekes at dette i praksis ikke innebar store forandringer, så lenge de samfunnsmessige motsetningene var skarpe. For det andre forekom det en isolering blant arbeiderorganisasjonene, som R.H. Oittinen uttrykte det i AOF's tidsskrift i 1945. «Hver og en av organisasjonene har ansett sin egen virksomhet som den aller viktigste og ansett det som sin plikt bare å ta hånd om denne ene. Man har ikke festet tilstrekkelig oppmerksomhet ved arbeiderklassens og -bevegelsens helhetsbehov.»²²⁾

I og med integrasjonsbestrebelsene «ovenfra», som ble påbegynt på slutten av 30-tallet og intensivert under krigen, fikk også de øvrige arbeiderorganisasjonene en lignende «representativ» funksjon i forhold til samfunnet som partiet hadde hatt tidligere. Vinterkrigens ekte «nasjonale enhet» påskyndet dette, men i løpet av den lange fortsettelseskrigen oppsto det nesten uunngåelig en spenning mellom de sosialdemokratiske organisasjonene som ble ledet «ovenfra» og arbeiderne. Dette forholdet førte til at en hel del tidligere sosialdemokrater allierte seg med kommunistene i den folke-demokratiske bevegelsen etter krigen. Det tradisjonelle «organisasjonspatriotiske» synet på arbeiderbevegelsen ble likevel ikke forandret etter krigen. Fortsatt så man på arbeiderbevegelsen som en enhet av en hel rekke selvstendige arbeiderorganisasjoner. Dette til tross for at det for eksempel når det gjaldt idretten ble gjort forsøk fra visse hold innen sosialdemokratiet på å danne et eneste

stort riksforbund. Det dominerende synet gjenspeilte seg blant annet deri at det etter partisplittelsen på slutten av 50-tallet, nærmest ble tatt for gitt at den part som «tapte» en organisasjon straks grundet sin egen tilsvarende.

Integrasjonsarbeidet «ovenfra» hadde forsterket det organisasjonspatriotiske synet også derigjennom at integrasjonen skulle realiseres først og fremst ved at arbeiderorganisasjonene ble tildelt en posisjon som var likeverdig med de borgerlige organisasjonenes. Men denne politikken hadde også andre viktige ideologiske følger. Lappoårene hadde medført en tendens til å identifisere demokrati med «lovlige forhold». I og med den nye integrasjonspolitikken oppstod det på den kanten en tendens til å erstatte likhet (jämlikhet) med likestilling (jämsteldhet). Følgene av disse tendensene til å relativisere absolutte begreper ble i 1954 oppsummert på følgende måte av R.H. Oittinen:

«Det finnes mange i arbeiderbevegelsen som anser det som bevegelsens oppgave først og fremst å skaffe arbeiderne så høy levestandard som mulig, og gi dem mulighet til å tilvenne seg de borgerlige levemåtene og til og med få del i borgerlighetens åndelige verdier. Da har man satt likestillingen med de borgerlige som mål i ett og alt, så vel på godt som på ondt . . . Om arbeiderbevegelsen . . . skulle nøye seg med å skaffe bedre lønn og større sosial trygghet, og ta vare på de statlige rettighetene og delta aktivt i arbeidet for å øke de økonomiske og sosiale godene, så skulle den fornekte seg selv og sin oppgave som arbeidernes frigjørere og som forsvarere av et nytt og innholdsmessig sett rikere levevis.»²³⁾

Når det gjelder Finlands Kommunistiske Parti er mine kilder så dårlige at det ikke er mulig for meg å bedømme hvorvidt det sto bedre til der sett ut i fra den tradisjonelle arbeiderkulturens synsvinkel. I den folkedemokratiske bevegelsen som helhet synes imidlertid det synet, som anser arbeidernes egen skapende innsats som avgjørende, å ha vært helt fremmed for den kulturpolitiske bestemmende gruppa. Denne gruppa besto av trettitallets akademiske, marxistiske sosialdemokrater, som for eksempel hadde kritisert det «bristande socialistiska» innholdet i datidens AOF-virksomhet. Det hadde vært et annet typisk trekk ved denne gruppa at dens politiske linje hadde vært utpreget «teoretisk» motivert, og stått fjernt fra de dagligdagse erfaringene som arbeiderne gjorde i det virkelige livet.

Etter krigen synes det å ha vært viktigst for disse folkedemokratiske kulturpolitikere dels å skape forutsetninger for arbeiderne til å ta del i kulturprestasjoner, og dels å garantere de venstreorienterte (vänsteristiska) produsentene av kultur muligheter til å få offentliggjort sine ting. Det gjaldt framfor alt skolen og kunsten.²⁴⁾

I begynnelsen av 60-tallet var man i alle fall kommet til et punkt der arbeiderkulturen ikke lenger kunne identifiseres på den måten som Linna henviste til i sitt foredrag i 1979. Sosialdemokratiet hadde visselig bevart de ytre formene for arbeidernes kulturelle organisasjon, men samtidig hadde disse arbeiderne i stadig større grad sluttet med å oppfatte seg som arbeidere i tradisjonell forstand. Det hadde virkelig oppstått en krise i forholdet mellom arbeidernes levevis og arbeiderbevegelsen, dvs. i spørsmålet om arbeiderkulturen – uten at sosialdemokratiet forsøkte å hindre det, og mens folkedemokratene (D.F.F.F.) trolig ikke engang fikk øye på hele fenomenet. Innen sosialdemokratiet hadde riktignok R.H. Oittinen i et idéhistorisk viktig skrift fra 1954²⁵⁾ forsøkt å omarbeide de gamle ideene med sikte på de nye realitetene, men uten å vinne gehør. Ideen om å skape underlaget for den framtidige sosialistiske kulturen allerede under kapitalismen var tydeligvis altfor gammelmodig for hans meningsfeller dengang – selv om de hadde latt ham slippe fram med en tilsvarende visjon i partiets prinsipprogram fra 1952.

Det sosialistiske perspektivet, visjonen om et nytt sosialistisk samfunn, var ubetydelig også i det «nye AOF's» ideologi fra midten av 60-tallet. Det som var utslagsgivende for det «nye AOF's» oppkomst var igjen forbundets spesielle karakter som en arbeideropplysningsorganisasjon. Selve forbundets eksistens ble truet av forandringer i underlaget for AOF's medlemsorganisasjoner. Det «nye AOF's» ideologi ble også framført av 50-tallets «moderne sosialdemokrater» og oppsto i alt vesentlig uavhengig av den samtidige radikalismen, som i vesentlig grad fantes blant akademisk ungdom. En ungdomsgruppe som AOF innledningsvis gjorde desperate forsøk på å komme i kontakt med.²⁶⁾ Likhetene var i alle fall tydelige. For sosialdemokratiet gjaldt det om å erklære krig mot kommersialismen og individualismen som trengte på fra alle hold. AOF var riktignok først og fremst en studieorganisasjon, hevdet Sakari Kiuru i 1967, men forbundet hadde også til oppgave å være en agita-

tor og en organisator. Det dystre perspektivet som det gjaldt å forhindre skulle bli virkelighet besto i at «menneskene blir tvunget til å yte stadig større produksjonsprestasjoner som viljeløse deler av produksjonsapparatet, og til å opptre som programmerte konsumenter på fritida». Slik lød det i AOF's første prinsippprogram fra 1970.

Perspektiv på 80-tallet: Aktivistenes nostalgiske egenkultur eller agitasjon i form av kulturvirksomhet?

Gjenfødselen av AOF kom samtidig med oppløsningen av den samfunnspolitiske oppfatningen som hadde sitt utspring i krigstidens arbeid for samfunnsmessig integrasjon. I forhold til den kultur-ideologiske utviklingen ble det hegemoniet opphevet som hadde basert seg på den hvite seieren i 1918. For arbeiderne gjaldt det nå en frigjøring fra det kulturelle trykket fra fortida. Väinö Linna ble nasjonalforfatter og for første gang ble den utviklingen som skildres i «Här under Nordstjärnan» anerkjent og gitt en legitim stilling i finsk historie. Den folkedemokratiske bevegelsen ble stilt overfor helt nye problemer etter som den plutselig ikke lenger var gjenstand for isoleringsbestrebelse, men tvert imot ble gjenstand for integrasjonsforsøk.

Endog sosialdemokratiet ble tvunget til en omorientering, ikke bare på grunn av dets indre splittelse, men framfor alt fordi arven fra krigstiden var verdiløs. Det trengtes nye visjoner og nye aktivister, og dette ga både AOF og de unge radikalerne sin sjanse. Det kultur-ideologiske initiativet ble kapret av venstresida.

Under disse omstendighetene ble den arbeiderkulturen – som nære på hadde forsvunnet – gjenoppdaget. Sosialdemokratene begynte på nytt «att tåga första maj» og arbeidersangene ble en selv-sagt del av organisasjonslivet. Anknytningen til bevegelsens tradisjoner fikk sitt uttrykk også i de store medlemsmøtene som ble arrangert i begynnelsen av 70-tallet, for eksempel til minne om det sosialistiske programmet som ble vedtatt i 1903.

Også gjennom de utallige årlige lokale og regionale kulturarrangementer som er blitt gjennomført av AOF siden midten av 70-

tallet kommer anknytningen til de gamle tradisjonene til syne. Om AOF på 60-tallet – i spørsmål om arbeiderkulturen – strevde for å styrke arbeidernes kulturelle selvbevissthet, og forsøkte å korrigere det fordreide synet på det finske kulturlivet, og drev propaganda for studievirksomheten; så kom tyngdepunktet på midten av 70-tallet til å være arbeid for å oppmuntre til arbeidernes egen kulturskapende virksomhet.

De forandringene som har funnet sted siden midten av 60-tallet, og som AOF på sett og vis har vært primus motor for, har således hatt en uomtvistelig permanent innvirkning. Väinö Linna hadde derfor ikke rett da han hevdet at arbeiderkulturen var blitt et arvestykke – dens tradisjonelle *former* utgjør en levende del av arbeiderbevegelsens daglige organisasjonsliv. Derimot er det på sin plass å spørre om den allmenne oppfatningen innen den finske arbeiderbevegelsen om arbeiderkulturens renessanse er berettiget når det gjelder innholdet.

Det kan være uberettiget å hevde at denne «arbeiderkulturens renessanse» er å forstå som arbeiderbevegelsens kultur, som aktivistenes kultur – men mye tyder på at det er berettiget. Denne påstanden kan kritiseres ved å hevde at selv den gamle arbeiderkulturen ble båret av et aktivistsjikt. Kritikken er bare tilsynelatende berettiget, fordi den ser bort ifra den forbindelsen som fantes mellom aktivistene og resten av arbeiderne på den gamle arbeiderkulturens tid. Den kulturen gjenspeilte og artikulerte umiddelbart de lokale arbeidsfolks levevis, som var felles for både aktivistene og de andre. Det var også viktig at den rent fysiske avstanden mellom disse ulike slags arbeidere faktisk ikke fantes, takket være Folkets Hus, som var sentrum for alle slags aktiviteter blant lokalsamfunnets arbeidere.

«Jag var en yngling, som just avslutat skriftskolan, då styvfadern sade, att nu går vi till arbetarföreningens möte. Då vi lämnade det futtiga folkets hus, sade gubben till mig, att det där huset är nu ditt andra hem. Och så var det också: vi unga fick göra där vad vi ville, men inte ofog.»²⁷⁾

I dag eksisterer det så godt som ingen forbindelse mellom arbeiderorganisasjonenes kulturvirksomhet og ikke-aktivistenes levevis. Det avgjørende synes å bestå i at mens den gamle arbeideraktiviteten besto av en enhet mellom arbeidet og ulike aktiviteter utenfor

arbeidet, så lever arbeideren nå et liv i flere atskilte roller. Denne splittelsen forsterkes ved at så vel forbruksvareproduksjonen som underholdningsindustrien ser på menneskene som individer eller medlemmer av imaginære grupper. Det samme gjelder for de ulike tjenester som «samfunnet» tilbyr den enkelte – og arbeiderbevegelsen har bare forsterket denne tendensen.

Men det finske sosialdemokratiet reproducerer også på sett og vis denne splittelsen i et menneskes personlighet, ikke bare gjennom sine uttalelser, men også gjennom sin egen organisasjonsstruktur. Blant de utallige arbeiderorganisasjonene finnes det så godt som en for hver sosiale rolle. Utviklingens retning er også tydelig: Hjemopplysningsforbundet ble nylig omdøpt til Konsumentopplysningsforbundet. Medlemsskapet i disse organisasjonene kan overlappe hverandre, men hver og en av dem har sine egne aktiviteter. Resultatet er at disse organisasjonene stort sett fungerer uavhengig av hverandre og at deres aktivister har en egen innadventd kultur – noe som ikke er egnet til å rekruttere nye aktive medlemmer.

En av de viktige følgende av den kulturvirksomheten som oppsto innen arbeiderbevegelsen i løpet av 60- og 70-tallet er at den representerer mye som er felles for de nevnte aktivistene i ulike arbeiderorganisasjoner. Det er således ikke lenger bare den vage sosialdemokratiske ideologien som binder dem sammen. Dette er viktig til tross for at det er snakk om aktivistenes nostalgiske egenkultur, for å uttrykke det med en provoserende spissformulering.

Men dette fenomenet har ingenting med arbeiderkulturen å gjøre – det har knapt nok noe berøringspunkt med levemåten til et flertall av arbeidsfolk. Men til tross for dette inneholder den nye kulturvirksomheten et viktig potensial – om man bare erkjenner at det er snakk om et nytt historisk fenomen og ikke om arbeiderkultur. Det er mulig å anvende og utvikle denne nye kulturvirksomheten til en form for agitasjon. Men da må man også finne berøringspunkter med arbeidsfolks hverdag. Om man ikke lykkes her, er den faren til stede som Poukka allerede anså som en realitet: «at den kunstige klassepolitikken bare øker følelsen av å være løst og rotløs».

Ut i fra den ovennevnte synsvinkelen var 60-tallets AOF på rett vei da det bandt sammen opplysningsarbeidet og nesten alle mulige

sosiale virksomhetsområder. På den tiden forble disse tankene for det meste teoretiske, de ble i liten grad omsatt i praksis. Å realisere disse tankene er en utfordring for arbeiderbevegelsen på 80-tallet.

At det gjennom agitasjon ikke er umulig å mobilisere mennesker – selv i dag – bevises av de religiøse sektene, som hver for seg greier å samle titusenvise av finner til sine årlige sommermøter. En annen utfordring til arbeiderbevegelsen er det derfor å gjøre klart for seg hvilke spørsmål og problemer det er som disse sektene har svar på, mens arbeiderbevegelsen ikke kan besvare dem.

Oversatt av Svein Damslora

Noter

1. Såfremt andre kilder ikke er oppgitt, er foredraget basert på Jorma Kalela. «Työväen Sivistysliitto 1919 – 1979. Tutkimussuunnitelma» (Helsingin yliopiston Poliittisen historian laitoksen julkaisuja 2/1978) og Jorma Kalela. «Tutkimus Työväen Sivistysliiton asemasta suomalaisen työväenliikkeen omaehtoisessa sivistystyössä» (manus 1979). Folkedemokratene uttrådte i 1964 ut av 1964 og dannet sin egen Kansan Sivistystyön Liitto (KSL). Den umiddelbare grunnen var den nye loven om statstilskudd for studiesirkler som skapte den økonomiske forutsetningen for et selvstendig folkedemokratisk studieforbund.
2. «Juuret ja tekojuuret», Uusi Suomi, 1.4.1979
3. Red. av Jon Clarke, Chas Critcher and Richard Johnson, Hutchinson 1979
4. Chas Critcher: «Sociology, cultural studies and the post-war working class», i Clarke et al., s. 14 – 40, sit. på s. 15
5. S.st., s. 15, 36
6. S.st., s. 31
7. Pauli Kettunen: «Sosialidemokratia ja ammattiyhdistysliike Suomessa 1918 – 1930. Tutkimus suomalaisesta sosialidemokratiasta työväestön sosiaalisen kollektiivisuuden kantajana.» Poliittisen historian lisensiaattitutkimus, Helsingin yliopisto 1979, passim.
8. «Three problematics: elements of a theory of working-class culture.», i Clarke et al., s. 201 – 237
9. S.st., s. 232
10. S.st., s. 234
11. S.st., s. 237
12. «Arbeiterbildung und Arbeiterklasse als historisches Subjekt. Anmerkungen über den Platz der Arbeiterbildung in der Erforschung der Gesamtentwicklung der Arbeiterbewegung, i: Internationale Tagung der Historiker der Arbeiterbewegung («XIII. Linzer Konferenz» 1977), Wien 1981, s. 137 – 150
13. S.st., s. 140 f.: «Der Reproduktionsprozess der Ware Arbeitskraft bestimmt im Grossen und Ganzen die gesellschaftlichen Verhältnisse, unter denen die Arbeiter selbst als «freie Arbeiter» bestrebt sein müssen, für ihr Auskommen zu sorgen. Das,

was wir mit einem naturwüchsigen Bewusstsein meinen, ist das Bewusstsein von dieser Naturnotwendigkeit und von den unmittelbaren Arbeits- und Lebensbedingungen, unter denen die Arbeiter dieser Naturnotwendigkeit ausgesetzt sind. Dieses Bewusstsein ist nicht nur eine Entwicklungsstufe in dem gesellschaftlichen Bewusstsein der Arbeiter und Ausgangspunkt dafür, dass sich ein Klassenbewusstsein entwickelt, sondern wesentlich ein konstantes und notwendiges Element des gesellschaftlichen Bewusstseins der Arbeiter. Mit Klassenbewusstsein meinen wir wiederum die Reflexion desjenigen Widerspruchs im Bewusstsein, der zwischen dem Reproduktionsprozess der Ware Arbeitskraft und den eigenen Selbstproduktionsbestrebungen der Arbeiter herrscht und das hierauf beruhende Bewusstsein von der kollektiven Notwendigkeit auf ihre Existenzbedingungen einzuwirken. In diesem Sinne ist das Klassenbewusstsein kein absoluter Begriff, der auf ein gewisses hohes Bewusstseinsniveau hinweist, sondern eine Tendenz zur gedanklichen Aneignung des historischen Charakters dieses Widerspruchs.

Die geistige Reproduktion der Arbeiter geschieht in der gesellschaftlichen Praxis. Diejenige Praxis, auf deren Grundlage sich das naturwüchsige Element des Bewusstseins entwickelt, steht mit den unmittelbaren Arbeits- und Lebensbedingungen der Arbeiter im Zusammenhang. Das Klassenbewusstsein wiederum entwickelt sich durch die kollektive Praxis, durch die man bestrebt ist, auf die Existenzbedingungen einzuwirken. Obwohl unsere Begriffsbestimmung beinhaltet, dass eine solche kollektive Praxis – sogar die trade-unionistische Organisierung, die direkt auf den Warencharakter der Arbeitskraft zurückzuführen ist – ein Überschreiten der Naturwüchsigkeit bedeutet, kann sich das Klassenbewusstsein nicht ohne eine Verbindung mit dem naturwüchsigen Element des Bewusstseins entwickeln oder weiterexistieren, d.h. mit der unmittelbaren Erfahrung der Arbeiter, ihrer Lebensbedingungen. Diese Tatsache ist sehr wesentlich bei der Bestimmung der Arbeiterbildung.

Die Arbeiterbildung ist eine Form der geistigen Reproduktion, der Produktion des Bewusstseins der Arbeiter. Es ist diejenige Form der geistigen Reproduktion der Arbeiter, die mit dem eigenen kollektiven Bestreben der Arbeiter auf ihre Existenzbedingungen einzuwirken verbunden ist. Die Arbeiterbildung steht somit in einem antagonistischen Verhältnis zu derjenigen Form der geistigen Reproduktion der Arbeiter, welche das ideelle Moment des Reproduktionsprozesses der Ware Arbeitskraft darstellt: sie steht in Widerspruch mit der herrschenden Ideologie und den ideologischen Apparaten. In dem Verhältnis zwischen Arbeiterbildung und herrschender Ideologie zeigt sich somit der Widerspruch zwischen dem Reproduktionsprozess der Ware Arbeitskraft und den eigenen Selbstreproduktionsbestrebungen der Arbeiter.»

14. S.st., s. 141 f.
15. Jfr. Kalela (1978), op.cit., s. 92 f.
16. Jfr. Jorma Kalela; «Taistojen taipaleelta. Paperityöläiset ja heidän liittonsa 1906 – 1981», Paperiliitto 1981, s. 353.
17. Iflg. Suomen Sosialidemokraatti, 4.9.1979
18. Iflg. Kalela (1978), op.cit., s. 48
19. Iflg. Kalela (1979), op.cit., s. 173
20. Kettunen, op.cit., s. 96
21. Ingvar Carlsson, Anne-Marie Lindgren, «Vensterns omöjlighet – Socialdemokraterns möjlighet», i: Tiden, nr. 1, 1978, s. 25 – 35, sit. på s. 34 f.
22. Iflg. Kalela (1979), op.cit., s. 173

23. Iflg. Kalela (1978), op.cit., s. 40 f
24. Jfr. Maija Savuties foredrag på denne konferansen
25. «Työväenliikkeen kulttuuripoliittiset tavoitteet», i: «Työväen omaehtoinen sivistystyö», Tammi 1954, s. 49 – 81
26. Kontaktena mellan TSL och de akademiska radikalerna (undertecknad bland dem) började etableras (med några få undantag) förs vid skiftet till 70-talet.
27. TSL-veteranen Paavo Niemi i brevet til Kristina Wuolio og Jussi Turtola 28.3.1979.

Seppo Hentilä

«Ren arbeideridrett» eller «statlig idrettspolitik»? Arbeideridretten og arbeider- bevegelsen i Finland i mellomkrigstida

1. Innledning

1.1 Utgangspunkt og spørsmål

Over tre millioner mennesker var tilsluttet arbeideridrettens internasjonale organisasjoner i slutten av 1920-årene¹⁾ og i de fleste land var idretten en vesentlig del av arbeiderbevegelsens kulturelle virksomhet. Men som Robert Wheeler har konstatert, var idretten kanskje arbeiderkulturens viktigste og mest omfattende uttrykksform, «men samtidig er den det mest forsømte og kanskje mest misforståtte området innen arbeiderbevegelsens historieforskning».²⁾

De forsøkene som er gjort på å forsøke å definere idrettens vesen i det borgerlige samfunnet har ikke hatt eksakte begrepsmessige utgangspunkter for vitenskaplig å kunne tilegne seg arbeideridrettens samfunnsmessige funksjoner.³⁾ Den marxistiske idrettssosiologiske tradisjonen har forsøkt å utlede idrettens vesen fra ulike momenter i reproduksjonen av varen arbeidskraft,⁴⁾ men det har ikke oppstått noen tradisjon av empirisk idrettshistorisk forskning ut i fra dette grunnlaget. I den borgerlige litteraturen har man definert et knippe av begreper som skildrer den kroppslige kulturens ulike «delområder», men denne katalogiseringen har aldri sett idrettens helhet og samfunnsmessige funksjon.⁵⁾

I det følgende klarlegger vi vekselvirkningen mellom arbeideridrettsbevegelsen og arbeiderbevegelsen, uten at vi problematiserer spørsmålet om arbeideridrettens og den organiserte arbeideridrettens relasjoner. Det ville kreve grundige empiriske kunnskaper om arbeideridrettens omfatning og innhold. Det ville føre til at forskningen fikk et mer sosiokulturelt perspektiv.

Hensikten med artikkelen er å utforske den finske arbeideridrettsbevegelsens ideologiske utvikling fra 1920-årenes «rene arbeideridrett» til 1930-årenes overgang til den «statlige idrettspolitikken». For å kunne løse dette problemet, må man forsøke å definere idrettens «plass» innenfor arbeiderbevegelsens virksomhet som helhet, samt arbeideridrettens forhold til staten og den borgerlige idrettspolitikken.⁶⁾

1.2 Den såkalte gamle arbeiderbevegelsen og idretten før 1918

Den proletære idrettsbevegelsen oppsto i de fleste europeiske land før eller rundt 1900 i den borgerlige idrettsbevegelsens «skjød». Da denne folkelige bevegelsen senere ble organisert i riksforbund, ble arbeideridrettsforeningene vanligvis medlemmer av disse sentralorganisasjonene. Som en protest mot den militære og nasjonalistiske karakteren til den borgerlige idretten, gikk arbeideridrettsforeninger ut av de nasjonale foreningene og dannet selvstendige forbund i ulike land. I Tyskland ble Arbeiter-Turn- und Sportbund opprettet i 1893. I Gent i 1913 ble det grunnlagt en internasjonal arbeideridrettsorganisasjon med fem medlemsforbund.

Fremveksten av den finske arbeideridrettsbevegelsen før århundreskiftet fulgte også den tidligere skildrede «folkebevegelsesmodell». ⁷⁾ Selv om arbeiderbevegelsens relasjoner til idretten i andre land var svært løse, oppsto det etter århundreskiftet en ganske intim vekselvirkning mellom arbeideridrettsbevegelsen og arbeiderorganisasjonene. Idrettsklubber oppsto som underavdelinger av de lokale arbeiderforeningene. I 1916 var det allerede 215 slike klubber med over 9000 medlemmer. 121 av disse klubbene tilhørte den borgerlige sentralorganisasjonen (SVUL, grunnlagt 1900). ⁸⁾ Den spesielle formen forholdet mellom arbeideridretten og arbeiderorganisasjonene fikk, kan forklares ut i fra det gamle arbeiderpartiets struktur og funksjon som «kulturbevegelse». Å samle klas-

sens styrke og å gjøre arbeiderklassen moden for den kommende revolusjonen baserte seg på den gjeldende kautskyistiske Marx-tolkningen. Arbeiderbevegelsens ulike former for virksomhet skulle vokse til en sosialistisk motkultur. Partiets lokale organisasjoner besto av ulike former for virksomhet: politisk, faglig, kulturell og idrettslig. Folkets hus var et naturlig sentrum for arbeiderbevegelsens ulike funksjoner. Folkets hus var reist i nesten hver by, det var allerede 900 stykker før 1918.

Enheten i arbeiderbevegelsens former for virksomhet baserte seg på et lokalt arbeidsfelleskap – arbeidernes sosiale kollektivitet. Dette var grunnlaget for arbeidernes «levesett». Man tilhørte «bevegelsen», det innebar at Folkets hus virkelig kunne oppfattes som arbeiderens «annet hjem».

Etter lantdagsreformen i 1906 og gjennombruddet for den allmenne og like stemmeretten, begynte også den finske arbeiderbevegelsen å skille ut ulike former for virksomhet. Men i Finland gjaldt dette ikke oppdeling mellom den faglige og den politiske arbeiderbevegelsen, slik det hadde skjedd ved reformismens gjennombrudd i noen andre land. Pauli Kettunen har i sitt arbeid påvist den politiske arbeiderbevegelsens «dominans» i den finske arbeiderbevegelsens strategi. På grunn av de nye forutsetningene for virksomheten fikk partiet rollen som «kjernen» i bevegelsen. Det representative systemet forsterket arbeiderbevegelsens «statlige» linje i virksomheten.⁹⁾

Den indre oppdelingen i ulike former for aktiviteter gjorde seg gjeldende allerede fra 1910. Dette og symptomer på reformisme fant man på ledende nivå i arbeiderbevegelsens sentralorganisasjoner. Fra 1912 tok ledende idrettsmenn innenfor arbeiderbevegelsen flere initiativ for at det skulle bli dannet en selvstendig idrettsorganisasjon. Den politiske bakgrunnen var at den voksende nasjonalismen i den borgerlige idrettsbevegelsen hadde blitt kraftig forsterket i forbindelse med Stockholmsolympiaden i 1912. I den sosialdemokratiske pressen ble den borgerlige idrettens «forfall» sterkt kritisert. Den måtte arbeiderungdommen beskyttes mot. Våren 1917 var man kommet så langt at det bare manglet et klubbeslag i konferansebordet, men den politiske situasjonen som oppsto etter den russiske marsrevolusjonen gjorde at saken ble skutt ut i framtiden. Men sommeren 1917 begynte «Työväen Ur-

heilulehti» (Arbeidernes idrettstidsskrift) å komme ut. Det ble redigert av blant andre Edvard Valpas og Eino Pekkala.¹⁰⁾

De viktigste tendensene i den finske arbeideridrettsbevegelsens historie før borgerkrigen i 1918, var idrettens nære tilknytning til den lokale arbeiderkulturen, – de første symptomene på en oppdeling av arbeiderbevegelsens ulike former for virksomhet – og den voksende motsetningen til den nasjonalistiske, borgerlige idrettsbevegelsen. Alle disse tendensene dannet grunnlaget for dannelsen av et selvstendig arbeideridrettsforbund allerede rundt 1910.

2. 1920-årenes «rene arbeideridrett»

Idrettsmenn utgjorde en svært viktig del av både den røde og den hvite arméen i den finske borgerkrigen i 1918. Dannelsen av de røde gardene hadde ofte sprunget ut fra eksisterende lokale arbeiderorganisasjoner. Noen idrettsforeninger kjempet til og med som egne kompanier ved fronten.¹¹⁾ På den hvite siden ble den borgerlige idrettsbevegelsen benyttet ved opprettelse av «brannkorps» og Skyddskåren.

I november 1918 ekskluderte SVUL alle idrettsforeninger hvor mer enn halvparten av medlemmene hadde vært med i de røde gardene. Alle enkeltmedlemmer som hadde vært rødegardister, ble også ekskludert.¹²⁾ Dette var et naturlig startskudd for å fullføre grunnleggelsen av et arbeideridrettsforbund. Työväen Urheiluliitto (TUL) ble opprettet den 26. januar 1919. Forbundet begynte med 56 foreninger og 7000 medlemmer. I slutten av 1920 hadde TUL allerede 477 foreninger og ca. 34000 medlemmer. SVUL var ikke noe særlig større organisasjon på denne tiden.

2.1 Borgerlig idrettspolitik

De motsetninger og sår som borgerkrigen hadde forårsaket, skulle vare lenge i det finske samfunnet. De skulle vise seg å være svært dype innenfor idrettslivet. Den borgerlige idretten ble i løpet av mellomkrigstiden utviklet til et symbol for den finske nasjonalismen. Det finnes ikke noe annet ledd enn det «hvite» Finland der idretten har hatt en så stor ideologiskapende funksjon. Det mest utpregete trekket ved den borgerlige idrettsbevegelsen var den voksende nasjonalismen og militariseringen av idretten. SVUL og den

bevæpnede forsvarsorganisasjonen, Skyddskåren, hadde i praksis felles lokalorganisasjon med foreningshus og idrettsplasser. Ledelsene av organisasjonene besto lenge av personer meget nært knyttet til hverandre.¹³⁾

På borgerlig hold ville man forene folket, og idretten skulle bringe samfunnssklassene nærmere hverandre gjennom å fremme fedrelandskjærligheten og forsvarslinjen. TUL ble anklaget for å være en politisk organisasjon som alene bar skylden for splittelsen i den finske idrettsbevegelsen. SVUL ville forene folket gjennom at de ble det eneste idrettsforbundet i landet, det ville automatisk ha ført til nedleggelse av TUL.

Dette hovedsiktemålet oppnådde ikke SVUL. De planene som borgerlige idrettsmenn og krigsdepartementet hadde 1919 – 1920 om å danne et riksidrettsforbund for direkte å fremme hærens utdannelse, kunne ikke settes ut i verk. Tvert om så ble staten i 1920 tvunget til å «anerkjenne» TUL ved å bevilge statsstøtte.¹⁴⁾

Linjen i den borgerlige idrettspolitikken overfor TUL forble stort sett uforandret i 1920-årene: motsetningene mellom TUL og SVUL var harde og borgerskapets mål var å forsøke å forby TUL. SVUL ville hele tiden bevise at TUL var en kommunistisk eller i det minste en «landsforrædersk» organisasjon. Innenfor TUL var man meget bitre fordi SVUL år etter år vervet TUL's beste idrettsutøvere.

2.2 TUL's ideologiske linje

Oppfatningen av arbeideridrett som arbeiderkultur, som hadde sin plass i den proletære helhetsbevegelsen, dannet grunnlaget for TUL's ideologi i 1920-årene. TUL's oppgave var å heve arbeiderklassens fysiske kultur og fostre arbeidere slik at de ble modne for klassekampen. Gjennom idretten skulle man fremme de egenskapene som var nødvendige i klassekampen. På en slik måte ville TUL knytte idretten sammen med de generelle kravene som arbeiderbevegelsen hadde om å forandre samfunnet.¹⁵⁾

Arbeideridretten skulle også vokse til en motkultur mot den borgerlige idretten. Den var nasjonalistisk og hadde helt sveket den «rene» idrettens idealer. Derfor unnvek TUL all slags samarbeid med SVUL. TUL ville beskytte sine medlemmer mot forfallet innen den borgerlige idretten.¹⁶⁾

TUL framholdt hele tiden enheten med arbeiderbevegelsen og

enheten innen arbeiderbevegelsen var et vilkår for TUL's eksistens. TUL så seg først og fremst som en arbeiderorganisasjon, men den hadde en spesiell oppgave: fysisk fostring av arbeiderungdommen. Men kropp og sjel var udelelig: TUL og TSL (= AOF) som også ble grunnlagt i 1919 – ble sett på som søsken som sammen skulle utgjøre den «fjerde» avdelingen i den store proletære helhetsbevegelsen, ved siden av den politiske, faglige og økonomiske arbeiderbevegelsen.¹⁷⁾

Motsetningen til den borgerlige idretten og den nære tilknytningen til arbeiderbevegelsen la grunnlaget for TUL's ideologi. Innenfor den finske arbeiderbevegelsen var idrettsbevegelsen den sentrale formidleren av den gamle arbeiderbevegelsens kultursyn i mellomkrigstiden. Denne ideologien ble forsterket av TUL's internasjonale virksomhet innen SASI. Der dominerte den tyske såkalte sentrismen og de østerrikske austromarxistiske strømningene.

En av de ledende innen SASI var austromarxisten Julius Deutsch, som publiserte flere skrifter om idrettens forhold til politikk og arbeideridrettens rolle i klassekampen.¹⁸⁾

Bortsett fra sine fremragende idrettslige prestasjoner, fikk TUL innenfor SASI en rolle som formidler mellom SASI og RSI. Fra og med 1922 hadde TUL en samarbeidsavtale med Sovjetunionen, og helt fram til 1928 hadde TUL en både livlig og fruktbar kontakt med RSI og dets medlemsorganisasjoner (særlig med det norske AIF). TUL så den internasjonale arbeideridrettsbevegelsen som en motvekt mot den borgerlige olympiske bevegelsen og satset mye på disse kontaktene.¹⁹⁾

2.3 TUL og arbeiderbevegelsen

I 1920-årene oppsto det helt nye tendenser som gjorde det vanskelig for TUL å fortsette den politiske linjen som tidligere er beskrevet. Etter borgerkrigen begynte den finske arbeiderbevegelsen å splittes i to politiske hovedstrømninger: sosialdemokrati og kommunisme. Splittelsen innen den politiske ungdoms-, kvinne- og avholdsbevegelsen ble fullbyrdet allerede i begynnelsen av 1920-årene. Innenfor SAJ (= LO), opplysningsorganisasjonen, kooperasjonen og TUL samarbeidet sosialdemokrater og kommunister stort sett med hverandre hele dette tiåret. Det må her påpekes at kommunistpartiet var illegalt fra 1918 – 44 og at partiet måtte ar-

beide under jorden i Finland. Samarbeidet med sosialdemokratene i de nevnte masseorganisasjonene, var svært viktig i kommunistenes offentlige virksomhet.

Det var ingen store ideologiske brytninger mellom kommunister og sosialdemokrater innen TUL før 1929. Men man kan kanskje skille ut en dimensjon innen idrettsideologien hvor det hersket ulike oppfatninger: sosialdemokratene la sterkere vekt på arbeiderklassens forstring som sådan, mens kommunistene la mer vekt på trening av arbeiderungdommen med tanke på konkrete oppdrag – beskyttelse av demonstrasjoner og liknende.

Ledende kommunister og venstresosialister innen TUL satte seg imot kommunistpartiets direktiv å trekke fram arbeiderbevegelsens politiske ledelse i TUL. De ville med all makt forhindre en splittelse i TUL. Derfor ble ikke de politiske styrkeforholdene avklart før kongressen i 1927. Det var fordelaktig for sosialdemokratene. Det var rolig innen TUL og forbundet kunne konsentrere seg om sin «egentlige» virksomhet.

TUL's samarbeid med den splittede arbeiderbevegelsen ble meget formelt, fordi begge partier ville unngå politiske kollisjoner. Det samme kan man konstatere rent generelt når det gjelder TUL's forsøk på å organisere sin opplysningsvirksomhet.

Idrettens tilknytning til arbeiderkulturen var lenge forutsetningen for enheten i TUL og forhindret at splittelsestendensene spredte seg til TUL. På grunnplanet visste man ingenting om den splittelsen som ble stadig dypere år for år. Men når kampen mellom SASI og RSI skjerpet seg etter 1926, ble man også innen TUL tvunget til å ta parti. Begge de politiske partiene dannet sine egne organisasjoner for kampen innen TUL.

I denne striden ble også de tidligere konstellasjonene innen TUL's to hovedgrupper endret. Fra 1928 begynte Kommunistpartiets offisielle taktikk å vinne terreng på kommunistisk hold. Gruppen av «vaklere» ble tvunget i opposisjon og måtte gi fra seg sine posisjoner innenfor ledelsen i TUL. På tilsvarende måte fikk den reformistiske partiledelsen mer innflytelse over TUL. Politiseringen av motsetningene gjorde også enigheten større innen den sosialdemokratiske gruppen.

I kampen om TUL vant sosialdemokratiet en meget knapp seier. Kongressen i 1929 var avgjørende. Der vendte den sosialdemokra-

tiske majoriteten situasjonen til sin fordel og erobret hele forbundet. Over 150 klubber med ca. 14000 medlemmer ble ekskludert fra TUL. Kommunistene led sitt endelige nederlag i 1930 – 34 da over 150 kommunistiske idrettsforeninger ble forbudt av domstolene på grunn av de såkalte kommunistlovene.

TUL's fargerike splittelsehistorie faller utenfor rammene av denne artikkelen. Men resultatet var ganske klart: sosialdemokratiet hadde i begynnelsen av 1930-årene praktisk talt overtatt makten i samtlige finske arbeiderorganisasjoner. Dette la grunnlaget for at de tendensene som det reformistiske sosialdemokratiet hadde båret på lenge, slo gjennom: arbeiderbevegelsens ulike organisasjoner ble underordnet partiet. Partiet skulle formidle alle spesialorganisasjonenes sentrale politiske krav til staten.²¹⁾

3. Den statlige idrettspolitikken gjennombrudd i 1930-årene

3.1 Den borgerlige idrettspolitikken tre faser

I utviklingen av den statlige idrettspolitikken og i den borgerlige idrettsbevegelsens linje kan en skille ut tre faser i 1930-årene. I den høyreekstremistiske «lappoperioden» var det borgerskapets idrettspolitiske hovedmål å forby TUL. Det er svært viktig at da statsstøtten til TUL blir avskaffet i 1932 – 34, er ikke grunnen at TUL var et «kommunistisk» forbund, men det er fordi TUL er en sosialdemokratisk og «partipolitisk» organisasjon. Sikkerhetspolitiet understreker i sine rapporter først og fremst det nære forholdet mellom TUL og det sosialdemokratiske partiet som bevismateriale for TUL's «partipolitikk».

Den andre fasen falt sammen med en politisk forandring og et generasjonsskifte innen SVUL's ledelse. Eldre folk fra Skyddskåren og høyreekstremister måtte trekke seg ut av ledelsen i SVUL i midten av 1930-årene. Nye sentrumsorienterte idrettsmenn tok hånd om ledelsen i den borgerlige idrettsbevegelsen. Den nye formannen i SVUL ble Jukka Rangell. Men den ledende personen i denne nye idrettsgenerasjonen var formannen i det finske idrettsforbundet (SUL) – Urho Kekkonen.

Forsøkene på å danne et riksforbund hvor staten skulle ha en viktig rolle som konfliktregulerende faktor mellom SVUL og TUL,

er typisk for denne perioden. De frivillige idrettsforbundene skulle etter hvert bli erstattet av et statlig riksforbund. Etter initiativ fra Kekkonen satte undervisningsdepartementet i 1934 ned en komité for å undersøke mulighetene for å danne et slikt sentralforbund.²²⁾ Reformens ånd er typisk for denne perioden som kalles Kivimäki-perioden i finsk politisk historie: regjeringen ville ved statlige inngrep i så stor grad som mulig regulere konflikten mellom høyresiden og arbeiderbevegelsen. Kivimäkis regjering var en sentrumsborgerlig minoritetsregjering som ble «holdt» ved makten med parlamentarisk støtte hovedsaklig fra sosialdemokratiet.

Den tredje fasen i den borgerlige idrettspolitikken faller sammen med gjennombruddet for den såkalte Rödmylletiden. Samarbeidet mellom sosialdemokratiet og sentrumspartiene i regjeringen fra 1937 – 39 var en forutsetning for en konsolidering av den borgerlige idrettspolitikken. Allerede i desember 1936 hadde minister Kekkonen holdt en tale i riksdagen som ble opptakten til den nye idrettspolitiske linjen. Kekkonen ville bygge på SVUL's og TUL's selvstendighet og frivillige samarbeid. Han ville ikke lenger «statliggjøre» og tvinge dem til samarbeid. Kekkonens mål var en hovedavtale mellom SVUL og TUL om felles konkurranser på alle nivåer, fra olympiske leker til klubbkamper mellom lokale SVUL- og TUL-foreninger.²³⁾

3.2 TUL inngår kompromisser

TUL's situasjon var svært vanskelig ved begynnelsen av 30-tallet. Forbundet hadde lidd mye på grunn av de indre politiske motsetningene og den harde høyrereaksjonen. Samtidig forverret den økonomiske krisen og arbeidsløsheten situasjonen i stor grad.

Da TUL ble fratatt statsstøtten i 1932, prøvde forbundet å få omgjort beslutningen ved hjelp av sosialdemokratiets riksdagsgruppe. Etter langvarige forhandlinger mellom TUL, SDP og Regjeringen Kivimäki, nådde man sommeren 1934 et kompromiss.

Det forutsatte et tillegg i TUL's regler: «TUL kommer til å avstå fra all politisk virksomhet.»²⁴⁾ Den sosialdemokratiske partiledelsen hadde avgjørende innflytelse på denne beslutningen. For eksempel hadde Väinö Tanner ofte sagt at TUL skulle bryte sin gamle isolasjon og akseptere samarbeid med det borgerlige forbundet. Man skulle konkurrere med borgerskapet om den ledende rollen

også i den statlige idrettspolitikken. Innen TUL hadde denne linjen blitt tolket som den selvstendige arbeideridrettens død.

Men den sosialdemokratiske partiledelsens syn på idretten og TUL's samarbeid med partiledelsen betød at den statlige idrettspolitikken fikk sitt gjennombrudd innen ledelsen av TUL i midten av 1930-årene. Samlingen av idrettslivet var et stort samfunnsmessig mål som sosialdemokratiet og det borgerlige sentrum begynte å nærme seg hverandre for å nå. Idrettens politiske rolle økte sterkt i Finland i den andre halvdel av 1930-tallet. Gjennomføringen av det avgjørende kompromisset tok over to år og har et sammensatt hendelsesforløp. På sin ekstraordinære kongress den 5. – 6. februar 1939 besluttet TUL å tillate samarbeid ved de olympiske lekene og ved internasjonale konkurranser. Den endelige årsaken til TUL's definitive beslutning var organiseringen av de olympiske lekene i Helsingfors (1940). Selve avtalen baserte seg på «Kekkonen-linjen»: erkjennelsen av SVUL og TUL som likestilte organisasjoner.²⁵⁾

3.3 Den lokale arbeiderkulturen og oppdelingen av arbeiderbevegelsens ulike former for aktiviteter

Den viktigste tendensen i TUL's utvikling i 30-årene, var den dype motsetningen mellom forbundsledelsen og de lokale distriktsorganisasjonene. Arbeidsutvalget led hele tiåret under en strukturell til-litskrise fordi grunnplanet kritiserte ledelsens kompromissvilje. Denne motsetningen mellom riksnivået og det lokale nivået kan forklares som en kollisjon mellom TUL's nye idrettspolitik og den tradisjonelle arbeideridretten som fremdeles baserte seg på arbeidernes lokale fellesskap og levemåte. Det er meget interessant at opposisjonen mot ledelsen er sterkest i de sørfinske sosialdemokratiske distriktsorganisasjonene – først og fremst i Tammerfors.

Opposisjonen ville verne om idealene fra den rene arbeideridretten og TUL's tilknytning til arbeiderbevegelsen som helhet. Den så ikke nytten av å samarbeide med de borgerlige akkurat ved slutten av 30-årene, for da vokste TUL meget raskt og aktiviteten var livligere enn noensinne tidligere i forbundets historie.

Den indre motsetningen innenfor TUL beviser klart at den oppdelingen mellom ulike former for virksomhet som pågikk gjaldt forbundsnivået. Forutsetningene og formene for arbeiderkulturen hadde ikke forandret seg. Men TUL – som en sentralorganisasjon

– måtte alltid agere i forhold til utviklingen innen staten. I den arbeidsfordelingen som fant sted mellom TUL og SDP, ble idretten og politikken faktisk skilt fra hverandre. TUL skulle konsentrere seg om idretten og SDP skulle utforme en statlig idrettspolitik som skulle ivareta arbeiderklassens interesser.

Enheten innen den gamle arbeiderbevegelsen fra før 1918, utviklet seg etter hvert til en arbeidsdeling og et samarbeid mellom ulike former for virksomhet innenfor arbeiderbevegelsen. Egentlig var de iherdige forsøkene på å lage et felles skoleringsprogram for alle sentralorganisasjonene et viktig uttrykk for oppdelingen. På SKA's (= LO's) initiativ ble Arbetarorganisationernas centralkomitee dannet i 1933. Komitéen skulle, sammen med opplysningsorganisasjonen, organisere et nytt skoleringsprosjekt for alle sentrale sosialdemokratiske forbund.²⁶⁾

Denne oppdelingsprosessen hadde modnet i løpet av 1920-tallet og da sosialdemokratiet fikk makten alene i samtlige arbeiderorganisasjoner i 30-årene, ble oppdelingen en selvsagt kjensgjerning. Motsetningen mellom samarbeidsviljen og dens praktiske resultater ble klart symbolisert ved denne oppdelingsprosessen. I TUL's og SPD's forhold seg imellom var det i alle fall ubestridelig.

Det hele kan kanskje sammenfattes slik: utviklingen fra enhet til oppdeling innen arbeiderbevegelsen gjenspeilte seg i og for seg i det voksende samarbeidsbehovet mellom arbeiderorganisasjonene og de ivrige samarbeidsforsøkene i løpet av 1930-årene.

4. Sammenfatning: den statlige idrettspolitikken og TUL's ideologi

TUL's kompromisser hadde naturligvis ideologiske og prinsipielle konsekvenser. Selv om man innen TUL ville tolke avgjørelsen som et taktisk spørsmål som ikke ville få noen innflytelse på prinsippene for arbeideridretten. Ifølge TUL's ledelsen kunne man sammenlikne beslutningen med den samarbeidstaktikken som arbeiderpartiet praktiserte overfor borgerskapet i regjeringen.

Opposisjonen innen TUL hadde helt motsatte synspunkter: samarbeidet med den borgerlige «forfallsidretten» ville innebære den egentlige arbeideridrettens visse død i Finland. Men opposisjonen hadde ikke mange alternativer: den internasjonale arbeideridretts-

bevegelsen var blitt ødelagt mange steder som følge av fascismens maktovertakelse. I andre land hadde broderforbund gått inn i riksforbundet eller inngått en eller annen slags samarbeidsavtale.

Det som ytterligere forverret venstresosialistenes og kommunistenes stilling innen TUL, var Sovjetunionens og Kominterns nye folkefrontpolitikk. Den ble satt ut i livet også innenfor idretten. De få finske kommunistene som hadde lyktes i å opprettholde sin aktivitet innen TUL, begynte i 1937 å støtte samarbeidslinjen med de borgerlige ut ifra folkefronttaktikkens synsvinkel.

Den viktigste forandringen i TUL's ideologi, var at den tradisjonelle sentristiske kulturoppfatningen gikk tilbake innen TUL. Samtidig begynte forbundet mer og mer å forandre seg til bare en «idrettsorganisasjon». Forholdet til staten ble representert ved SPD som formidlet sin statlige idrettspolitikk.

Hjørnesteinen i TUL's nye idrettsideologi ble anerkjennelsen av forbundets selvstendighet, likhet og frihet. Da staten bevilget et «rettferdig» bidrag til TUL og da den borgerlige idrettsbevegelsen anerkjente TUL, da var TUL på sin side parat til å godta at hele landets idrettsrepresentasjon var en «borgerplikt».

I internasjonal sammenheng ble likevel TUL's kompromiss på 30-tallet mildere enn sammenliknet med i de fleste andre land. Der gikk arbeideridrettsbevegelsen mot slutten av 30-årene opp i den borgerlige idrettsbevegelsen. Etter den annen verdenskrig var TUL, kanskje sammen med ASKØ i Østerrike, den eneste organisasjonen som kunne føre videre arbeideridrettens blomstrende tradisjoner fra mellomkrigstiden.

Oversatt av Aud Halvorsen

Noter

1. Tallet tre millioner er medlemstallet i SASI og RSI (utenfor Sovjetunionen). Innen SASI var det 2,7 mill., av dem var 1,5 mill. i Tyskland. Tilhengerne av RSI utenfor SU utgjorde bare ca. 350.000. Se f.eks. *V. Kongress der Sozialistischen Arbeiter-Sportinternationale in Prag*, Okt. 1929, s. 54 – 55 og *Geschichte der Körperkultur in Deutschland 1917 – 1945*, Berlin (DDR) 1969, s. 103.
2. Robert Wheeler, «Organized Sport and Organized Labour. The Worker's Sports Movement», i: *J. of Contemporary history*, Vol. 13 (1978), s. 191
3. Se for eksempel Herbert Meier, *Vergesellschaftung des Sports. Zum Problem der Reproduktion der Arbeitskraft*, Lollar/Giessen 1975, s. 7: «Der vorliegende Aufsatz

geht von der Voraussetzung, dass eine wissenschaftlich begründete, für die Erklärung dieses gesellschaftlichen Wirklichkeitsbereichs zureichende Theorie des Sports und der Sporterziehung nicht vorliegt».

4. Eksempler på arbeider med et slikt utgangspunkt er nettopp Meier 1975, Fischer und Meiners: *Proletarische Körperkultur und Gesellschaft*, Giessen 1973, og S. Guldenpfennig, *Gewerkschaftliche Sportpolitik*, Köln 1978. Disse kan beskrives som et forsøk på å «grunnlegge» en marxistisk idrettsosologi som selvstendig samfunnsvitenskap.
5. F.eks. J. Lindroth, *Idrottens väg till folkrörelse*, Uppsala 1974, s. 15 – 18, Göran Patriksson, *Socialisation och involvering i idrott*, Göteborg 1979, s. 42 ff.
6. I denne artikkelen baserer jeg meg på min tidligere forskning om den finske arbeideridrettsbevegelsens historie frem til 1979.
7. Teuvo Kolehmainen, *Työläisurheilu Suomessa I*, Helsinki 1972
8. SVUL's organisasjonsutredninger 1917 (upubl.), SVUL's arkiv, Helsingfors
9. Pauli Kettunen, *Sosialdemokratia ja ammattiyhdistysliike Suomessa 1918 – 1930*, upubl. lic. avh. 1979 i Statsvetenskapliga fakultetens bibliotek, Helsingfors univ.
10. Kolehmainen, 1972, s. 96 ff.
11. Se f.eks. Leena Laine, *Helsingin Jyry*, Helsinki 1978, s. 61 – 67
12. Aimo Halila, *Soumen Voimistelu- ja Urheiluliitto, 1900 – 1960*, Helsinki 1960, s. 487 – 490
13. N.V. Hersalo, *Suojeluskuntien historia II*, Vaasa 1962, s. 147
14. Valtion urheilulautakunta (Statens idrettsnevnd) ble opprettet i mars 1920 og TUL fikk senere et mandat ved siden av de borgerlige.
15. *Työväen Urheilulehtis* årganger fra begynnelsen av 1920-årene byr på rikelig med materiale for den ideologiske analysen. Se f.eks. årgang 1920, s. 52. «Ruumiillisen kulttuurin merkitys työväenliikkeessä».
16. TUL lot ikke sine medlemmer delta i de olympiske lekene som hadde blitt «nasjonalismens støttepæle».
17. «TUL's förhållande till ABF». TUL's verstillende utskott, utlåtande 12.3.1919. (TUL's arkiv)
18. Se f.eks. Julius Deutsch, *Sport und Politik*, Wien 1929
19. Helge Nygrén, *Punainen olympia*, Helsinki 1969
20. Se SDP, Verkst. utsk. prot., 9.6.1932 (Arbetararkiv H-fors)
21. Se f.eks. L.Haataja, S. Hentilä, J.Kalela, J. Turtola, *Suomen työväenliikkeen historia*, Joensuu 1979
22. *Urheilun Keskusliittotoimikunnan mietintö*, Helsinki 1936
23. *Riksdagsprot. 1936, II*, s. 1003
24. TUL, Verkst. utsk. prot., 26.8.1934. (TUL arkiv, H-fors)
25. *TUL, extraordinarie förbundskongressens prot. 5. – 6.2.1939*, H-fors 1939, s. 60 – 66
26. F.eks. «*Arbetarrörelsens samarbetskomités*», papper 1932 – 33 (Fackf. arkiv, H-fors)

TIDSSKRIFT FOR ARBEIDERBEVEGELSENS HISTORIE

- 2/1977 I SAMME BÅT? Faglig kamp og industrielt samarbeid etter 1945
med bidrag av Paul Knutsen, Øivind Stenersen, Erling Sørli
- 1/1978 1930-ÅRA: REFORMISMENS GJENNOMBRUDD
med bidrag av Knut Kjeldstadli, Finn B. Førsum, Tove Nielsen, Tore
Andersen og Hans Fredrik Dahl.
- 2/1978 «ARBEIDER, BONDE, VÅRE HÆRE. . .» Arbeiderpartiet og bøn-
dene 1930 - 1939
av Knut Kjeldstadli
- 1/1979 ARBEIDERBEVEGELSE OG OFFENTLIGHETEN
med bidrag av Hans Fredrik Dahl, Sverre Høy, Asle Rolland, Ein-
hart Lorenz, Hallgeir U. Hatlevik, Rolf W. Hansen og Dagfinn Slettan
- 2/1979 MARTIN TRANMÆL 1879 - 1979
med bidrag av Per Maurseth, Arne Kokkvoll, Ingar Holm, Tore J. Ha-
nisch og Even Lange, Einar Gerhardsen, Olav Larssen og Trygve Bull
- 1/1980 ARBEIDERORGANISERING OG KLASSEKAMP PÅ
LANDSBYGDA
med bidrag av Gudmund Moren, Trond Amsrud, Kjell Nysveen og Sig-
vart Tøsse
- 2/1980 ORGANISASJON
med bidrag av Gunnvald Grundstrøm, Tore Pryser, Nils Henning
Hontvedt, Finn Olstad og Øivind Bjørnson
- 1/1981 FRA MATOPPRØR TIL STREIK
med bidrag av Knut Sprauten, Tore Pryser, Edvard Bull, Finn Olstad og
Per Ole Johansen
- 2/1981 ARBEIDER OG INDUSTRIMILJØER
med bidrag av Edvard Bull, Aase Bjørg Sørensen, Harald Berntsen,
Knut Kjeldstadli, Håkon With Andersen og Gunner Gregersen

TFAH fås i bokhandelen. Abonnement tegnes ved henvendelse til Pax forlag, Gøte-
borggt. 8, Oslo 5. *Det lønner seg å abonnere!* Du sparer ca. 20% i forhold til løssalg, og
får numrene fritt tilsendt.

Undertegnede bestiller hermed: eks. av TFAH nr.

..... årsabonnement fra og med årgang

Navn:

Adresse: Underskrift:

Bjørn Sørenssen

Arbeiderfilmen i Norge 1928 – 1940

«Ser en bort fra Sovjet-Samveldet, har norsk arbeiderrørse gjennom mange år hatt en overlegen førerstilling i Europa når det gjelder arbeiderfilm. I løpet av 11 år er det lagd 15 – 20 slike filmer her i landet – stort og smått regnet med – de er spilt for hundretusen og har vært med på å brøyte vei for filmen som kulturfaktor i det moderne samfunnslivet.»

Disse selvbevisste ordene skrev Sigurd Evensmo i en artikkel om den norske arbeiderfilmen i «Arbeiderbladet» i 1939. Til tross for at han uttaler seg uten å henvise til den tyske og østerrikske filmproduksjonen når det gjelder påstanden om norsk arbeiderbevegelses «overlegne førerstilling» på dette området, har han i hvert fall sine ord i behold når det gjelder tida etter 1935, da utviklingen innenfor den norske arbeiderfilmen aksellererte voldsomt. Han er også for beskjeden m.h.t. antall filmer – «stort og smått regnet med», – da vi i dag har oversikt over ca. 40 filmer. 35 mm og 16 mm, som ble til innenfor den nevnte 11-årsperioden.

17 av de 34 filmene som Bjørn Sørenssens filmografi har registrert, ble til åra 1934 og 1935. Sentralt i dette arbeidet sto Per Lie, og det etterfølgende avsnittet fra Bjørn Sørenssens avhandling «GRYR I NORDEN». NORSK ARBEIDERFILM 1928 – 1940 I INTERNASJONALT PERSPEKTIV (1980) handler nettopp om Per Lie.

AOF – Per Lie og 16mm-produksjonen

«Men Per Lie ville ikkje nøye seg med det. Ein kveld ringde han og spurde om eg ville vere med og lage film. Opplysningsforbundet hadde skaffa seg eit 16 mm kamera, og nå hadde han planar om å lage noen korte stumfilmar med emne frå ungdomslivet og arbeidsløysa. Vi tok første scenen i kjøkenet til Haakon Lie.»¹⁾

Tidspunktet Per Lie ringte Olav Dalgard må ha vært på vårparten 1934 og scenen fra Haakon Lies kjøkken til filmen om «ungdomsliv og arbeidsløyse» ble første opptak til filmen «*Jeg er ung*», den første 16 mm-produksjonen til AOF og Per Lie. Vi skal komme tilbake til denne bemerkelsesverdige filmdebuten etter å ha sett på den voldsomme aktivitet dette første forsøket avfødte.

Erfaringene fra Østerrike viser hvilke enorme muligheter 16 mm-mediet representerte for en organisasjon som ønsket å bruke filmen uten samtidig å gjøre seg avhengig av store produksjonskostnader. I likhet med i Østerrike fulgte produksjon av 16 mm-film hakk i hæl på de første forsøkene med visning av film i dette formatet. Som nevnt i årsberetningen for 1933, ble de første tre smalfilmkopiene tatt inn til AOF på slutten av 1933 og det virker overveiende sannsynlig at innkjøp av kamera ble gjort i forbindelse med innkjøp av 16 mm projeksjonsutstyr. 16 mm var filmproduktindustriens første virkelige amatørtilbud og, slik tilfellet nå er for super-8 mm, ble utstyret ofte presentert som «pakker» for opptak og visning av familiefilm.

Sammenlignet med kostnadene i forbindelse med innkjøp av 35 mm produksjonsutstyr, var et lite opptrekkskamera av Eyemo-typen latterlig billig. Det var dessuten langt enklere å betjene og så lett at det uten større vansker kunne brukes håndholdt. De to filmene vi har bevart av denne produksjonen viser imidlertid at man hele tiden har benyttet seg av stativ ved opptak.

Ytterlige besparelser kunne gjøres m.h.t. filmen, som var noe billigere enn 35 mm-film (selv om den p.g.a. acetatbasen var relativt dyr), og ikke minst når det gjaldt laboratorieutgifter. Det skyldtes først og fremst det faktum at 16 mm-film var en *omvendt* film som i ferdig framkalt stand gir et positivt bilde uten å gå veien om negativ og kopiering. Den økonomiske fordelene innebar

også en ulempe – at originalen også ble brukt som visningskopi, noe som bidro til å redusere disse filmenes levetid ganske kraftig.

Akkurat dette faremomentet later man til å ha blitt klar over, da det for enkelte av 16 mm-filmenes vedkommende synes å ha blitt framstilt internegativer fra originalkopien til kopiering eller oppkopiering til 35 mm. Det er imidlertid hevet over enhver tvil at denne bruken av originalmaterial som visningskopier har vært sterkt medvirkende til at man av hele AOFs 16 mm-produksjon i 30-åra bare har bevart to filmer.

Hvor stort omfang hadde så denne virksomheten?

Noe nøyaktig antall filmer er ikke mulig å gi, da det utvilsomt har vært produsert flere korte reportasjefilmer o.l. som rett og slett er blitt «glemte» etter at kopien er forsvunnet. Fra skriftlige og muntlige kilder er det i hvert fall mulig å navngi 23 filmer mellom 1934 og 1938, av disse finner vi hele 19 i 1934 og 1935. Det er imidlertid noe som tyder på at det i disse siste åra på 30-tallet kan ha vært laget noen flere kortere reportasjer. Men hovedvekten ligger fortsatt på 1934 og 1935, noe som skulle tyde på at den økede satsingen på «profesjonell» 35 mm fra og med «Samhold må til» fra AOFs side kom til å gå ut over 16 mm-produksjonen.

Det sentrale navn i AOFs 16 mm-arbeid er *Per Lie*, bror av Haakon Lie. Han var født i 1907 og arbeidet som sjåfør i Oslo Samvirkelag. Han kom tidlig med i omfattende faglig og politisk virksomhet. I 1927, 20 år gammel, var han med Einar Gerhardsen til Wien, der de opplevde stormen på Justispalasset og gatekampene i forbindelse med dette. Einar Gerhardsen nevner også i sine erindringer Per Lie som et aktivt medlem i «Arbeids- og kampgruppa» innenfor DNAs ungdomsbevegelse.²⁾ I tillegg til dette hadde han også flere verv innenfor Oslo Transportarbeiderforening og var med i ledelsen for DNAs barneorganisasjon, Framfylkingen, fra starten av, og var primus motor i teaterarbeidet innenfor arbeiderungdomslaget «Nybrott».³⁾

Bror Haakon hadde, som daglig leder av AOF, utvilsomt æren av å introdusere 16 mm-filmen i norsk arbeiderbevegelse, men det var Per som for alvor gjorde bruk av den, og det i forbausende sterk grad. I løpet av dette første året etter at AOF hadde anskaffet sitt 16 mm-kamera, ble det framstilt ikke mindre enn 7 filmer og av disse hadde Per Lie ansvaret for 6.

Det er usikkert hvorvidt Per Lie hadde tatt i et filmkamera før han på vårparten 1934 gikk i gang med «Jeg er ung», men det er tvilsomt. Uansett, så dokumenterer han med denne første filmen et udiskuterbart talent og en forståelse for filmspråkets muligheter som er oppsiktsvekkende.

«Jeg er ung» ble øyeblikkelig fulgt opp med en annen spillefilm av tilsvarende lengde, «*Vårt daglige brød*», med emne fra krisa på landsbygda. I denne filmen hadde *Olav Dalgard* sin debut som filmskuespiller. Filmen skildrer han slik:

«... ein tvangsauksjon i ei bygd på Land. Der var den sosialistiske læraren Bjarne Borgan kjentmann, Gunvor Sartz og eg spela hovudrollane, og handlinga gjekk ut på at bygdefolket samla seg og fekk stoppa tvangsauksjonen.»⁴⁾

Bjarne Borgen var aktiv DNA-mann som særlig var opptatt av partiets agitasjon i bygdene. Han ble senere redaktør av den kommunalpolitiske delen av partiets tidsskrift «Det 20. århundre». Gunvor Sartz var ledende i arbeiderteaterbevegelsen på 30-tallet.

Hele opplegget for filmen minner for øvrig om tvangsauksjonssekvensen i Aamot/Jensens «Hele folket i arbeid», bortsett fra at det denne gangen lykkes bygdefolket å stoppe auksjonen. Sigurd Evensmo kommenterer dette litt nærmere i 1939:

«Men det var kommet noe nytt til, litt sprø kjærlighet mellom unge mennesker, en ør-tynn handling som nok ikke var helt fri for å ha visse forbilder. «*Vårt daglige brød*» endte smukt med at den vanvørte plassgutten fik dattera til bonden – happy end og alt i orden. Det fantes nok film-idealister i arbeiderrørsla som syntes det smakte lovlig mye av velkjent filmromantikk i norsk Bjørnsondrakt.»

Hvem disse «film-idealistene» var, kommer ikke Evensmo nærmere inn på, men som manusforfatter til «Lenkene brytes» fra 1938, kan han neppe kritisere noen andre for happy end og tradisjonell filmromantikk i arbeiderfilmene.

Disse to filmene ble hurtig populære, da selvfølgelig først og fremst innenfor ungdomsbevegelsen, men da AOF gjorde opp visningsstatus for 1934, viste det seg at «Jeg er ung» overlegent toppet lista over viste filmer dette året med 84 visninger og nærmere

18000 tilskuere. «Vårt daglige brød» hadde vært vist på 58 møter for 7400 tilskuere og begge filmene hadde dermed seg utmerket i konkurranse med «Millionenes grav», «Ingenmannsland» og «Kuhle Wampe».

Det store visningstallet for disse to 16 mm-filmene reiser spørsmålet om det ble trukket kopier av disse første filmene på 16 mm-omvender-format. Ut fra den eksisterende 16-kopien som i dag finnes på AOF, må man kunne slutte at dette er en kopi og ikke en original. Det er helt usannsynlig at en original skulle kunne ha gjennomlevd så mange visninger fra 1934 og framover (filmen sto i AOFs distribusjonskatalog helt fram til krigen) uten å ha blitt vesentlig skadet. Det faller naturlig å anta at kopiering og laboratoriearbeid er gjort i Norsk Lydfilms provisoriske laboratorium i Nedre Vaskegangen 2, siden det var dette halvprofesjonelle firmaet som siden sørget for nedkopiering av filmer fra 35 mm til 16 mm for AOF.

Lokale valgfilmer i 1934

Når 16 mm-filmproduksjonen fikk sitt store gjennombrudd i den norske arbeiderbevegelsen i 1934, har dette sammenheng med det viktige kommunevalget dette året. Det gjaldt for DNA å konsolidere posisjonen fra 33-valget, helst også å gå fram og optimismen var stor i bevegelsen og partiet.

Med utgangspunkt fra de positive erfaringene fra film som propagandamiddel i 33-valgkampen, ble det nå også besluttet å bruke film i denne valgkampen. Problemet var bare at det var vanskelig å lage en film som kunne brukes i den lokalpolitiske kampen. Ved Stortingsvalget var det greit nok å presentere DNAs politiske helhetsløsning, men ved et kommunevalg var det forskjellige emner som sto i sentrum for velgernes interesse, mange av disse av utpreget lokal karakter.

Oslo arbeiderparti hadde fra tidligere løst dette ved å bevilge penger til en egen film, noe som også ble gjort i 1934 med Johs. Jensens «profesjonelle» «Fram på ny». Det var imidlertid langt mer problematisk for mindre organisasjoner som ikke var så økonomisk sterke som partiet i hovedstaden.

Her kommer 16 mm inn som en naturlig løsning på hvordan en

skulle lage relativt rimelige lokale valgfiler. AOF stilte øyeblikkelig utstyr og fotograf til disposisjon. I AOFs årsberetning for 1934 heter det:

«Erfaringene fra vår filmvirksomhet kommer nu også til nytte. Per Lie får en måneds permisjon fra sitt arbeide som kasserer i Transportarbeidernes forening i Oslo og ved også å la nettene bli til arbeidsdager greier han i løpet av denne korte tid å ta op 7 filmer som siden settes inn i valgkampen.»⁵⁾

En måneds permisjon – 6 filmer (den 7. ble aldri ferdig), det kan stå som en imponerende oppsummering av Per Lies innsats med 16 mm-kamera i arbeiderbevegelsens tjeneste. Nå ble vel riktignok to av filmene, «Jeg er ung» og «Vårt daglige brød» laget før den nevnte permisjonen. De fire filmene som ble laget i løpet av denne tida var fire lokale valgfiler for Bergen, Drammen, Buskerud og Aker. Alle fire er siden gått tapt, men ved å følge avisomtaler av filmene kan vi få et noenlunde inntrykk av dem.

Den fyldigste omtalen finner vi i «Fremtiden» for 20.9.1934 av filmen «*Buskerud i dag – og i morgen*».

«Som et nytt innslag i valgkampen i Buskerud i år har fylkespartiet foretatt en spesiell valgfilm for Buskerud. Filmen er nu innspilt og får premiere i Hønefoss allerede førstkommende søndag. Filmen har fått tittelen 'Buskerud i dag – og i morgen'.

Hvad handler den om?

En norsk-amerikaner er kommet hjem efter en del år i gullet, til far og mor på Nedre Eiker. Selvfølgelig er faren arbeiderpartimann. De blir enige om å ta en tur rundt om i vårt vakre fylke. Og så får man reisen. Selvfølgelig besøker man en rekke arbeiderstyrte kommuner og ser hvad der er gjort. 'Fremtiden' vies en omtale, man besøker Nore kraftanlegg og andre naturherligheter, og gir for øvrig et tverrsnitt av arbeidslivet i fylket. Det er handling i filmen, endog en masse pussige optrinns så folk skal få sig en god latter ved enkelte anledninger. Ikke minst morsom er optrinnet ved Drammenstrikken og bybroen. Filmen avsluttes med det store ung-

domsdemonstrasjonsmøte som holdtes på Hønefoss første søndag i september i år.

...

Per Lie, som for øvrig har forestått innspillingen av en rekke film for Arbeidernes Oplysningsforbund, har besørget fotograferingen . . .

Vi har hatt fornøielsen av å se filmen prøvespilt og vi kan bare si at den er vellykket fra ende til annen. Billedene er usedvanlig klare og gode, og Leif Berg, som på sett og vis debuterer som skuespiller, skiller seg utmerket fra sitt arbeide. I det hele tatt er filmen en hyldest til arbeidet, til slitets kvinner og menn og underbygger på en egen måte arbeiderpartiets kamp for å utnytte landets naturherligheter. Den gir anvisning på de mange arbeidsmuligheter i landet og innen Buskerud fylke.

Særlig stor interesse har selvfølgelig filmen i Hønefoss, hvor nær sagt hele byens og distriktets befolkning er med i filmen.»⁶⁾

«Fremtiden» kunne da også fortelle at premieren på Hønefoss ble sett av over 1000 tilskuere på tre overfylte visninger.

Av handlingsreferatet går det fram at det ikke kan ha vært noen utpreget kortfilm Per Lie hadde laget. Interessant er det også å legge merke til bruken av rammefortelling for å skildre forholdene i fylket. Medforfatter til manus var lyrikeren *Elling B. Solheim* som også hadde skrevet en prolog til filmen.

Vi kan også fra denne artikkelen slutte oss til at filmen har vært finansiert av fylkespartiet i Buskerud i samarbeid med AOF, en finansieringsform vi kan anta har vært gjeldende for de andre tre valgfilmene også. Den naturlige fordelingen av utgiftene, ville nok være at lokalpartiet bekostet råfilm og laboratorieutgifter, mens AOF dekket Per Lies utgifter og stilte kamera vederlagsfritt til rådighet. På den måten skulle man kunne komme ned på et akseptabelt utgiftsnivå for filmen.

Om de tre andre filmene vet vi atskillig mindre. Valgfilmene fra Drammen, blir bare overfladisk omtalt i referat i «Fremtiden» der vi får vite at den «tydeligere enn ord viste alt som er forsømt her i Drammen» (Drammen hadde borgerlig flertall). Interessant i denne sammenhengen er forresten å merke seg at Sigurd Evensmo i sine

memoarer «Inn i din tid» nevner at han deltok aktivt i kommunevalget i Drammen i 1934 uten i det hele tatt å nevne denne filmen.

Den 29. september var det premiere i Folkets hus' festsal i Bergen på DNAs valgfilm «*Bergen i bilder*», men referatet fra møtet i Bergens Arbeiderblad kan bare si følgende om filmen:

«Den blev mottatt med interesse og slutningsappellen: 'Bergen for arbeiderne' utløste en kraftig klapsalve.»⁷⁾

Litt, men ikke meget, mer opplysende er omtalen av «*Vår bygd*», Akerpartiets valgfilm i Arbeiderbladet:

«Så fikk forsamlingen se Akers arbeiderpartis valgfilm. Den er meget instruktiv og gir en rekke karakteristiske bilder fra Aker, omtaler partiets arbeid, de saker det kjempet for i bygden, og retter en kraftig appell om oppslutning om arbeiderpartiets arbeidslinje.»⁸⁾

Av dette går det fram at det har dreid seg om en ren dokumentarfilm, noe vi også kan anta for Bergens- og Drammensfilmen. Buskerudfilmen later til å ha vært den mest forseggjorte, i den grad dette er mulig for en mann som skal lage fire filmer på en måned. Den har sannsynligvis også vært den filmen som Per Lie først startet på, iflg. opplysningen om opptakene fra et møte på Hønefoss første uke i september, måneden Per Lie hadde sin permisjon i. En film om Stavanger var planlagt men ble ikke realisert.

Med disse fire valgfilmene ble den agitatoriske fordelen med 16 mm-mediet for alvor klar, ikke minst de muligheter man nå hadde for å lage film lokalt. Disse erfaringene ble fulgt opp med en økt virksomhet på dette området i 1935.

«Jeg er ung»

Nordmarka en søndag. Erling, en ung arbeider, er på tur med ei venninne. De slapper av i naturen, bader, lager mat og kaffe.

Fra denne tilsynelatende idyllen føres vi over på mandagen, arbeidsdagen. Erling og kameraten Robert tørner ut for å dra på jobben, et maskinverksted. Innskrenkninger på bedriften – de yngste må gå. Erling og Robert på vei hjem etter å ha blitt oppsagt, de passerer en kinoplakat, kamera hviler litt på tittelen «*Ærer de unge*».

Førstesideoppslag i Arbeiderbladet: «100000 arbeidsledige ungdommer under 30 år.»

Erling og Robert skiller lag, også senere får vi snart vite. Erling går for fullt inn for arbeideridrettsbevegelsen. Robert tyr til flaska. Dokumentarinnslag fra AIF-stevne der Rolf Hofmo taler til ungdommen om arbeideridrettens betydning. På vei hjem fra stevnet finner Erling og jenta Robert liggende full i grøftekantene.

Jakten på arbeid – lange vandringer, avslag, negative telefonsamtaler, skilt på verksteddører som kan fortelle at det ikke finnes ledige jobber.

Erling har gått så lenge arbeidsløs at han ikke lenger kan få arbeidsledighetsbidrag. Mora, en enke, minnes hvordan faren mistet livet i en arbeidsulykke. Tilbakeblikk: Erlings far står ved en stor valse, noe er galt, han forsøker å rette på det, men blir dradd inn i maskineriet. «*Arbeidet drepte far din, mens du ikke kan få en dags arbeid.*» Erling: «*En skam for menneskene! Men en forandring skal komme! Vær sikker! Skal ikke jeg ta hevn for oss begge, far?*»

Det blir bedre tider for verkstedet. Erling blir tatt inn i jobben igjen, men nå brygger det opp til lønnskonflikt. Arbeidskjøperen forlanger 20% lønnsnedsettelse, fagforeningen viser til at aksjonærene får utbetalt 10% utbytte og nekter å gå med på kravet. Resultatet blir lockout. Erling står på gata igjen, denne gang sammen med sine fagforeningskamerater.

Verkstedet har tatt inn streikebrytere som blir eskortert inn i fabrikkens beskyttet av væpnet statspoliti. Erling går på egen hånd etter lederen for streikebryterne og vil stoppe ham. Det viser seg at denne karen er bevæpnet han også og han trekker en pistol mot Erling. Etter et dramatisk slagsmål klarer Erling å avvæpne streikebryteren. Presset mot streikebryterne virker, de gir seg og bedriften blir tvunget til å forhandle igjen med det resultat at fabrikkportene igjen kan åpnes. Klipp fra et demonstrasjonstog innleder avslutningsmontasjen:

«*Fram på ny – for arbeid, brød og frihet.*»

«*La kampsignalene lyde!*» Klipp til signalhorn og trommer.

«*Blås vind, fei storm!*» Klipp til tre i storm, treet knekker.

«*Resk landet for filler og uniformer!*» Hatter og klesplagg farer i en støvsky på en vei. En uniformslue kommer trillende i vinden.

«Riv rønner og brakker.» Sidelengs tilting av innstillingen av gamle, falleferdige hus. (De «faller» i bakken.)

«Et nytt, sosialistisk Norge skal reises!»

«Hjulene skal igjen settes i gang!» Klipp til snurrende hjul i maskinhall, gravemaskiner i arbeid og elektrikere som gjør i stand en maskin.

Denne debutfilmen til Per Lie er på mange måter oppsiktsvekkende, og det første som slår en, er den dristighet han har gått til verks med. Manus er temmelig krevende m.h.t. den fortellende sekvensen, til tross for det, er den løsningen han har kommet fram til av utpreget filmatisk karakter. Forbildene er mange, Per Lie har vært en god iakttaker av den samtidige arbeiderfilmen og har vært en god elev.

De filmer som tydeligst har satt sitt preg på denne ambisiøse 16 mm-produksjonen er, naturlig nok, «Hele folket i arbeid», videre «Kuhle Wampe» og Pudovkins «Moren» og «Storm over Asia». Det er særlig i avslutningssekvensen at inspirasjonen fra Pudovkin kommer tydelig fram.

Sekvensen der Erling leter etter arbeid ligger tett opp til de tilsvarende sekvensene i «Kuhle Wampe» og «Hele folket i arbeid». Her har Per Lie imidlertid gått sin egen vei med en telefonbokssekvens.

Den tradisjonelle «filmdramatikken» gjenskapes i scenen med slagsmålet, der oppdagelsen av at streikebryteren er bevæpnet leder opp til et dramatisk klimaks med Erlings avvæpning av ham.

Avslutningssekvensen er «russisk» montasje med tydelig Pudovkin-adresse, «stormmontasjen» på avslutningen av «Storm over Asia» og vårbruddet i «Moren». Spesielt legger en merke til den bokstavelige «rivingen» av gråbeingårdene, en effekt som er så åpenbar at kanskje bare en eksperimenterende amatør tør våge å bruke den. Det er i hvert fall ikke lett å finne filmatisk belegg for denne effekten i filmer som var tilgjengelige for Per Lie på denne tida.

Selvfølgelig går det også fram at det er et 16 mm-førstegangs amatørarbeid, noe annet ville være rart. Det gir seg først og fremst utslag i harde klipp, for korte eller for lange innstillinger, ustø kamerabevegelse og lignende begynnerfeil en har lov til å vente fra en autodidakt. De økonomiske begrensningene kommer også for en

dag, spesielt der fiksjon og realisme stiller store krav. Papphjelmene og de hjemmelagede uniformene til filmens «statspoliti» virker langt fra overbevisende. Allikevel blir amatørpreget i filmen trengt tilbake for de overraskende teknisk overbevisende detaljene i filmen.

Det er naturlig å sammenligne filmen med Aamots «Hele folket i arbeid», dels fordi denne utvilsomt har tjent som et forbilde for «Jeg er ung», men også fordi det tydelig går fram at også «Jeg er ung» skal fungere som en valgfilm. Den første mellomtittelen i avslutningssekvensen, «Fram på ny», var nettopp DNAs slagord for kommunevalget i 1934 og tittel på Johs. Jensens film for Oslo arbeiderparti.

Det som «Jeg er ung» først og fremst har overtatt fra Aamots film er den retoriske karakteren, som i Per Lies avslutning blir drevet atskillig lenger enn hos Aamot. Det er *kampen* som står sentralt i retorikken i avslutningsmontasjen. Av de seks parolene som settes fram i mellomtittels form, går fire på kamp («kampsignaler», «blås», «rensk», «riv») og to på oppbygging, og da med vekt på at det er et *sosialistisk* Norge som skal bygges opp.

Det kan pekes på flere årsaker til dette. For det første sto Per Lie atskillig friere overfor den «ansvarlige» DNA-politikken med sin film. Han kom dessuten fra det radikale AUF-miljøet, der forhåpningene til en sosialistisk DNA-politikk var større enn blant erfarne kommunepolitikere i moderpartiet som Aamot. Det ble imidlertid ikke reist noen innvendinger fra ledende DNA-hold mot filmens karakter, og det er typisk at filmen ble flittig brukt i AOFs filmdistribusjon fram til krigen.

Ellers er den mest iøynefallende forskjellen fra «Hele folket i arbeid» den dominerende plass fiksjonsdelen inntar. Skildringen av arbeidsløsheten er helt og holdent gjengitt gjennom fortellingen om de to ungguttene og hvordan de reagerer på sin situasjon. Det er grunn til å tro at denne skildringen, som utvilsomt gjenga situasjonen for tusenvis av arbeidsløs ungdom i byen, gjorde sitt til at «Jeg er ung» ble den mest viste filmen på AOFs filmliste for 1934.

«Jeg er ung» er en film som i kraft av sine overbevisende realistiske skildringer, sin dristige og eksperimenterende teknikk og sin oppsiktsvekkende produksjonsbakgrunn må kunne regnes blant de mest verdifulle klassikere i norsk film.

1935 – kronår og nedtrapping for 16 mm-virksomheten

Året 1935 ble kronåret for AOFs 16 mm-produksjon. Vi vet med sikkerhet av 9 16 mm-produksjoner fra dette året, i tillegg til disse er det ytterligere 4 filmer som kan antas å høre med til AOFs 16 mm-filmproduksjon. Sentralt i dette årets filmarbeid, står arbeidet med å lage propagandafilmer for arbeiderpressen, noe vi skal komme nærmere tilbake til.

For å ta de andre «sikre» 16 mm-produksjonene først, ble det tidlig på året 1935 lagd en film fra vårsildfisket på Rogalandskysten med tittelen «*I ditt ansikts sved*». Regissør for denne filmen var *Haakon Lie* som gjorde opptakene utenfor Karmøy i mars/april. Han hadde første gang hatt erfaring med AOFs kamera året før, da han laget en reportasje fra den første arbeiderreisen til England, en film som siden ble å finne i AOFs utlåns katalog. Det har ikke lyktes å finne noen nærmere beskrivelse av «*I ditt ansikts sved*» enn den vi finner i filmfortegnelsen for 1936: «En film om de norske fiskeres hårde kamp for tilværelsen.» Ellers vitner temavalget om DNAs økende interesse for yrkesgrupper utenfor industriproletariatet.

En slik yrkesgruppe var skogsarbeiderne og nettopp innenfor denne yrkesgruppen fant noen av de hardeste arbeidskampene i 30-åra sted. Skog- og Landarbeiderforbundet ble opprettet i 1927, etter at tidligere forsøk på en skikkelig organisering av alle skogbruksarbeiderne hadde slått feil, og den nye organisasjonen fikk sin første ildprøve gjennom de to store konfliktene i Julussa og Austmarka i 1927 og 1928. Fra 1927 til 1937 økte medlemsstokken i dette forbundet fra 2300 til over 29000 og var det særforbund innenfor LO som kunne vise til størst vekst.

Det er derfor naturlig at den andre «yrkesfilmen» AOF produserte i 1935, «*Skogens menn*» av Per Lie, nettopp omhandlet denne gruppa. Denne filmen har vi et utmerket referat fra i «Sørlandet» fra høsten 1935.

«Det er 300 meter smalfilm optatt vesentlig i Østerdal, og en kan si at filmoperatøren formelig har kjempet med sig selv for å få en ganske saklig, nøktern fremstilling av selve arbeidsvilkårene, ikke et øieblikk kvalt eller fordunklet av agitatoriske

overdrivelser. Vi møter skogsarbeideren fra han står tiggende på trappen til skogeierens hus for å be om arbeid, vi ser ham i snøfokk og i fint, stille vintervær, da silkesnøen gyver for de fallende trær, vi ser ham i kojens primitive «hjem», vi finner ham liggende nedfelt under et tre, mens kameratene iler til hjelp, vi ser kjørereren som lesser på så hans hest sliter sig næsten til døde, fordi lønnen er så knapp at så store lass må til, vi ser hesten skli nedover de hengbratte bakkene etter vinterveien, mens lasset henger stort og truende over – – –

Så kommer vi til fløterne, og her er en rekke aldeles ypperlige bilder, ikke minst er «kulissene» helt glimrende: fine naturstemninger, fra den hissige skummende lille fjellbekken, hvor tømmeret stryker for fulle seil, til den dovent glidende Storelva, hvor tusener av tylvter ligger tett pakket, til dammen.

Vi åpner dammen, og tømmerstokkene kastes i hvirvlende dans utfor og når lensen. Vi følger stokken til dampsgen, hvor det blir fine bord og planker, og vi titter også inn på en papirfabrikk, hvor materialet blir enda mer foredlet.»⁹⁾

Hvis de andre 16 mm-filmene hadde hatt like begeistrede impresjonistiske omtaler, hadde det ikke vært noen sak å danne seg et bilde av denne virksomheten!

300 meter 16 mm film kjørt med 18 b/s tilsvarer en spilletid på over en halv time, noe som må ha vært nødvendig for å kunne skildre det som blir beskrevet i referatet. Det er ellers interessant å merke seg at Per Lie i denne filmen tydeligvis har holdt seg til dokumentarformen, uten noen «rammefortelling». Like interessant er referentens forsikring om at filmen ikke et øyeblikk blir «kvalt eller fordunklet av agitatoriske overdrivelser», et utsagn som tyder på en viss forhåndsskepsis.

Det går fram av referatet av filmen, at den er tatt opp over et lengere tidsrom, noe som har vært nødvendig for å få med de forskjellige faser i skogbruksarbeiderens arbeidsliv. Opptakene fra selve hogginga er sannsynligvis gjort i Østerdalstraktene på seinvinteren 1935, da brødrene Lie var på agitasjonsturné for AOF i Nord-Østerdal og bl.a. spilte inn en avisfilm for «Arbeidets Rett» på Røros.

Ellers har denne filmen utvilsomt fungert bra som bakgrunnsmateriale for Olav Dalgards «Det drønner gjennom dalen» to år senere. Artikkelen i «Sørlandet» er ellers utstyrt med to bilder fra filmen. På det ene ser vi en skogsarbeider i gang med rotflekking, på det andre et interiør fra ei koie.

I den samme artikkelen i «Sørlandet» finner vi også en henvisning til en tredje film fra norske arbeidsfolks hverdag utenfor industrien, det hevdes her at AOF også har laget en film på linje med de nevnte om fiske og skogsdrift og hvalfangsten i Sørishavet. I filmkatalogen for 1936 finner vi under «Stumfilm – Smalfilm» en film med tittelen «Efter hval i Sydishavet», «En film som viser hvalfangernes slit. Spilletid 1/2 time». Hvis det virkelig dreier seg om en av AOFs egne 16 mm-produksjoner, kan man bare gjette på hvordan den er kommet til, om nå kameraet ble lånt ut til en hvalfanger før toktet, om det har eksistert et annet kamera, eller om det dreier seg om et initiativ fra annet hold.

Vi kjenner heller ikke opphavsmann til reportasjefilmen fra AOFs andre studietur for arbeidere, denne gang til Belgia – «*Arbeiderreisen til Belgia*».

Tre filmer fra 1935 hersker det en del tvil om hvorvidt det dreier seg om 16 mm- og dermed sannsynligvis Per Lie-produksjoner, eller om det er 35 mm-produksjoner. Alle tre filmene er bevart i stumme 16 mm-utgaver, uten at dette kan sees på som noe bevis for at råfilmen har vært 16 mm. Imidlertid finner vi filmene oppført utelukkende som 16 mm-filmer i AOFs filmkatalog for 1936, noe som skulle tilsi at det dreier seg om originale 16 mm-produksjoner.

«*Arbeider- og bondetoget*» er en reportasjefilm fra den store demonstrasjonen til støtte for Nygaardsvolds regjering som ble arrangert i Oslo 2. juni 1935 under parolen: Vakt om arbeiderstyret, by og land, hand i hand. Mer enn 60000 deltakere gikk i det store demonstrasjonstoget som samlet folk fra Oslo og bygdene på Østlandet. Demonstrasjonen skulle besege den nye alliansen mellom bønder og arbeidere som kriseforliket implisitt innebar.

Filmen er en 20 minutters reportasjefilm med korte glimt fra arrangementet. Folk drar inn til Oslo med båt, buss og tog for å samles på Youngstorget. Det blir tid til en rask sightseeing før selve toget. På Festningsplassen ved Akershus får vi se glimt av talerne i

aksjon, Torp, Tranmæl og Nygaardsvold og det hele blir avsluttet med en turnoppvisning av AIF-idrettsmenn.

De to andre filmene var begge propagandafilmer av en ny type for arbeiderbevegelsens filmskapere, filmer som skulle *forsvare* resultatene av Arbeiderpartiets politikk. «*Arbeiderregjeringen*» (eller «Med arbeiderregjeringen til bedre kår») er en film om Nygaardsvoldsregjeringens første tid. Den åpner med begivenhetene i forbindelse med regjeringsskiftet.

Så gjentas påstandene om borgerlig vanstyre fra «Hele folket i arbeid», det blir pekt på krisa på landsbygda og den høye prisen på industrivarer. Elendigheten blir illustrert ved hjelp av bildestatistikk. Så presenteres arbeiderregjeringens mottiltak, statsgaranti til ny industrireising, økt byggeaktivitet, forskjellige former for nødsarbeid for å hjelpe på arbeidsløsheten. Filmen har relativt lite personlig preg og opphavsmann til filmen kjenner vi ikke.

I «*Oslo under arbeiderstyre*» er det kommunalpolitikken som står i fokus. Filmen åpner med scener av typen «byen våkner» – fiskerne kommer inn, arbeidsfolk går på jobben, fabrikkenes hjul begynner å snurre. Vi får så noen glimt fra forskjellige arbeidslivssituasjoner, bl.a. et opptak fra arbeidene med den nye Folketeaterbygningen. Så går filmen over til å skildre motparten til denne aktiviteten, klynger av arbeidsløse på gata og utenfor arbeidskontoret, særlig blir oppmerksomheten henledet på de mange unge arbeidsløse. Det opplyses at Oslo under arbeiderstyret har bevilget 1/2 mill. kr. til hjelp for arbeidsløse unge.

Så skildres den byggevirkosomhet som er satt i gang i Oslo sammen med de sosiale tiltak DNA har tatt initiativet til under sitt første år i flertall etter 34-valget. Boligproblemet illustreres ved innstillinger av gråbeingårder og løsningen presenteres først og fremst i form av virksomheten til OBOS. Vi får presentert «Oslo-frokosten», nybygning av bibliotek og rekreasjonsmuligheter.

Filmen er noe mer fragmentarisk enn den foregående. Den ble senere bygd inn som en del av kommunevalgfilmen for 1937, «By og land, hand i hand».

Hvis vi regner med de fire «tvilsomme», får vi med de ovennevnte filmene og de seks avisfilmene i 1935, en 16 mm-produksjon på ikke mindre enn 13. Denne anseelige produksjonen for 1935 skulle imidlertid også komme til å bety kulminasjonen av

AOFs innsats på dette området. I de resterende åra ble det bare produsert mindre reportasjefilmer fra AUF- og Framfylking-leirer, vi kjenner til to fra 1936 og det samme antall for 1937, for øvrig er det helt slutt på virksomheten.

Hva er årsaken til at 16 mm-mediet blir forlatt av AOF som filmproduksjonsmiddel på det tidspunkt da denne virksomheten er på sitt mest vellykte?

Vi kan finne flere svar på dette spørsmålet, det viktigste ligger i at AOF i 1935 med produksjonen av «*Samhold må til*» fikk en erfaring som ga mersmak på arbeid med 35 mm-film. Årsaken til at man i 1934 og 1935 nettopp satset så kraftig på 16 mm, var at 35 mm filmproduksjon var blitt vurdert og forkastet p.g.a. kostnadsnivået. I årsberetningen for 1934 ble det uttrykt på denne måten:

«Når det gjelder den fortsatte bruken av lydfilm er ikke utsiktene særlig oppløftende. Fremstillingsomkostningene er så store at det bare er ved ganske sjeldne anledninger at en arbeiderorganisasjon har råd til å spille inn en lydfilm.»¹⁰⁾

På et annet sted i den samme årsberetningen heter det om den lille lydfilmen fra et møte der Oscar Torp talte, «Vår kamp»:

«... Filmen blev vellykket, men som all lydfilm – meget kostbar.»

Det var derfor all mulig grunn for AOF å satse på det billigere om enn mindre prestisjebelagte smalfilmmediet, noe som da også ble gjort. Men eksperimentet med «*Samhold må til*» viste at det var mulig å lage forholdsvis rimelig 35 mm-lydfilm, takket være det lille filmselskapet Norsk lydfilm A/S, og det viste også muligheten av å bruke etablerte skuespillere med sympatier overfor arbeiderbevegelsen i slike filmer. Dessuten var gjennomslagskraften for denne filmen så stor at man ikke var i tvil om at merkostnadene ved en slik produksjon ville lønne seg.

Situasjonen 16 mm/35 mm må ha blitt vurdert som et enten/eller, og her ligger nok den fremste årsaken til at 16 mm-arbeidet etter to år praktisk talt ble nedlagt. En medvirkende årsak til dette var at man hadde oppdaget mulighetene for å ta opp film i det «profesjonelle» 35 mm-formatet og så kopiere ned til 16 mm for å øke distribusjonsmulighetene på denne måten. Her kommer så den

store satsingen foran 36-valget inn, da AOF sentralt gikk til innkjøp av 20 framvisningsapparater for 16 mm-lydfilm. Dette innebar at man for å utnytte disse fullt ut var avhengig av filmer nedkopiert fra 35 mm-lydfilm. Produksjonsmuligheter på 16 mm-sida for lydfilm fantes ennå ikke.

En bør også huske på at dette var i lydfilmens første fem-seks år i Norge, da det faktisk at en film «talte» i seg selv var en attraksjon. Når man så attpåtil kunne få den «talende» filmen ut i de små Folkets Hus-salene rundt omkring, gjerne før den lokale kinoen hadde fått lydfilmapparat, sier det seg at AOF hadde mange argumenter på hånden for å trappe ned den store egenproduksjonen av 16 mm-stumfilm.

En subjektiv faktor i denne sammenhengen kan også ha vært Per Lies egen arbeidskapasitet. Vi vet at han var opptatt med den voksende TRAM-gjengbevegelsen og arbeiderteatret for øvrig. I hvert fall står han ikke fram som noen aktiv deltaker i det store filmarbeidet som ble gjort i AOF i åra etter 1935, noe som det kanskje er grunn til å beklage.

Imidlertid blir 1935 stående som et år der Arbeidernes Opplysningsforbund og Per Lie til fulle viser hvilke muligheter som lå i 16 mm-mediet innenfor arbeiderfilmen. Det mest interessante eksemplet på dette er de fem lokale avisfilmene Per Lie laget dette året.

Film fra grasrota – avisfilmene fra 1935

I årsberetningen for AOF fra 1935 heter det:

«Vi har i år arbeidet videre med våre egne småfilmer. Til bruk for agitasjonen i arbeiderpressen har vi således laget filmen «Opmarsjen». Små avisfilmer har vi også laget for Kongsvinger Arbeiderblad, Vestfold Arbeiderblad, Arbeidets Rett og Hamar Arbeiderblad. 'Sørlandet' har vi også hjulpet i vei med en egen filmoptagelse. Disse små, lokalt pregede filmer har alle uten undtagelse gjort sin gode nytte i avisagitasjonen.»¹¹⁾

«Opmarsjen» har sannsynligvis blitt laget av Per Lie rundt årsskiftet 1934/35 og forbildet har utvilsomt vært den tyske SPD-filmen

«Im Anfang war das Wort» som i 1931 ble distribuert i en kopi av «Arbeiderbladet» i forbindelse med en agitasjonskampanje for avisa dette året.¹²⁾

Ifølge et kort handlingsresymé viser den

«... partiets, fagbevegelsens og partipressens vekst fra den aller første spede begynnelse og frem til i dag. En rekke av arbeiderbevegelsens fremtredende menn, både nulevende og avdøde, passerer revy, vi får se arbeiderpressens utvikling fra den hånddrevne presse som 'Vårt Arbeide' ble trykt på, frem til det imponerende tekniske vidunder som besørger fremstillingen av 'Arbeiderbladet'.¹³⁾

Dette skulle tyde på at man i stor grad har kopiert opplegget fra «Im Anfang war das Wort», men uten å ta med denne filmens lille rammefortelling. Når det gjelder de «fremtredende menn», vet vi ikke noe om hvorvidt dette dreide seg om stillsbilder, dokumentaropptak eller små, spilte innslag.

Denne filmen var nok først og fremst beregnet på en kampanje Oslo arbeiderparti hadde satt i gang for «Arbeiderbladet». I årsberetningen for Oslo arbeiderparti fra 1935 heter det:

«Agitasjon for Arbeiderbladet»:

«I et sirkulære blev foreningene anmodet om å arrangere møte med foredrag om 'Propaganda og presse' og med fremvisning av filmen 'Opmarsjen'. Det blev holdt 35 slike foredrag i 1935.»¹⁴⁾

Imidlertid fikk man ganske snart også ideen til å utvide denne kampanjen til også å gjelde andre arbeiderpartiaviser. Erfaringene fra de lokale valgfilmene året før gjorde at man ikke først og fremst satset på stordistribusjon av «Opmarsjen». Det ble i stedet til at man gikk ut for å lage filmer om fem mindre arbeiderpartiaviser.

Disse avisfilmene ble til et glimrende eksempel på hvordan 16 mm-formatet kunne fungere som desentralisering av propagandafilmarbeidet. Riktignok sto fortsatt Per Lie ansvarlig for filmarbeidet, men det er åpenbart at manus er laget med de gjeldende avisredaksjonene som hovedkraft.

Den første avis som sto for tur, var «Kongsvinger Arbeiderblad» der den kampglade Aksel Zachariassen var redaktør. Denne avisa

hadde vært på konkursens rand da Zachariassen tok over i 1931, men var i 1935 igjen på vei oppover.

Ved et tilfelle kan vi i dag i denne filmen om «Kongsvinger Arbeiderblad» se eksempel på hvordan disse «grasrot»-filmene kunne se ut. Kopien av filmen ble etter de første visningene var unnagjort overlatt til sekretæren i det lokale arbeiderungdomslaget, Martha Eriksen, som oppbevarte den sammen med andre lagseffekter. Da krigen kom, fikk hun beskjed om å kvitte seg med dette materialet, og hun gjemte det unna på en låve. Der ble det liggende, fram til høsten 1976, da avisa, som nå het «Glåmdalen» skulle markere sitt 50-års-jubileum, og man begynte å lete etter stoff som kunne ha forbindelse med dette jubileet. Dermed kom «Kongsvinger Arbeiderblad»s film fra 1935, «*Vår avis*» igjen til å oppleve filmprosjektørens lys. «Glåmdalen» sørget for å få trukket et visningskopi av denne filmen, slik at man i dag har bevart to av Per Lies mange filmer for den norske arbeiderbevegelsen fra før krigen.

Filmene er uten tittel, noe som har sammenheng med at den ved de første visningene var blitt klipt sammen med «Opmarsjen», slik at filmen om Kongsvinger Arbeiderblad skulle oppfattes som en del av denne. Den samme framgangsmåten var også planlagt for de andre lokalavisene.

Kongsvingerfilmen innledes med mellomtittelen: «*Hvordan arbeider nu en slik lokalavis?*» Deretter følger en overtoning til et eksteriør av redaksjonslokalene til Kongsvinger Arbeiderblad midtvinterstid. Deretter et interiør fra redaksjonen, med Aksel Zachariassen ved redaktørpulten. Etter en innstilling fra avisas klisjéarkiv følges produksjonsgangen fra setteriet, en maskinsetter i arbeid, håndsetting av overskrifter, korrekturlesning av en annonse om en «pressematiné», klipp til pressa, avisa kommer ut, blir pakket og avlevert til avisbudet.

Av denne sekvensen går det fram at Per Lie er blitt en atskillig dyktigere filmklipper siden «Jeg er ung», montasjen glir lett og naturlig. Etter å ha presentert avisa på denne måten brukes nå distribusjonen av avisa til å gi et bilde av distriktet:

«*Den ferdige avis sendes rundt i de tusen hjem. Til gårdbrukeren*». Avisbudet legger avisa i postkasse ved en mindre gård. «*Til arbeideren*». Ved bedriftsporten til en lokal bedrift (sag/høvleri?) der vi ser hjulene stanse og arbeiderne samles omkring avisa i por-

ten. Så følger et utsnitt personer som skal være representative for avisas leserkrets, gamle og unge, og for de lokale begivenheter som har sammenheng med avisa, vi ser et glimt fra et skirenn.

«Overalt trenger den frem med sin opplysning. Dette nødvendigjør at avisen får sine faste holdepunkter i distriktet. Denne mellomtittelen fungerer som en innledning til en oversikt over avisas dekningsområde gjennom forskjellige innstillinger av landskap i Kongsvingertraktene. Området vises også på et kart og et glimt av Solørbanen og et gatebilde fra Flisa gir inntrykk av utbredingsområdet for avisa.

En kort historisk sekvens innledes med mellomtittelen «Dette store apparat kjempet seg frem gjennom store vanskeligheter». I så måte følger filmen mønsteret fra «Opmarsjen». Vi får se den lille hytta der den første forløperen for avisa, «Solungen», ble satt i gang i 1907 og noen av pionerene fra denne virksomheten blir presentert slik de er i 1935. En annen forløper «Glommendalens Socialdemokrat» blir også presentert. Etter denne korte historiske oversikten kommer så turen til sluttappellen.

Den blir besørget av Per Lies andre hjertebar, Tramgjengen. Fra avisreferatene vet vi at Tramgjengen til arbeiderungdomslaget i Kongsvinger hadde innøvd et eget talekor med tittelen «Vår presse» og det er meget som taler for at det er dette talekoret vi får se Tramgjengen oppføre. I avisa omtales det som et «bevegelses-talekor». Framføringen av talekoret blir selvfølgelig noe svekket av det faktum at her dreier seg om en stumfilm, men avslutningseffekten har i hvert fall Per Lie sørget for: en dobbelkopiering, der en av hornblåserne i Tramgjengen står kopiert over en innstilling av en førsteside på Kongsvinger Arbeiderblad og opptoning til sluttappellen «Fram for Kongsvinger Arbeiderblad!».

Denne siste effekten, sammen med overtoningen i begynnelsen av filmen, gir en pekepinn om at Per Lie ikke lot være å bruke laboratorieeffekter i filmene sine. Det gir også klar beskjed om at han brukte originalen utelukkende som arbeidskopi og original og ikke som visningskopi.

Filmene hadde premiere på Kongsvinger 3. februar 1935, slik at opptak, klipping og kopiering må ha vært gjort unna i løpet av januar, uten at det later til at dette har virket altfor hemmende på Per Lie. Januar er heller ingen særlig gunstig tid å gjøre filmopptak på

med lite dagslys og ellers vanskelige opptaksforhold. Det er derfor interessant å legge merke til at eksponeringen stort sett er god gjennom hele filmen, også ved scener tatt utendørs i mørke som f.eks. scenen med fabrikkarbeiderne i porten. Her er det tydelig at han har brukt en sterk utendørslampe som har gitt tilstrekkelig lys for opptak. Det samme gjelder et par andre utendørsscener.

Den ble vist i distriktet til «Kongsvinger Arbeiderblad» i løpet av februar og ble overalt godt mottatt. Premieren på Kongsvinger omtales som en «publikumsrekord» i distriktet. Ved pressematineen på Flisa, var det riktignok Tramgjengen som vakte størst begeistring, men:

«Filmen ble naturligvis også gjenstand for stor interesse og denne gav sig meget sterke og tydelige utslag da de lokale medvirkende som befant sig ned i salen, viste sig på lerretet.»¹⁵⁾

Akkurat i dette siste momentet lå nok noe av de lokale filmenes største attraksjonsverdi. Filmens fjerne verden ble plutselig meget nær i det sparkstøttingene på Flisa dro over lerretet.

Det kan være grunn til å anta at Per Lie benyttet anledningen når han først oppholdt seg i skogsarbeidstrakter å gjøre de opptakene fra hogsten som senere ble brukt i «Skogens menn».

Etter «Kongsvinger Arbeiderblad» kom turen til «Hamar Arbeiderblad» som hadde premiere på sin film i forbindelse med avisas jubileum 26. mars 1935. I referatet fra festmøtet går det fram at man først viste den tyske «Den var vår denne jord» og deretter

«... en film om det daglige liv i Hamar Arbeiderblad hvor avisens folk var filmet i sitt arbeide i de forskjellige avdelinger. Filmen var ledsaget av noen vellykkede opptagelser fra byen og dens arbeidsliv.»¹⁶⁾

Det later til at Per Lie her stort sett har fulgt opplegget fra Kongsvinger med unntak av Tramgjengopptredenene. Av et senere kort referat, går det fram at filmen ved de øvrige visninger var blitt klippet sammen med «Opmarsjen», slik som på Kongsvinger.

Om de to filmene for «Vestfold Arbeiderblad» og «Sørlandet» har det ikke vært mulig å finne noe. Derimot kan man av

«Arbeidets Rett» lese litt om den virkning filmarbeidet hadde på Røros og i Nord-Østerdal.

Takket være avisreportasjene har vi her fått et lite innblikk i bakgrunnsarbeidet for filmen. Fra 20.4.1935 og ei uke framover hadde AOF en agitasjonsturné med kursvirksomhet i Røros og Nord-Østerdalsbygdene. Ved et åpent festmøte på Røros holdt Haakon Lie lysbildeforedrag om opplysningsarbeidet, ved et tilsvarende arrangement i Alvdal ei uke senere, var det Per Lie som holdt festtalen og sto for framvisning av filmene «Jeg er ung» og «Panserkrysseren Potemkin». Hver kveld i løpet av denne uka hadde de to drevet kursvirksomhet i forskjellige bygder, men det hadde også blitt tid til annet, for 31. oktober har «Arbeidets Rett» en leder med den stolte tittelen «*Vår avisfilm*»:

«Vår avis lot som bekjent i vår innspille en film i avisens distrikt. Mange vil nok erindre fra påskedagene, at de så noen mystiske menn, som travet rundt alle steder i Bergstaden og ellers rundt i distriktet i Øvre Gauldal og N. Østerdal, holdende op for øiet et blankt, skinnende apparat som det suret og kneppet fordektig i.

Det var filmfotografene som optok vår film. Mange var kanskje filmaktører disse dager, uten at de visste om det.

Her i våre lokaler herjet disse karene en hel dag. Ingenting av det vi foretok oss denne dag kan holdes dulgt lengere. Film og fotoapparat har nok avslørt oss grundig.

Likedan gikk det overalt disse karene for. I verksteder og fabrikker, privathus og forsamlingslokaler her i Bergstaden var de innom og fikk et og annet med på filmen. Turiststrømmen i gatene, alle de mest karakteristiske steder i «denne verdens rareste by», som turistene skriver hjem når de er her oppe, er forevige og vil bli forevist for de som vil se filmen.

Ute i distriktet er det gått likedan. Det er tatt en mengde bilder fra Singsås i nord og til Folldal og Alvdal i syd. Vi kan f.eks. nevne det vidunderlige vakre skue fra Fjesetbakkene i Singsås med Gaula og Osøybrua i dalbunnen og Våttåsen i bakgrunnen, Eggafossen om Storhåmåren i Svøljen, fra grube og flotasjonen oppe på Storz, det store renskue på Femunden 1. påskedag. Fra Havsjøen sagbruk osv. osv. nedover Østerdalen helt til Folldal, hvor en vil få se det industrielle anlegg der oppe. Selvfølgelig er det ellers i filmen med en hel rekke ting som vi ikke kan regne op her.

Vi er sikker på at ingen lignende film er innspillet her oppe før. Denne filmen er som skåret direkte ut av det arbeidende liv, midt i en hverdag. Den er innspillet av og for det arbeidende folk.»¹⁷⁾

Avisa holder i dagene etterpå leserne godt underrettet om hvilken enorm suksess filmen har vært. Ved premieren på Røros ble dørene åpnet kl. 20.30 og kl. 20.45 måtte de stenges, da var lokalet overfylt. Fra Tynset ble det meldt om to overfylte forestillinger og det blir også meddelt at det er det største møte som noensinne er blitt holdt i møtelokalet «Fram». Etter at visningene i Nord-Østerdal og Gauldal er unnagjort, kan «Arbeidets Rett» stolt oppsummere at over 4000 mennesker har sett filmen og tre dager etter filmens første visning har avisa kunnet notere seg 19 nye abonnenter, noe som beviser filmens virkning.

I referatet fra visningen på Støren får en et litt mer strukturert bilde av filmen enn den begeistrede skildringen på lederplass i «Retten»:

«Avisens utvikling fra den bare så måtelig teknisk utstyrte 'Mauren' til den fullt moderne 'Arbeidets Rett' i dag, blev sett med stigende interesse. Turen gjennom avisens distrikt, synet av vår velorganiserte medarbeiderstab, de mange vakre naturscenerier, samenes lek blandt sine reinsdyr på Femund, de korte trekk fra grubelivet, og ikke minst sceneriene fra Bergstadens og distriktets arbeidsliv, blev alt mottatt med den mest uforbeholdne anerkjennelse.»¹⁸⁾

Det går tydelig fram at filmen har vært litt av en lokalbegivenhet i Rørosområdet denne høsten og den enorme lokale interessen for film om egne forhold viser med all ønskelig tydelighet at de lokale avisfilmene kunne ha blitt et vellykket permanent tiltak.

Nå skjedde ikke dette, av grunner vi har skissert ovenfor, og en kan heller ikke bebreide AOF at de ikke så disse mulighetene på dette tidspunktet, da de gjennom «Samhold må til» hadde funnet fram til en måte å heve det tekniske nivået på arbeiderfilmen på.

Dette første forsøket på å framstille film på «grasrotnivå» dekkes virkelig godt av ordene i «Arbeidets Rett» om film «innspilt av og for det arbeidende folk». Den senere arbeiderfilmproduksjonen skulle ikke vike fra dette prinsippet, men den lokale entusiasmen var det fra da av ikke lenger plass til i arbeiderfilmen.

Noter

1. Olav Dalgard, *Samtid*, Oslo 1973, s. 178
2. Einar Gerhardsen, *Unge år*, Oslo 1974, s. 205
3. Litt om Per Lie og Tramgjøengene i Olav Dalgard, *Samtid*, op.cit., s. 178
4. Olav Dalgard i brev til forf. 27.7.1976
5. *AOF Beretning 1934*, s. 65
6. *Fremtiden*, 20.9.1934
7. *Bergens Arbeiderblad*, 1.10.1934
8. *Arbeiderbladet*, 24.9.1934
9. *Sørlandet*, 30.9.1935
10. *AOF Beretning 1934*, s. 61
11. *AOF Beretning 1936*, s. 38
12. *DNA Beretning 1931*, s. 36
13. *Kongsvinger Arbeiderblad*, 11.2.1935
14. *Oslo arbeiderparti årsberetning 1935*, s. 7
15. *Kongsvinger Arbeiderblad*, 11.2.1935
16. *Hamar Arbeiderblad*, 1.4.1935
17. *Arbeidets Rett*, 31.10.1935
18. *Arbeidets Rett*, 26.11.1935

Tillegg Norsk arbeiderfilm 1928 – 1940 En filmografi

- 1928 Uten tittel. Valgfilm til kommunevalget i Oslo.
Regi: Kristoffer Aamot. 35 mm/stum. Kopi tapt.
- 1930 «*Frem til seier*». Valgfilm til Stortingsvalget.
Regi: Kristoffer Aamot? 35 mm/stum. Kopi tapt.
- 1930 «*Landsarbeiders:evnet i Nidaros (Trondheim)*».
Ukjent opphav. 35 mm/stum. Kopi tapt.
- 1931 3 valgfilmer til kommunevalget i Oslo.
Regi: Kristoffer Aamot. 35 mm/stum. Kopi tapt.
- 1933 «*Hele folket i arbeid*». Valgfilm til Stortingsvalget.
Regi: Kristoffer Aamot og Johs. Jensen. 35 mm/lyd.
Bevart 1 stk. 16 mm/stum-kopi. Norsk filminstitut
- 1933 Reportasjefilm fra 1. mai i Oslo.
Ukjent opphav. 35 mm/lyd. Kopi tapt.
- 1934 «*Vår kamp*». Tale av Oscar Torp på møte i Torshovparken.
Ukjent opphav. 35 mm/lyd. Kopi tapt.
- 1934 «*Filmen om vår bygd*». Valgfilm til kommunevalget i Aker.
Regi: Per Lie. 16 mm/stum. Kopi tapt.
- 1934 «*Buskerud i dag og i morgen*». Valgfilm til kommunevalget i Buskerud.
Regi: Per Lie. 16 mm/stum. Kopi tapt.
- 1934 «*Bergen i bilder*». Valgfilm til kommunevalget i Bergen.
Regi: Per Lie. 16 mm/stum. Kopi tapt.

- 1934 Uten tittel: Valgfilm til kommunevalget i Drammen.
Regi: Per Lie. 16 mm/stum. Kopi tapt.
- 1934 «Arbeiderreisen til England». Reportasjefilm.
Regi: Haakon Lie. 16 mm/stum. Kopi tapt.
- 1934 «Jeg er ung». Spillefilm.
Regi: Per Lie. 16 mm/stum. Kopi i Norsk filminstitutt. Ikke restaurert.
- 1934 «Vårt daglige brød». Spillefilm.
Regi: Per Lie. 16 mm/stum. Kopi tapt.
- 1935 «Samhold må til». Spillefilm.
Regi: Olav Dalgard. Produksjon: Norsk lydfilm A/S for AOF. 35 mm/lyd. Ca. 2/3 av filmen er bevart på 16 mm-lydkopi i Norsk filminstitutt. Ikke restaurert.
- 1935 «Arbeider og bondetoget».
Regi: Per Lie. 16 mm/stum. Kopi tapt.
- 1935 «Arbeiderregjeringen».
Regi: Per Lie? 16 mm/stum. Kopi tapt.
- 1935 «Oslo under arbeiderstyre».
Regi: Per Lie? 16 mm/stum. Finnes som innslag i Norsk filminstitutts kopi av valgfilmen «By og land, hand i hand» fra 1937.
- 1935 «Skogens menn». Om skogsarbeid.
Regi: Per Lie. 16 mm/stum. Kopi tapt.
- 1935 «I ditt ansikts sved». Om sildefiske i Nordsjøen.
Regi: Haakon Lie. 16 mm/stum. Kopi tapt.
- 1935 «Arbeiderreisen til Belgia».
Opphav ukjent. 16 mm/stum. Kopi tapt.
- 1935 «Opmarsjen». Om norsk arbeiderpresse.
Regi: Per Lie. 16 mm/stum. Kopi tapt.
- 1935 «Vår avis». Fem lokale avisfilmer for:
Vestfold Arbeiderblad. 16 mm/stum. Kopi tapt.
Arbeidets Rett. 16 mm/stum. Kopi tapt.
Hamar Arbeiderblad. 16 mm/stum. Kopi tapt.
Sørlandet. 16 mm/stum. Kopi tapt.
Kongsvinger Arbeiderblad. 16 mm/stum. Kopi «Glåmdalen»,
Kongsvinger og Norsk filminstitutt
Regi for alle filmene: Per Lie.
- 1936 «Spania, Spania». Fra den spanske borgerkrigen.
Regi: Haakon Lie. Kopi tapt.
- 1936 «Norge for folket». Valgfilm for bygdene.
Regi og manus: Helge Lunde. Produksjon: Norsk Lydfilm A/S for AOF. 35 mm/
lyd. Kopi 16 mm/stum i Norsk filminstitutt.
- 1936 «Vi bygger landet». Valgfilm for byene.
Regi og manus: Olav Dalgard. Produksjon: Norsk lydfilm A/S for AOF. 35 mm/
lyd. Kopi 16 mm/lyd NFI.
- 1936 Uten tittel. Reportasjefilm fra AUFs landsleir i Fevik.
Regi: Per Lie? 16 mm/stum. Kopi tapt.
- 1937 «By og land, hand i hand». Valgfilm til kommunevalget.
Regi og manus: Olav Dalgard. Produksjon: Norsk lydfilm A/S for AOF. 35 mm/
lyd. Kopi 16 mm/lyd NFI.
- 1937 «Oslo i bilder». Valgfilm for Oslo arbeiderparti.
Regi: Per Lie? 16 mm/stum. Kopi tapt.

- 1937 Uten tittel. Reportasjefilm fra AUFs landsleir, Skjeberg.
Regi: Per Lie? 16 mm/stum. Kopi tapt.
- 1937 Uten tittel. Reportasjefilm fra Framfylkingens landsleir, Stavern.
Regi: Per Lie? 16 mm/stum. Kopi tapt.
- 1937 – 1938
«Det drønner gjennom dalen», Spillefilm.
Regi og manus: Olav Dalgard. Produksjon: Norsk lydfilm A/S for AOF. 35 mm/
lyd. Kopi 35 mm og 16 mm NFI. Restaurert.
- 1938 *«Lenkene brytes»*. Spillefilm.
Regi: Olav Dalgard. Manus: Sigurd Evensmo.
Produksjon: Norsk lydfilm A/S for AOF.
35 mm/lyd. Kopi 35 mm og 16 mm NFI. Restaurert.
- 1939 *«Gyr i Norden»*. Spillefilm.
Regi og manus: Olav Dalgard. Produksjon. Norsk lydfilm A/S for AOF. 35 mm/
lyd. Kopi 35 mm og 16 mm NFI. Restaurert.

Jostein Gripsrud

Arbeiderbevegelsens teater- virksomhet i Norge i 30-åra – og dens begrensninger

Dette innlegget skal bl.a. være innretta på å få fram hvilke grenser forsøkene på realisering av leiروffentlighets-programmet støtte på, med teatervirksomheten som materiale. Arbeiderbevegelsens teatervirksomhet er av flere grunner et velegna område for en slik undersøkelse, ikke minst fordi en med denne termen kan fange inn både den indre og den ytre (distribusjons-) aktiviteten. At det norske arbeiderteatret nådde en bredde og et aktivitetsnivå som synes eksepsjonell i det minste i skandinavisk sammenheng, gjør det samtidig naturlig å gi plass til en kort framstilling av dette teatrets historie.

«Ved å skape vår egen kultur, så skaper vi den verden for oss selv, som arbeiderbevegelsen skal være – en verden som ikke kan annet enn stå i motsetning til borgerskapets verden, fordi den tenker og føler anderledes om alle ting enn borgerne gjør [. . .]

Man er kommet lenger enn oss i enkelte andre land, Tyskland til dels, men først og fremst Østerrike, hvor ikke bare arbeidernes økonomiske og politiske liv er bestemt av partiet, men hvor også alle hans andre interesser fra fysisk kultur til kunst og litteratur er gått inn under sosialistiske organisasjoner og sosialistisk tankegang. Derfor er også partiet i Østerrike så sterkt, så enig, en verden for sig i kamp mot en annen, som er den fremmed, ukjent, fjern.»¹⁾

«En stor og sterk publikumsorganisasjon vil gjøre det mulig for vår tids teater å holde kunstens fane høit midt i samfundskampens brenninger [. . .]»²⁾

Sammenstillinga av disse to sitatene kan gi et inntrykk av hvilken enorm indre spenning som fantes i det norske sosialdemokratiets kulturpolitikk i 30-åra. Det første sitatet er et utvetydig program for bygginga av en norsk *leiroffentlighet*, for å bruke et begrep lansert av tyskerne Oskar Negt og Alexander Kluge i boka *Offentlighet og erfaring*.³⁾ Det andre sitatet uttrykker støtte til et tradisjonelt borgerlig syn på forholdet mellom kunst og samfunn, og er henta fra en helt sentral del av sosialdemokratiets kulturpolitiske praksis: arbeidet for å distribuere den etablerte kunsten til nye publikumsgrupper – det vil først og fremst si arbeiderklassen.

Teatervirksomhet før 1930

Det var paraplymaker August Absalonsen i Kristiania som i 1891 fikk ideen til en dramatisk klubb «av arbeidere». Annonsen som inviterte til dannelsen av en slik klubb vendte seg uttrykkelig til «socialdemokrater», og klubben fikk navnet «Arbejderpartiets dramatiske klub». Første paragraf i klubbens lover fastsatte formålet til «at skaffe partiets medlemmer en fornøjetlig og nyttig adspredelse og bringe dem til forståelse av den dramatiske kunsts betydning, samt at klubbens mulige overskud tilfalder bladet 'Social-Demokraten'».

Det norske arbeiderteatret starta altså ikke etter et partiinitiativ, og andre dramatiske klubber som etter hvert dukka opp på ulike steder i landet var helt fram til 30-tallet mer et resultat av enkeltpersoners spesielle teaterinteresse enn et ledd i en bevisst kulturpolitikk fra sentralt hold. Den første klubbens formålsparagraf sier for øvrig mye om de dramatiske klubbenes tiltenkte og faktiske funksjoner: de var stort sett bare knytta til utbredelsen av partipolitikken på en «utvendig» måte: gjennom de økonomiske bidrag de kunne gi. Funksjonen i det indre liv var viktigst. Gjennom «fornøjetlig og nyttig adspredelse» skulle teatervirksomheten bidra til å gjøre arbeiderbevegelsen til et trivelig sted å være mens en venta på den so-

siale og politiske likestillinga av arbeiderne med de øvrige samfunnsklassene – integrasjon i det borgerlige samfunnet og dets offentlighet. (Det må kanskje bemerkes at denne formuleringa av arbeiderteatrets funksjon er basert på en bestemt oppfatning av sosialdemokratiets politiske karakter før 1. verdenskrig som det vil føre for langt å presentere her.) En annen hovedfunksjon, som en kan kalle den *kulturpedagogiske*, var nettopp innretta på (kulturell) integrasjon: Klubbens forestillinger skulle bringe arbeiderne til forståelse av den dramatiske kunsts betydning, dvs. bidra til deres *estetiske oppdragelse* – én side ved kvalifiseringa til full integrasjon i den borgerlige offentligheten.

Repertoaret i den dramatiske klubben i Kristiania (som for øvrig snart blei knytta til det sosiale og politiske forumet Kristiania Arbeidersamfund) var ellers stort sett det samme som blei brukt ved andre amatørteatre og på de mer eller mindre folkelige varieté- og underholdningsscener som i det minste i 1890-åra florerte i hovedstaden. Visse innslag av «socialt drama» vitner imidlertid om at klubben ikke var helt uten bevissthet om sammenhenger mellom kunst og politikk. Den første samlinga av skuespill som Det norske arbeiderparti ga ut, *Satyrspill* av Hans Østerholt (1915), var svært kort fortalt små farser med innslag av politisk forkynnelse.

Arbeidernes estetiske oppdragelse blei også ivaretatt av det jeg har kalt «gruppereiser til Kunstens Verden»: arbeiderforestillinger. I Kristiania blei slike forestillinger først arrangert på Eldorado Teater av De samvirkende fagforeninger i 1898. Men like etter at Nationaltheatret kom i gang høsten 1899, tok Kristiania Arbeidersamfund – med ekteparet Oscar og Fernanda Nissen i spissen – initiativet til spesielle forestillinger for arbeidere i denne kunstens høyborg. Fra 1902 overtok De samvirkende disse arrangementene, etter vanskelige forhandlinger med teatrets styre – som bl.a. var bekymra for at arbeiderne kunne komme til å spytte på de vakre teppene. Arbeiderne blei vist spesielle forestillinger, utenom det øvrige programmet av kulturpedagogiske hensyn. Fernanda Nissen påpekte i en artikkel i *Social-Demokraten* ⁴⁾ at teatret iblant forsøkte å spare penger på disse forestillingene slik at arbeiderne kunne få «en utryg fornemmelse af, at de skal afspises og være underkastet tilfældigheder». Arbeiderforestillingene ga altså på flere måter svært håndfaste eksempler på *kulturkløfta* i samfunnet, ei

kløft som stakk langt djupere enn spørsmål om f.eks. kunnskaper, estetiske interesser el. For bevegelsens kulturpedagoger var bygging over denne kløfta det overordna målet både for arbeidernes egen teatervirksomhet og for «gruppereisenes». Ved 25-årsjubileet for Kristiania Arbeidersamfundets Dramatiske Klub i 1916 skreiv Fernanda Nissen at «Samfundets lille scene brola med sine forestillinger arbeidernes vei til Nationaltheatret», et utsagn som riktignok hadde grunnlag mer i hennes oppriktige ønske enn i virkeligheten.

Kulturpedagogene hadde stort sett et uproblematisk positivt syn på den kunst de ville lære arbeiderne å sette pris på. I den kraftig radikalisererte arbeiderbevegelsen på 20-tallet gjorde det seg gjeldende helt andre holdninger til den klassebestemte kulturkløfta. Nå skulle en ikke bygge bru over til borgerkulturen, tvert om: arbeiderklassen skulle bygge sin egen kultur, etter linjer som de Finn Moe formulerte i det innledende sitatet. Teatret i Oslo Arbeidersamfund kalte seg en periode Oslo Arbeiderteater, og hadde planer om å etablere seg som profesjonelt teater i hovedstaden. Det blei produsert skuespill om revolusjonære streiker, ikke om veltalende sosialdemokratiske parlamentarikere.

Men leirideologien fikk ingen organisatorisk sementering: DNAs og LOs *apparater* gjennomgikk ingen endringer. Den alvorlige splittelsen i den politiske arbeiderbevegelsen levna ingen organisatoriske ressurser til initiativ på kulturområdet. En så pass krevende aktivitet som teater blei det følgelig liten plass til.

Men samtidig med de mest revolusjonære proklamasjoner gikk arbeidet med kulturpedagogikkens største prosjekt, Folketeatersaken, sin gang. Etter en initialfase med kommunalpolitisk klasse-samarbeid, kom prosjektet i sentrum for hard politisk strid da en begynte å øyne realiseringa av planene om bygging av Folketeatret i 1928.

Striden viste på sin måte hvordan også det «klassenøytrale» området for Kunst og Kultur i realiteten var innskrevet i klassekampens mønstre. Kulturpedagogene blei nå i sterkere grad å betrakte som «klassekjempere» i den borgerlige offentligheten, i arbeiderbevegelsen oppfatta en også Folketeatersaken som en sak der det var «oss mot dem». *Leirtenkningas mobiliserende kraft* blei demonstrert i arbeiderbevegelsens offensiv for å virkeliggjøre planene.⁵⁾

Framveksten og organiseringa av en teaterbevegelse

20-åras radikalisme satte etter hvert sitt preg også på den kulturpolitiske tenkemåten. Like etter at Finn Moe framsatte sine formuleringer av leirideologien, kommer de første tegn til en politisk kritikk av den indre kulturen i bevegelsen. Avisen til Arbeidernes Ungdomsfylking, *Arbeider-Ungdommen*, inneholdt i 1930 et innlegg der de sentrale organene i bevegelsen blei oppfordra til å lede arbeidet i de dramatiske klubbene.⁶⁾ Slik det hadde vært til da, var repertoaret ofte satt sammen uten den minste politiske kritikk, slik at de dramatiske klubbene gjerne spilte stykker med budskap som sto stikk i strid med arbeiderbevegelsens politikk. Ledelsen måtte sørge for å politisere teaterarbeidet og reint praktisk framskaffe et repertoar som var politisk akseptabelt.

Først ett år etter dette innlegget kom det respons fra sentralt hold. I februar 1931 meldte *Arbeider-Ungdommen* at det var nedsett en komité som skulle sørge for tekster til dramaklubbene. Det gikk imidlertid enda ett og et halvt år før komiteen lot høre fra seg. Men så, høsten 1932, er det tydelig at en ny og energisk stil introduseres. «Fylkingens teaterkomité» ga seg sjøl vidtrekkende oppgaver og signaliserte en sentral offensiv for å få til ei landsomfattende organisering av teaterarbeidet. Aktiviteten på grunnplanet var tydeligvis en viktig påskyndende faktor: Komiteén «simpelthen druknet i forespørsler og nødrops fra lagene».⁷⁾

De sentrale initiativene kom nå på rad og rekke: I oktober 1932 ei liste over «de mest antagelige» av de eksisterende stykkene for amatørteatre; fra første nummer i 1933 hadde teaterkomiteen ei fast spalte i *Arbeider-Ungdommen*; på AUFs landsleir sommeren -33 blei det første kurset for de dramatiske klubbene holdt; i november samme år kom det en samling sketsjer «som kan bearbejdes politisk»; i januar 1934 blei resultatet av en konkurranse om «de beste skuespill for ungdomslagene» gjort kjent. Denne konkurransen, som fylkingens teaterkomité i samarbeid med det nystarta Tiden Norsk Forlag hadde invitert til sommeren 1933, samla over 100 manuskripter, og la grunnlaget for et repertoar som skilte seg fra det som det borgerlige forlaget Aschehoug og den småborgerlige organisasjonen Noregs Ungdomslag hadde å by på.

1934 var da også det store gjennombruddsåret for arbeidertea-

terbevegelsen. I januar gikk ledelsen av teaterarbeidet over fra AUF til Arbeidernes Opplysningsforbund – et uttrykk for ei politisk opp-prioritering av arbeidet, etter som AOF var en fellesorganisasjon for hele arbeiderbevegelsen (sjølsagt med unntak av det temmelig desimerte NKP). Denne nye komiteen skulle forsøke å samordne teaterarbeidet i partiet, ungdomsorganisasjonen, fagforeninger, arbeideridrettslag og kooperative foreninger. AUF var fortsatt det viktigste virkefeltet, men nå blei det likevel et organisatorisk grunnlag for å snakke om en *arbeiderteaterbevegelse*. Betegnelsen «dramatiske klubber» blei erstatta med «teatergrupper», med følgende begrunnelse:⁸⁾

«Vi skal bort fra «klubber» som kritikkløst og planløst lager et eller hvad som helst for å more de enkelte medlemmer. . . Vi skal ha grupper som arbeider i nøie tilknytning til lagets virksomhet for øvrig. Den såkalte underholdningsvirksomhet blir en *alvorlig* oppgave å løse, selv om den selvfølgelig er likeså munter som noen gang før. Teatervirksomheten må bli et ledd i klassekampen – det er meningsløst at mens lagene arbeider for frigjørelse fra den borgerlige kulturs agitasjon, opfører teatergruppene ting som direkte oppdrar ungdommen i et kapitalistisk livssyn.»

AOFs teaterkomité vedtok nye retningslinjer for arbeiderteatret, der det blei lagt spesielt stor vekt på at gruppene skulle innordnes i det øvrige organisasjonsmaskineriet. De skulle også ha ei rekke forpliktelser overfor den sentrale teaterkomiteén – foruten utførlig beretning etter endt sesong skulle de også sende rapport etter hver enkelt forestilling, samt stoff og idéer til bruk for andre grupper. Samtlige teatergrupper skulle stå tilmeldt organisasjonen «Arbeiderteatret», som teaterkomiteén skulle lede. Men «Arbeiderteatret» kom aldri til å omfatte stort mer enn halvparten av de aktive gruppene, sannsynligvis mest på grunn av de omfattende krav til rapportering. I februar 1935 hadde organisasjonen «henvend 70 medlemmer», mens det totale antallet teatergrupper i AUF aleine blei anslått til over 200.

Teaterkomiteens arbeid omfatta langt mer enn administrasjonen av «Arbeiderteatret», utsendinga av medlemsbladet av samme navn (som det nå er umulig å oppdrive et eksemplar av), tekster og

sminkepakker. Det virkelig *ambisiøse* ved virksomheten kommer fram i en del andre tiltak. I april 1934 oppretta komiteen «Arbeiderteatret Rødt Lys», ei gruppe som var direkte knytta til teaterkomiteen og skulle fungere som *eksperiment-* og *mønster-teater*. Etter få måneder hadde Rødt Lys ca. 50 aktive medlemmer, som måtte møte større krav når det gjaldt f.eks. stemmebruk og plastikk enn teatergruppemedlemmer flest. Gruppen skulle «finne nye veier for den sosiale teaterkunst», fordi arbeiderteatret for å fylle oppgava si måtte «komme vekk fra den borgerlige fremstillingsform til en ny, frigjort form, tilpasset den norske arbeiderklassens krav». Resultatene av arbeidet skulle presenteres både på kurs for teatergruppemedlemmer og direkte utad i propagandavirksomheten.⁹⁾

Teaterkomiteen arrangerte ellers kurs både lokalt, til dels med svært stor oppslutning (f.eks. i Øvre Gauldal høsten -35 med 60 deltakere!), og sentralt, på kursstedet Malmøya utafor Oslo, hvert år fram mot krigen. Komiteen produserte også studiemateriell som delvis erstatta Olav Dalgards *Sosialt teater: Eit utsyn med ei kort rettleiing for amatørar* (1934). Det viktigste her var ei bok av Thor Wiborg, *Ungdommens teater* (1934), som var langt grundigere på elementære tekniske emner, samtidig som arbeiderteatrets politiske grunnlag prega store deler av framstillinga.

Komiteen samarbeidde ellers med Tiden Norsk Forlag for å få fram tekster som var politisk akseptable. Det partiløse Arbeidermagasinets Forlag ga i 1931 og -32 ut seks skuespill i serien «Arbeidertribunen», men fra 1934 overtok Tiden med serien «Arbeiderteatret», der de første utsendelsene var henta fra konkurransen i 1933. Her kom det ti hefter, før serien i 1937 skifta navn til «Tidens teater», der det kom åtte stykker. I tillegg kom lokale utgivelser, stensilerte tekster fra AOF og NKL (kooperasjonen) – og ikke minst en sannsynligvis stor lokal, utrykt produksjon av sketsjer, viser o.l. Den største delen av gruppens produksjoner var nemlig revyer og *agit-prop-programmer*. Gruppene kalte seg i egen-skap av propagandagrupper for *tramgjenger*, et navn Per Lie fant på etter å ha sett forkortinga TRAM brukt om den russiske ungdomsteaterorganisasjonen. Tramgjengene var den norske utgaven av det *agitprop-teater* som nådde sin største utbredelse og utvikling i Sovjetunionen og Tyskland. Forestillingene deres var sam-

mensatt av deklamasjon, sanger, sketsjer og *talekor*. Gjengens medlemmer var gjerne ensarta kledd (i Drammen 1934 valgte en f.eks. svarte satengdrakter med hvite *hammermerker* på brystet). Utstyret ellers besto av enkle hjelpemidler, som roperter, faner og *tegn* for sosiale kategorier (flosshatt = kapitalist, six-pence = arbeider).

Tramgjengens forestillinger representerte et scenespråk som brøt fullstendig med den naturalistiske eller «realistiske» formen som hadde dominert både amatørteater og profesjonelle scener i dette landet temmelig totalt. Arbeiderbevegelsen har vel tradisjonelt, f.eks. på litteraturens og billedkunstens områder, ikke nettopp gått i bresjen for en kunst som eksperimenterer med formspråket. Åpenheten overfor revolusjonære nydannelser i teaterkunsten skyldtes sjølsagt at disse hadde store anvendelsesmuligheter i den politiske dagskampen.

Her begynner vi omsider å nærme oss det jeg innledningsvis annonserte som et slags hovedtema for dette innlegget. Den norske arbeiderteaterbevegelsen nådde en i nordisk sammenheng spesiell bredde og kraft. Dansken Charles Haugbøll var på teaterkurs i Oslo i 1935 og arbeidet deretter i ord og handling for at det danske sosialdemokratiet skulle følge det norske eksemplet og skaffe seg tramgjenger og en tilsvarende effektiv organisering av teaterarbeidet.¹⁰⁾ Det svenske sosialdemokratiets amatørteater blomstrer opp under Gøsta M. Bergmans ledelse (1930 – 32), men møtte deretter liten velvilje fra ledende hold i Arbetarnas Bildningsförbund og døde visstnok mer eller mindre bort. Det hadde også en mindre markant politisk profil.¹¹⁾

Men arbeiderteaterbevegelsen i Norge hadde også en ganske kort glansperiode. Den begrensa seg egentlig til 3 år: 1934 – 36. Etter stortingsvalget i 1936 dalte interessen både sentralt og lokalt ganske markant. Hvorfor fikk bevegelsen, som hadde storslåtte mål, bare en slik relativt kort boom? Det er dette spørsmålet jeg skal prøve å antyde et svar på i det følgende.

Noen av bevegelsens forutsetninger – og grenser

I tittelen på dette avsnittet ligger det at jeg oppfatter forutsetningene for teaterbevegelsens vekst også som grunnlaget for noen av de grensene for videreutvikling og faktisk *eksistens* som bevegelsen støtte på. Jeg mener også at de erfaringene en gjorde i trettiåra er generaliserbare et godt stykke på veg, slik at eventuelle interesserte her faktisk har muligheter til å «lære av historien». 30-åras teaterbevegelse må likevel studeres og forklares historisk-spesifikt, ut fra to forhold: På den ene sida den økonomiske og sosiale krisa tidlig på trettitallet, på den andre sida det jeg vil kalle DNAs ideologiske dobbeltkarakter i samme tiår. Det vil føre for langt å gå grundig inn på dette i denne sammenhengen, så jeg skal nøye meg med å kort formulere hva jeg sikter til.

Den programmatisk radikalistiske perioden på 20-tallet fikk som nevnt ingen organisatoriske konsekvenser. Partiet var egentlig i 1930 like parlamentarisk innretta som i 1915. Men den revolusjonære retorikken hadde på ulike måter «satt seg» i tenkemåten – ikke minst når det gjaldt allmenne forestillinger om Historien, Arbeiderklassens oppgaver, Borgersamfunnets råttenskap o.l. Forestillingen om og ønsket om arbeiderbevegelsen som «en verden for sig i kamp mot en annen» var ikke en fiks idé hos Finn Moe i 1929, det var en dominerende måte å forstå forholdet mellom arbeiderbevegelsen og det øvrige samfunnet på. Det var en *idealistisk* forståelsesmåte i dobbelt forstand, både «filosofisk» og i den hverdagslige betydningen av ordet: den kunne få sine tilhengere til å se seg som hengivne stridsmenn for en Stor Sak, *ideen* om sosialismen. Målet for kultur- og opplysningsarbeidet i partiet var i *de første* trettiåra intet mindre enn å skape Det sosialistiske mennesket.

I perioden 1930 – 33 foregikk det et omfattende programideologisk skifte i DNA, en overgang til den moderne sosialdemokratiske reformismen som er manifestert i 1933-programmet. Når denne omlegginga møtte så liten motstand som den faktisk gjorde, har det ikke bare sammenheng med at samfunnssituasjonen krevde «konkrete tiltak» i stedet for revolusjonære proklamasjoner, heller ikke bare at det parlamentarisk innretta DNA egentlig bare justerte programmet så det stemte med praksis. Det var også av vesentlig betydning at partiet klarte å skape en viss *ideologisk kontinuitet* i for-

hold til den revolusjonære perioden. Det iherdige arbeidet for å vinne parlamentarisk regjeringsmakt framsto for bevegelsens medlemmer ikke som avvik fra de gamle prinsippene, men mer som en kjærkommen anledning til å tenke seg realiseringa av de store idealene i direkte sammenheng med det hverdagslige arbeidet i partiet. Den eksplosive utbygginga av alternativorganisasjoner, som arbeider-teaterbevegelsen var en del av, var nettopp fundert i en leirtankegang som den Finn Moe uttrykte i -29 – men denne organiseringa fungerte samtidig som forutsetning for bevegelsens endelige innmarsj i den borgerlige sosialpartnerstaten ved hovedavtalen og regjeringsdannelsen i 1935.

Arbeiderteatrets funksjon i denne sammenhengen er spesielt åpenbar. Som jeg nevnte, det tok lang tid fra behovet for sentrale initiativ i teaterarbeidet blei formulert til slike initiativ blei tatt. Og det store gjennombruddsåret var 1934 – året da DNA organiserte et imponerende propagandamaskineri, direkte inspirert av de tyske nazistenes landevinninger på området.¹²⁾ Tramgjengene var spektakulære kraftsentra i kampen om velgerne, og de framførte et budskap om sosialisme, Det Arbeidende Folkets Norge, med overveldende entusiasme. På denne måten fungerte elementer i den radikalistiske ideologien mobiliserende både på valgarbeidere og velgere i en strid som gjorde arbeiderpartiet til ansvarlig regjeringsparti i det fortsatt kapitalistiske Norge. Partiet satsa så vidt store ressurser på arbeiderteatret fordi det var *direkte anvendbart*. Så snart stortingsvalget i 1936 hadde sikra regjeringsmakta, blei interessen fra sentalt hold markert mindre.

Teaterbevegelsens avhengighet av partistrategenes velvillige interesse forklarer sjølsagt ikke hele nedgangen i aktivitet. Like viktig – og interessant – er det at arbeiderteatrets utvikling stoppa opp av «indre» årsaker. For det første var teatrets *tekster* hele tida i nøye samsvar med partiets vurderinger av dagspolitikken og verden for øvrig: *kritikk* av arbeiderbevegelsen var bannlyst, arbeider-teatret skulle være byggende og positivt. Men etter som regjeringspartiets pragmatiske politikk gikk sin gang, fortonte det seg ganske sannsynlig stadig mer meningsløst å bare gjenta de gamle hyllestene til bevegelsen som skulle skape sosialisme i Norge. Det trengtes *nye* tekster, men det var uhyre vanskelig å skape noe brukbart sôm verken hadde radikalismens patos eller borgerkulturens

umiskjennelige stempel. Serien «Tidens teater» fra 1937 og framover viser at de seriøst arbeidende teatergruppene som fantes mot slutten av decenniet blei tilbudt materiale som ideologisk sett var vanskelig å skille fra det andre amatørteatre brukte.

Den andre «indre» årsaken til stagnasjonen gjaldt også for det internasjonale arbeiderteatret: *agit-prop-formen* var vanskelig å videreutvikle. Den sceniske enkelheten var på sett og vis nært knytta til en ukomplisert samfunnsforståelse, og det oppsto formelle problemer når virkeligheten ikke lenger lot seg gripe med de etablerte ideologiske grunnkategoriene *aleine*.¹³⁾ Liksom skuespillserien «Tidens teater» demonstrerer arbeiderteatrets innholdsmessige problemer, viser den også at eksperimenter med formspråket opphørte. Mens serien «Arbeiderteatret», som utkom under arbeider-teatrets høykonjunktur, inneholdt eksperimenter med forholdet scene/sal, bruk av talekor og «dokumentasjon», er stykkene i «Tidens teater» trygt plassert i tradisjonelle genre.

Så mye om arbeiderteatret og DNAs ideologiske dobbelthet (uttrykket er altså også ment å dekke den ideologiske forandringa partiet gjennomgikk i tiåret). Når det gjelder forholdet til den økonomisk-sosiale krisa, skal jeg nøye meg med å peke på to saker. For det første ga krisa og den skjerpa klassekampen særlig i første halvdel av decenniet både rikelig dramatisk materiale og dessuten en spesiell tyngde av alvor til arbeidet: Arbeiderteatret hadde oppgaver i en politisk strid der elementære livskrav sto på spill. Etter 1935 sørga bl.a. en begynnende oppgangskonjunktur for å avdramatisere situasjonen en smule. DNA så ut til å gjøre noe med tilstandene, en øynet bedre tider smått om senn. Arbeidsløsheten sank, og her er det andre momentet som må nevnes: Av AUFs 24775 medlemmer i 1934 (tallet var mer enn fordobla på fem år) var 60 % arbeidsløse!¹⁴⁾ Den arbeidsløse ungdommen representerte en viktig politisk arbeidskraftressurs – og arbeider-teaterbevegelsen var velegna til å utnytte denne. Teatergruppene kunne tilby både kameratskap, politisk skolering og allsidig beskjeftigelse – de var mer tiltrekkende enn det ordinære lagsarbeidet kunne bli. Det høge aktivitetsnivået i arbeiderteatret var altså delvis betinga av at kanskje et flertall av deltakerne ikke hadde så mye annet å ta seg til. Redusert ledighet fikk konsekvenser for de ressurser av tid som sto til disposisjon.

Hittil i dette avsnittet har jeg trukket fram mer eller mindre historisk spesifikke faktorer som var forutsetninger for den sosialdemokratiske arbeider-teaterbevegelsens vekst og stagnasjon. Grensene for bevegelsens utvikling var på den ene sida satt av samfunnsmessige forhold (som den politiske spenningens og arbeidsledighetens svingninger). På den andre sida, og dét er kanskje viktigere om en skal «lære av historien», er det tydelig at den fullstendige under- eller inn-ordninga i *partiapparatet* betydde en alvorlig begrensning av mulighetene for innholdsmessig og formell nytenkning – så vel som for de politiske funksjonene. Teatergruppene skulle ikke drive politisk tenkning på egen hånd, de skulle fungere entydig bekreftende på et sett fastlagte standpunkter og ideologiske normer. Dermed måtte de også tematisk holde seg til områder der bevegelsen *hadde* normer. De kunne ikke verken stille viktige spørsmålsteget ved partiets politikk eller fungere kritisk eksperimenterende og skapende i ideologiens grenseland. *Kjedsommeligheten* var rett og slett truende nær så snart entusiasmen for å erobre Norge for folket fortok seg i møtet med kapitalismens utrolige seiglivethet.

Andre, kanskje mer grunnleggende grenser for arbeider-teatret og arbeiderkulturen generelt, finner en på et mer abstrakt nivå – i forholdet til den «borgerlige» kunsten og kulturen.

Forholdet til den borgerlige (teater-)kunsten

Det mangla ikke på storslåtte framtidsvyer verken i de radikale, «leir-ideologiske» manifestene eller i formuleringer fra ledende hold i arbeider-teaterbevegelsen (se ovenfor). En tok sikte på å bygge en egen arbeiderkultur, en egen arbeiderkunst som skulle *erstatte* den borgerlige kunsten i et framtidig sosialistisk Norge. Disse veldige ambisjonene danner bakgrunnen for den nyskapende dristigheten i arbeider-teatrets glansperiode, samtidig som de er uttrykk for en naivitet som vitner om manglende gjennomtenkning av grunnleggende spørsmål. Spørsmåla jeg tenker på gjelder den sosialistiske arbeiderkulturens forhold til den *etablerte* kunsten – den borgerlige så vel som den førborgerlige. Mens en så arbeider-teatret som en forløper for et nytt sosialistisk teater som skulle erstatte det «borgerlige», dreiv arbeiderbevegelsen en omfattende organisato-

risk virksomhet for å få arbeiderklassen til å oppsøke dette borgerlige teatret – uten å prøve å utvikle en konsistent kritikk av f.eks. repertoarpolitikken. Folketeaterforeningen i Oslo omfavna i praksis både Nationaltheatrets måte å forvalte den nasjonale og europeiske kulturarven og den utvetydige borgerlige revyescenen Chat Noir.

Det som mangla var en *helhetlig* forståelse av de historiske sammenhenger produksjon og resepsjon av det som kalles kunst finner sted i. En slik forståelse finnes ikke nå heller, så det er for så vidt ingen grunn til å moralisere over at ikke arbeiderbevegelsen i 30-åra løste problemene. Men det var en svakhet at *tenkning* med et slikt spørsmål ikke blei prioritert.¹⁵⁾

Partiet levde i stedet langt på veg med en slags arbeidsdeling der «høyreorienterte» medlemmer tok seg av forholdet til den etablerte kunsten, mens «venstreorienterte» – som gjerne var tettere knytta til organisasjonsarbeid – trakk opp linjene for den indre og framtidige. Folk som Haakon Meyer og Olav Dalgard arbeidde med begge deler, og kunne representert ei formidling mellom de to områdene. De greide det ikke. Jeg skal gi et par eksempler på konsekvensene.

Da teaterkritikeren i DNAs hovedorgan, Axel Otto Normann, i 1935 (året da alt skjedde!) overtok som sjef for Nationaltheatret, førte det ikke til avgjørende endringer ved teatrets profil. Normann erklærte ved tiltredelsen at han ville skape et teater for «hele nasjonen». En typisk representant for den «indre» kulturen, seinere statsminister Trygve Bratteli, var skeptisk til teatersjefens program og dessuten overraska over at det *ikke møtte motstand* fra «kulturaktivistene innenfor arbeiderbevegelsen». Men, når «alle sakkyn-dige synes å anerkjenne dette teaterprogrammet / . . . / får vel vi legfolk inntil videre slå oss til ro med det», skreiv han. Han tilføyde imidlertid: «Når så A.O.N. av og til finner det nødvendig av hensyn til nasjonen å lage en oppbyggelse for borgerskapet, har arbeiderne herefter som før ikke noe der å gjøre.»¹⁶⁾ Bakgrunnen for Brattelis skepsis var at bevegelsens medlemmer i forholdet til den etablerte kunsten og dens institusjoner opererte ut fra personlig skjønn, ikke ut fra noen slags strategi.

Og dét var etter min vurdering sannsynligvis en fordel. For hva slags teater kunne det blitt om et 30-tallsprogram for et sosialistisk teater var blitt fulgt konsekvent av f.eks. Axel Otto Normann?

Olav Dalgard mente i 1936 at «grunnlinene» for det sosialistiske teatret kunne finnes ved å studere det som skjedde i Sovjet-unionen. Det var for det første klart at teatret ville få «ei positiv forkynnande oppgåve». Det skulle formidle en ny moral.¹⁷⁾

«I første omgang vil desse krav måtte få ein demonstrativ pedagogisk form. Ei plakatform, om ein vil. Det er denne epoken som har fått si form i talekoret og dei ymse utformingane av dette: ein ålmen demonstrasjon av den underkua arbeiderklassa, som vaknar op til klassemedvet og gru på seg sjølv og si oppgåve. Talekoret tolkar massereaksjonen og massehandlinga.»

Talekoret var den konsekvent *kollektive* teaterformen, den strengeste formen for samspill, og burde derfor gå inn som fag både i den sosialistiske skolen og i «det sosialistiske teaterstudio». Utviklinga av talekoret som sjølstendig kunst var det derimot vanskelig å si noe om. «Truleg vil det med tida gå inn i dei store folkeframsyningane som ein utfyllande lekk, i breidd med musikk og dans.»

Den andre hovedretningen i det sosialistiske teatret bestemmer han på denne måten:

«Hovudvegen vil alltid vera den som set publikum i samband med den aktuelle heltetypen, det vil her seie den djerve føregangsmannen for det nye samfundet. Samstundes som nye diktarar skildrar denne helten av i dag, vil teatret få til spesialoppgåve å aktualisere denne samme helten ut av det klassiske drama.»

Som en ser har begge formene en tenkt felles hovedfunksjon: bidrag til fostringa av det sosialistiske mennesket. Det pedagogiske perspektivet på teatret dominerte som en så også i Trygve Brattellis holdning til Nationaltheatret. Teatret blir primært sett som et *medium for formidling av ferdige innsikter*, ikke et medium for framstilling av konflikter uten umiddelbare løsnings, for utprøving av nye mønstre – og slett ikke som et sted for utfoldelse av skjønnhet og sanselighet i scenisk form.

Et profesjonelt sosialistisk teater – etter 30-tallets «grunnliner» – ville nok vært en viktig *motvekt* til tidas borgerlige scener. Men dets positive, «progressive funksjon» ville nettopp vært betinga av

at disse andre scenene fantes. Opphøyd til en slags absolutt *norm* for teaterkunsten ville det representert ei trist tvangstrøye.

Forsøk på sammenfatning

Jeg har i de siste par avsnittene konsentret meg om begrensningene ved arbeiderbevegelsens teatervirksomhet. Sjøl om jeg gjerne kunne nevnt flere, er det vel på sin plass nå å understreke det *positive* ved aktiviteten. Kulturpedagogenes formidlingsarbeid var ukritisk, men likevel et verdifullt forsøk på det en i gamle dager uten dårlig smak i munnen kalte *folkeopplysning*. Den egne teatervirksomheten var en imponerende manifestasjon av arbeiderklassens ressurser og kulturvilje. De venstreorienterte aktivistenes leirtankegang var grunnlag for en kunstnerisk nyskaping som ikke minst var gunstig for teatrets rolle i utviklinga av arbeiderklassens bevissthet om egen stilling og egne interesser. Om partiet virkelig hadde satsa ressurser på å videreutvikle arbeiderteatret, er det, som Gunvor Sartz også hevda i en debatt i 1937, umulig å si hvor langt det kunne nådd både kunstnerisk og kulturpolitisk. Ikke minst de resultatene teatret i Oslo Arbeidersamfund oppnådde under Sartz' ledelse peker mot at f.eks. distinksjonen amatør/profesjonell kunne mista en del av sin betydning.

Men grensene for arbeiderteatrets utviklingsmuligheter var innebygd i dets forutsetning – at det var arbeiderbevegelsens teater. For det første lå det relativt bastante grenser i den direkte og udiskutable innordninga under partiets organisasjon og politikk. Men for det andre lå det grenser som er vanskeligere å definere og ta stilling til på et mer diffust ideologisk område. «Leirtankegangen» innebar et forsøk på å avgrense arbeiderkulturen fra alt borgerlig.

Dette var og er problematisk på flere måter. For det første er det i realiteten umulig, for det andre innebar det sterke tendenser til et ideologisk sneversyn som ikke bare satte grenser for kreativ utvikling, men også for arbeiderkulturens *hegemoniske muligheter*. Om borgerligheten skulle fravristes det kulturelle hegemoniet – dvs. en grunnleggende dominans på kulturområdet – ville det ikke bare kreve omfattende samfunnsmessige forandringer. Det nye hegemoniet måtte være fundert på en romslighet, åpenhet for kritikk og kreativitet tilsvarende den som tross alt karakteriserer det gamle.

Noter

- * Innlegget er basert på min hovedfagsavhandling *La denne vår scene bli flammen . . . Perspektiver og praksis i og omkring sosialdemokratiets arbeider-teater ca. 1890 – 1940*, Universitetsforlaget 1981
1. Finn Moe i *Arbeider-Ungdommen*, nr. 20, 1929
 2. Meddelelsesblad for «Kunst for Folket» – foreningene på Vestlandet, nr. 10, 1933, redaktør: Carl Andersen
 3. norsk utgave 1974
 4. *Social-Demokraten*, 16.2.1903
 5. Se *La denne vår scene bli flamme*, s. 170 – 177
 6. *Arbeider-Ungdommen*, nr. 5, 1930
 7. *Arbeider-Ungdommen*, nr. 1, 1933
 8. *Arbeider-Ungdommen*, nr. 4, 1934
 9. Gunvor Sartz, som satte i teaterkomiteen sammen med bl.a. Olav Dalgard, redegjorde for planene i artikkelen «Hva vi vil», *Arbeider-Ungdommen*, nr. 13, 1934
 10. Kela Kvam, «Dansk arbejder-teater i 20'erne og 30'erne», i: Tage Hind (red.), *Teater, fantasi, klassekamp*, København 1979
 11. Her bygger jeg på Gunnar Ollén, Svensk amatørteaterhistoria VIII. «Den svenska arbetarteaterns korta saga», i: *Teaterforum*, nr. 10, 1977
 12. Se *La denne scene bli flammen*, s. 211 ff., eller min artikkel i *Vinduet*, nr. 3/4, 1979
 13. En samtidig tysk formulering av disse problemene kan en finne i Friedrich Wolfs artikkel «Agitprop-teaters kunstneriske problemer», gjengitt i *Dramaturgi. Teori og praksis* 3, København 1974
 14. *Arbeider-Ungdommen*, nr. 1, 1935
 15. En ansats fantes i Haakon Meyers brosjyre *Kunst og klassekamp* som DNAs forlag ga ut i 1921, men i både Meyers og andres seinere praksis forblei forholdet mellom arbeiderkunst og den etablerte kunsten uten formidling
 16. Trygve Bratteli, «Axel Otto Normanns program – og Hans Heibergs», i: *Arbeider-Ungdommen*, nr. 21, 1935
 17. Sitatene er fra artikkelen «Sosialismen og teatret», i: *Klasse og kulturkamp*, Oslo 1936, s. 73 ff.

Per Ole Johansen

Kampen om Menstadslaget

Menstad lager og losseplass i Skiensfjorden var i mellomkrigstiden en utskipningshavn av vital betydning for Norsk Hydro. Dersom arbeiderne streiket i skipningssesongen, var det fare for at store deler av selskapets produksjon ville bli lammet. Derfor sa selskapet opp en del arbeidere etter en streik i 1924. Kort tid etterpå ble de fleste tatt inn igjen på såkalte enkeltmannskontrakter. Det innebar at de måtte stå utenfor fagforeningen, og at de hadde tre måneders oppsigelsestid. I praksis måtte de arbeide i tilfelle streik, det var også meningen med kontraktene. Under storlockouten i 1931 ble flertallet av arbeiderne på Menstad tatt ut i sympatistreik. Kontraktarbeiderne fortsatte skipningen. Fagforeningen stemplet det som streiketryteri. Derved startet opptakten til Menstadslaget mandag 8. juni 1931, da en stor utenbys politistyrke ble jaget av streikende arbeidere. Bondepartiregjeringen Kolstad mobiliserte enheter av hær og flåte. Kontraktarbeiderne tok opp igjen arbeidet under militær beskyttelse, men det var først da kontraktsystemet ble avskaffet høsten 1931 at konflikten omsider ebbet ut. Menstadslaget ble fulgt opp av omfattende straffeforfølgning.

Ved Menstadslagets 50-årsjubileum er det rimeligvis sammenstøtet mellom politi og streikende arbeidere den 8. juni 1931 som blir husket. Det knytter seg imidlertid også en annen historie til dette dramatiske opptrinnet, nemlig kampen om Menstadslaget. Hvem var Menstadslagets «sterke» mann, hvem hadde æren for at bondepartiregjeringen Kolstad sendte militære styrker til Skiensfjorden?

Spørsmålet kom opp i 1932 og 1933. Bondepartiets forsvarsminister Vidkun Quisling, justisminister Asbjørn Lindboe, og Høyres parlamentariske fører C.J. Hambro gjorde alle krav på laurbærene.

Jeg vil på grunnlag av nytt kildemateriale¹⁾ ta opp igjen diskusjonen, og relatere den til det politiske tidsbildet. Avslutningsvis drøftes enkelte aspekter ved kampen om historien.

I. Myten om Quisling

Hva Quisling gjorde

Quislings navn har vært nesten uløselig knyttet til Menstadslaget. I egenskap av forsvarsminister ga han Kommanderende General ordre om å sende soldater til Skiensfjorden. Før gardistene dro avsted, holdt han en kort appell om hvilken viktig oppgave gardistene var pålagt som forsvarere av samfunnsinteressene. Han var til stede på to konferanser hvor spørsmålet om mobilisering ble diskutert. Utkommandering av kadettene ved Fredriksvern frarådet han av frykt for at de ville provosere mer enn vanlige soldater.

Etter Menstadkonflikten hadde Quisling en konferanse med kaptein Hermansen som hadde kommandoen over gardistene. Den 31. august 1931 ble det på nytt sendt gardister til Skiensfjorden. Politimesteren i Skien fryktet uroligheter i forbindelse med en kommunistisk agitasjonsuke. Quisling ga ordre til mobiliseringen, til stor ergrelse for statsminister Kolstad. Høsten 1931 tok Quisling del i en fagmilitær debatt om hvordan de militære styrker kunne gjøres mer egnet for tjenestegjøring under indre konflikter.

Hva Quisling ikke gjorde

På regjeringskonferansen mandag 8. juni kl. 19.00, da det ble besluttet å sende en militær ekspedisjon til Skiensfjorden, var Quisling så passiv som det gikk an å være – han sa ikke et eneste ord.²⁾ Regjeringen Kolstad var ikke ukjent med major Quislings sære taushet, det være seg i regjeringskonferanser eller festlig samvær. Hans påfallende taushet ble likevel lagt merke til. Quisling sto i et så krast forhold til arbeiderbevegelsen at hans kolleger hadde rimelig grunn til å forvente at han for en gangs skyld skulle gi lyd fra seg.

Quislings taushet var bemerkelsesverdig, men han ville uansett ikke kunne ha spilt mer enn annenfiolin under den konferansen. Menstadkonflikten lå under Justisdepartementet, og departementets embedsmenn og politiske ledelse hadde vært engasjert i konflikten en hel uke før regjeringen fattet sin beslutning om mobilisering. Det var derfor rimelig at justisminister Lindboe var en av de første som tok ordet, og han foreslo straks at politiets nederlag skulle kompenseres ved en solid mobilisering. «Quislings taushet var eiendommelig. Men noe mer enn å støtte forslaget, eventuelt foreslå en mer omfattende mobilisering, var det ikke å gjøre. Lindboe hadde allerede gjort jobben.»³⁾

Som antydnet i forrige avsnitt var ikke Quisling så *helt uten* befatning med Menstadkonflikten som Lindboe hevder. I hovedsak bekrefte imidlertid Lindboes versjon også av andre kilder. *I det avgjørende øyeblikk avgjorde ikke Quisling noe som helst.*

Myten om Quisling oppstår

I arbeiderpressen fikk Quisling skylden for mobiliseringen. «Forvarsministeren, Quisling, har med all fornøden fart bevist at han er en mann som fullt ut svarer til det misliebige ryktet sitt.»⁴⁾ skrev «Iste mai». «Fremtiden» var ikke i tvil om at «Quisling har lagt alt til rette for et kjempeslakteri».⁵⁾

På den borgerlige fløy ble Quisling sett på som redningsmannen. Fra Skien mottok han en adresse fra 200 takknemlige borgere.⁶⁾ Quisling nøt anerkjennelsen. Så sent som under rettssaken i 1945 minnet han om sin innsats da kommunistene gikk til stormangrep mot det bestående. Myten om Quisling ble dyrket av hans egne, kanskje i mangel av bedre eksempler på at han var en av handlingens menn. «Han slo Menstadopptøyene ned med makt.»⁷⁾ skrev H.N. Østbye i sin «offisielle» partibiografi. Harald Franklin Knudsen, Quislings sekretær, berømmet sin fører fordi han hadde «slått ned et opprørsforsøk».⁸⁾

II. Hambros initiativ

Var Hambro i møte med Kolstad mandag 8. juni 1931?

I den borgerlige leir var det mange som syntes at myndighetene burde vise en mer bestemt holdning overfor kommunistene i Ski-

ensfjorden. Hambro fortalte senere til Sverre Hartmann at han hadde et møte med Kolstad mandag 8. juni 1931 for å overtale regjeringen til å mobilisere:

«Ved siden av statsministeren møtte fra Bondepartiet bl.a. justisminister Lindboe ledsaget av ekspedisjonsjef Platou. Avsendelsen av militær var uomgjengelig nødvendig for å opprettholde ro og orden . . . Venstre representert av sin parlamentariske fører Eiesland, var forsiktig og tilbakeholdene, Quisling taus og unnfallende. Han måtte drives frem. Kolstad inntok et bestemt standpunkt.»⁹⁾

*Eller var det den 10. juni 1931
at møtet med Kolstad fant sted?*

I 1961 la Jens Solli frem en ny versjon. Den 9. juni 1931 sendte Norsk Hydro en skriftlig anmodning til regjeringen om militær beskyttelse av selve Menstad lager og losseplass. Det var først da Hambro intervenerte, og onsdag 10. juni hadde han et viktig møte med Kolstad:

«Foruten en del av regjeringens medlemmer møtte de parlamentariske førere for de borgerlige partiene. Her tok Hambro til orde for at soldatene måtte rykke inn i anleggsområdet og beskytte arbeiderne der direkte. Eiesland fra Venstre stillet seg visstnok kjølig til tanken – resultatet ble likevel at 50 gardister to dager senere rykket inn på arbeidsstedet.»¹⁰⁾

Nye opplysninger om Hambro

Onsdag 10. mai 1933 holdt Hambro et bredt anlagt foredrag i Bergen. Turnhallen var smekkefull av bergensere, som hørte Hambro angripe Venstre for manglende samarbeidsvilje og Arbeiderpartiet for å være tilhenger av voldshandlinger.

Etter det offisielle foredraget dro Hambro til Hotell Terminus for å tale for en noe mer utvalgt krets. Unge Høyre var arrangør. Der kom han tilbake til Menstadkonflikten. Kolstad hadde nølt med å sende militær. Hambro kontaktet Eiesland og Mjelde, begge Venstrerepresentanter. Sammen med Ivar Lykke gikk de til Kolstad.

En av tilhørerne på Unge Høyre-møtet førte dagbok:

«Av interessante detaljer nevnte han Menstadaffæren. Han karakteriserte som en legende, at bonderegjeringen hadde gjort sig fortjent ved sin resoluthet. Kolstad hadde først villet ha møte i storthinget, så med presidentskapet, så med gruppeførerne. Hambro avviste alt dette. Hverken storthinget eller presidentskapet hadde noget med saken å gjøre. Og man kunde ikke diskutere den slags spørsmål med en mann som Madsen. Da Kolstad ikke kunde bestemme sig, gikk Hambro til Eiesland som i Mowinckels fravær fungerte som Venstres fører – men Eiesland vilde ikke påta seg noget ansvar. Hambro gikk derpå til Mjelde som ialfald var en modig mann og fremstillet saken for ham. Mjelde ble som han gjerne blir sint og sa, at dette gikk ikke an. Hambro og Lykke fra Høire, Mjelde og Eiesland fra Venstre gikk til regjeringen og krevet handling. Kolstad fremhevet at det ikke var så greit for bonderegjeringen som hadde liten parlamentarisk erfaring. Det kan jo komme til å flyte blod, sa han. Dertil svarte Mjelde at det kunne da ikke være så farlig om en del av pakket ble skutt.»¹¹⁾

Hambro minnet Kolstad om statsminister Otto B. Halvorsens klare advarsel til LO-formannen Ole Lian under storstreiken i 1921. «Hambro nevnte som motsætning Halvorsens opptreden i 1921. Da var alt gjort klart. Lian var underrettet om at hvis man gjorde det ringeste forsøk på revolusjon vilde det smælde.»¹²⁾ Tittelen på Hambros foredrag i Bergen var «høyre og staten», og han fremhevet til slutt at «høyre gikk inn for et statsstyre som vilde sørge for at være på pletten og ivareta våre interesser både utad og innad . . .»¹³⁾

III. Norsk Hydro og justisminister Lindboe

Presset fra Norsk Hydro

Det var særlig presset fra Norsk Hydro som førte til at regjeringen utkommanderte militære styrker. Tirsdag 2. juni 1931 var det en stor demonstrasjon på Menstad. Kontraktarbeiderne ble jaget, Norsk Hydro ved Bjarne Eriksen forlangte militær beskyttelse. Eriksen var leder for selskapets juridiske avdeling. Onsdag 3. juni hadde Eriksen og direktør Finn Dahl fra NAF en konferanse med Justisdepartementet. Eriksen understreket hvor påkrevet det var med militær inngripen, men Lindboe var avvisende på det tids-

punktet. Eriksen hadde jevnlig kontakt med justisministeren frem til regjeringskonferansen 8. juni, og var daglig frampå med anmodning om hardere tiltak. *Skal det utpekes en sterk mann i spillet bak Menstadkonfliktens kulisser, må det iallfall bli advokat Bjarne Eriksen fra Hydros direksjonslokaler på Drammensveien.*

Senest mandag den 8. juni kl. 17.30 var Eriksen hos Lindboe og krevde militær beskyttelse. Da var heller ikke Platou og Lindboe i tvil, selv om de ikke ville antyde noen endelig avgjørelse før saken hadde vært oppe i regjeringskonferanse kl. 19.00 samme kveld.

En ikke ukjent situasjon for Justisdepartementet

På regjeringskonferansen fremmet Lindboe forslag om mobilisering. Han ble sterkt støttet av ekspedisjonssjef Platou, som understreket at han hadde rådet Lindboe til å fremme et slikt forslag. Lindboe var aktivt med i konflikten, og han tok selvstendige avgjørelser, men hans entusiasme til tross: Han var ny på statsrådsburettet. Platou hadde lang erfaring i departementet. Menstadkonflikten var dramatisk, men tilspissede arbeidskonflikter var ikke ukjent for ekspedisjonssjefen. I løpet av 1920-årene sendte Justisdepartementet av gårde mang en politiforsterkning, fordi lokalpolitiet kom til kort. *Justisdepartementets embedsmenn var i så henseende på kjent grunn.* Dersom den harde linjen fortsatt skulle følges, var det ikke særlig annet å gjøre enn å sende soldatene. Lokalpolitiet hadde forlenget kommet opp i en umulig situasjon og måtte trekkes ut. De store politiforsterkningene som ble sendt til Porsgrunn i dagene før slaget var slått på flukt – og det var ikke så mange flere politireserver å skrape sammen. Det ville iallfall ta tid.

Justisminister Lindboes kommentar

I sine memoarer tar Asbjørn Lindboe temperamentsfullt avstand fra Hambros beretning. Den eneste utenforstående som deltok i regjeringskonferansen mandag 8. juni, var ekspedisjonssjef Carl Platou fra Justisdepartementet. Kolstad fortalte aldri om Hambros angivelige initiativ. Platou og Birger Braadland, utenriksministeren i Bondepartiregjeringen, støttet Lindboes versjon.

Lindboe anså det også for utelukket at det ble holdt en konferanse mellom regjeringen og de borgerlige gruppelederne onsdag 10. juni. Det ville vært utenkelig at han og ekspedisjonssjef Platou

ikke skulle innkalles ved en slik anledning. Byråsjef Edvard Lassen ved Justisdepartementets politikontor var i Skiensfjorden på det tidspunktet. «Noe pålegg om særskilte sikkerhetstiltak fikk han ikke ved avreisen. Plasserte han militære på selve arbeidsstedet, var det fordi han anså det nødvendig.»¹⁴⁾

IV. Ville det ha vært ulikt Hambro å legge press på Kolstad?

I min bok om Menstadkonflikten skrev jeg at «uansett når Hambros initiativ kom, så var det ikke avgjørende for mobiliseringen».¹⁵⁾ Jeg har også spurt om Hambros beretning var en erindringsforskynning.¹⁵⁾ Før de nye opplysningene vurderes, vil jeg imidlertid drøfte om det ville ha vært ulikt Hambro å legge press på Kolstad.

Bak kulissene

C.J. Hambro foretok en rekke overraskende utspill bak kulissene i disse årene. I statsminister Ivar Lykkes regjeringstid vakte det oppsikt da Hambro intervenerte i forbindelse med meglingen våren 1927.¹⁷⁾

Sammen med Ivar Lykke og representanter for Bondepartiet og Frisinnede Venstre tok Hambro et initiativ den 23. mars 1931 som ikke var ulikt utspillet overfor Kolstad. Hambro oppsøkte Mowinkel og anmodet Venstreregjeringen om å skjerpe den militære beredskapen overfor arbeiderbevegelsen. Arbeiderpartiet og kommunistene var i ferd med å danne arbeidervern.¹⁸⁾

Hambros forhold til Bondepartiregjeringen

Da Bondepartiet i mai 1931 overtok regjeringsmakten etter at Venstre falt på Lilleborgkonsesjonen, var mottakelsen i høyrekretser temmelig blandet. «Kolstad er jo en populær mann i stortinget, og meget vil bli tilgitt denne regjering av hensyn til ham.»¹⁹⁾ trodde Ivar Lykke. I debatten om regjeringen Kolstads tiltredelseserklæring uttalte Hambro at han så frem til å samarbeide med den nye regjeringen, men han la ikke skjul på at han hadde svært lite til overs for at det var Lilleborgkonsesjonen som var foranledningen til at Bondepartiet kom i regjeringsposisjon. Bondepartiets stortingsgruppe var i snaueste laget, og det partiet hadde å henvise til

av parlamentarisk erfaring var ikke akkurat noe å holde festtaler om.

Privat var Hambro enda krassere. Asbjørn Lindboe var han meget skeptisk overfor. «Jeg har sagt til Hambro som søkte at redusere bl.a. Asbjørn Lindboe «ad absurdum», at han må dømmes for sine gjerninger og ikke av tilfældige indtrykk.»²⁰⁾ skrev Ivar Lykke til sin hustru. Høsten 1931 beklaget Hambro seg på ny overfor Lykke. «Hvad regeringens meritter angaar, saa vet jeg lite eller intet om dem. De søker jo ingens raad – mig bekjendt . . .»²¹⁾ Under trontaledebatten i 1932 lot Hambro taktiske hensyn fare og øste veltalende forakt utover statsrådene. Høyre hadde «sett på regjeringen med den velvillige sympati hvormed man ser på et lite barn som gjør sine første famlende skritt».²²⁾ Partiet hadde vært forsiktig i sin kritikk av regjeringen for å unngå å kaste landet ut i en ny regjeringskrise. Velvilligheten gikk imidlertid upåaktet hen på regjeringshold, noen signaler om borgerlig samarbeid kom iallfall ikke fra den kant.

Hambro og arbeiderbevegelsen

Hambro var på vakt overfor arbeiderbevegelsen selv om hans noe mer liberale renommé i ettertid kanskje skulle tilsi noe annet. Han var sterkt opptatt av å sette grenser – spesielt for de ulovlige arbeidskonflikter, men også for fagbevegelsens legale gjøremål.

Våren 1930 diskuterte Stortinget om offiserene skulle forbys medlemskap i organisasjoner som Samfunnsvernet og Arbeidervernet. Hambro var ikke så begeistret for «de skjortekleddede», men gikk likevel imot forslaget, og han advarte Arbeiderpartiet:

«Det er en gammel historisk lære at vold avler vold, og arbeiderpartiet må til enhver tid være forberedt på at hvis det preker vold og prøver å omsette – eller lokke naive og troskyldige partifeller til å omsette den tale i handling, da vil også de bli møtt med vold.»²³⁾

Under trontaledebatten i 1931 anklaget Hambro Arbeiderpartiet for å oppfordre til «bevebning her hjemme, til anvendelse av de mest brutale overgrep i enhver arbeidskonflikt . . .»²⁴⁾ Gjentatte ganger krevde han strengere lovgivning overfor fagbevegelsen.

Den 11. juni 1931 debatterte Stortinget planene om statspoliti.

Hambro foreslo fordobling av bevilgningen. Det var ikke mange ordene han brukte for å begrunne det forslaget. «Det torde i dette øieblikk være ganske overflødig.»²⁵⁾ bemerket han med klar adresse til politiets nederlag på Menstad.

I forbindelse med Quislingsaken i 1932 uttalte Hambro at Quislings rolle i og for seg var uinteressant. Langt viktigere var det at Arbeiderpartiet nektet å ta avstand fra vold og råskap, og derfor fikk partiet også finne seg i politiets oppmerksomhet:

« . . . så lenge disse herrer ikke tar avstand fra disse metoder offentlig og under ansvar, får de finne sig i, og vi andre har krav på, at myndighetene til enhver tid følger deres opptreden med større oppmerksomhet enn politiet har vidd deres agitasjon til denne dag.»²⁶⁾

Våren 1933 kommenterte han statspolitiets innsats. «Det er kun når bestet faller an med skarpe tenner at man overhodet har benyttet statspoliti i vårt land, og som regel har man betenkt sig altfor lenge før man har anvendt enten statspoliti eller militær.»²⁷⁾ Derksom Arbeiderpartiet ikke distanserte seg fra de voldelige konfliktene i skogbruket, var det imidlertid ikke usannsynlig at Høyre ville foreslå ytterligere opprustning av statspolitiet.

Det ville ikke ha vært ulikt Hambro å presse Kolstad

Det ville ikke ha vært ulikt Hambro å presse Kolstad, tatt hans arbeidsstil og politiske profil i første halvdel av 1930-tallet i betraktning. De uerfarne statsråder kunne vel trenge en påminnelse i en vanskelig situasjon som Menstadkonflikten – slik som Hambro så det. Men mer enn at Hambros initiativ *ikke er usannsynlig* tilsier disse «indisiene» ikke. De primære kildene gir ikke definitivt svar. Det foreligger ulike opplysninger om Hambro, og de opplysningene som jeg har kunnet kontrollere opprinnelsen til, stammer alle fra Hambro selv. Han ga forskjellige versjoner om møtet med Kolstad, persongalleriet varierer blant annet. Flere av dem som Hambro fortalte var hos Kolstad den 8. juni 1931, har benektet at Hambro overhodet var til stede.²⁸⁾

Quislings underordnede rolle er veldokumentert. Lindboe spilte en sentral rolle. Hambros utspill – på hvilket tidspunkt og sammen med hvem det nå enn fant sted – var ikke *avgjørende* for mobiliseringen. Det kan imidlertid ha bidratt til å forvise Kolstad om

at den harde linjen hadde en bred borgerlig ryggdekning. Funnet av det nye kildematerialet forsterker en slik tolkning. Kolstad var sikkert ikke uten skrupler, militær innblanding var for ham et meget alvorlig skritt.

«Jeg går til dette arbeidet forberedt på bare vanskeligheter.»²⁹⁾ bemerket Kolstad da han tok over som statsminister – og lett ble det ikke.

V. Kampen om historien

Kampen om ære

Aktørenes personlige kamp om plassen i historiebøker har ofte vært ført i den beste mening. Asbjørn Lindboe var f.eks. i god tro – og han hadde grunn til å være det. Tar vi i betraktning den nedlatende mottakelse i en rekke Høyre-aviser og hans usikkerhet overfor det nye verv, var det ikke merkelig at han talte sin egen sak. Ivar Lykke hadde følge med Lindboe på toget fra Trondheim, på veien inn i storpolitikken:

«Jeg delte kupé med ham nedover og ga ham mange gode raad. Han var meget beskjeden og fuldt klar over at han kanskje ikke var stillingen voksen. Han vilde foreløpig tie og lære, sa han og holder det, kan han komme til å gjøre alle onde spådomme til skamme.»³⁰⁾

Quisling kan ikke ha vært i god tro. «Førerens» selvhevdelse var det ikke noe å si på, men den kom aldri til uttrykk i organisasjonstalent og talemåter. Desto større grunn til å klamre seg til myten. Quisling gjorde seg fort umulig i regjeringsammenheng. Også i lys av de mer langsiktige politiske visjoner kunne han trenge all den ære som mulig var – fortjent eller ufortjent.

Heller ikke Hambro var av de beskjedne, men hans krav på rollen som den sterke mann kan ikke reduseres til en krafising etter personlig ære. I motsetning til sine rivaler hadde han en ganske annen politisk karriere bak seg.

Konfrontasjon eller pragmatisk overbærenhet

Hvordan et konfliktforhold fortolkes, kan i politisk betente tider være av den største betydning. Hva er avvik, hva er konflikt? En arbeider som streiker ulovlig f.eks. – er vedkommende lovbrøyer eller legitim part i en sosial konflikt?

Diskusjonen om Menstadslaget sterke mann kan sees i forhold til to tradisjoner i mellomkrigstidens rettsstell og myndighetshåndhevelse. På den ene siden ønsket om å sette grenser, statuere eksempler. Konflikter som den på Menstad ble tolket som et angrep på selveste samfunnsordenen. Ulovlige demonstrasjoner og streiker måtte stanses så resolutt at oppvigerne ikke følte seg fristet til å gjenta eksperimentet.

Alternativet til *konfrontasjonen* var den *pragmatiske* tradisjonen. Myndighetene og arbeidsgiverne burde vise arbeiderne overbærenhet til fordel for rolige politiske forhold. Politi og militær mot streikende arbeidere skapte ondt blod. Fengslede arbeiderledere ble martyrer, og slike harde reaksjoner ville *ikke bli glemt med det første*. Bitterheten etter ekstreme lønnsreduksjoner var en fare for den *fremtidige* arbeidsfred.

Knowles beskriver hvordan arbeidsgivere har betalt bøter som deres arbeidere er blitt idømt på grunn av ulovlige streiker. Dermed blir begge parter spart for bitre minner.³¹⁾

Diskusjonen om Menstadslaget sterke mann er en del av den konfronterende tradisjonen. Det var uenighet om hvem som var den sterke, men at det måtte sterke midler til overfor Menstadarbeiderne, det var alle enige i.

I april 1932 besteg Quisling Stortingets talerstol og anklaget Arbeiderpartiet for landsforræderi: *Menstadslaget viste at Arbeiderpartiets revolusjonære hensikter på ingen måte var skrinlagt*. Det lå dessuten i kortene at Quisling var mannen som hadde slått det revolusjonære fremstøtet tilbake, og han var mann for å gjøre det på nytt.

For Quisling var stortingsoffensiven bare et startskudd, skriver Hans Fredrik Dahl.³²⁾ En del forretningsmenn i Oslo på ytterste høyre fløy svermet for det italienske eksempel, og drømte i 1932 om statskupp med Quisling i spissen. Det ble med drømmen, men i NS-agitasjonen spilte Quisling videre på revolusjonsfrykten.

Hambros krav på å være den sterke var et *oppgjør med Bondepartiet, men det var også et ærlig og oppriktig ønske om å sette grenser for arbeiderbevegelsen*. Dette ønsket var ikke diktert av tradisjonell revolusjonsfrykt, men Hambro var redd for det arbeiderbevegelsen kunne stille i stand innen rammen av det bestående samfunn, uten flammekastere og maskingeværer. I sine beskyld-

ninger om organisasjonstvang og fagforeningstyranni var han til forveksling lik kresten rundt Fedrelandslaget – en krets han for øvrig holdt på mange armlengders avstand. Som Quisling glemte han heller ikke Menstadslaget. På toppen av det hele næret Hambro i likhet med andre Høyrefolk en inderlig frykt for at Arbeiderpartiet skulle komme i regjeringsposisjon. Det hadde vært ille nok med Alfred Madsen som stortingspresident. Når det kom til stykket, var det ikke rare forskjellen mellom kommunistene og Arbeiderpartiet, sa Hambro under valgkampen høsten 1933.

Dersom vi sammenligner den borgerlige kampen om Menstadslaget med samtidige utviklingslinjer, er *politisk etterslep* det mest nærliggende stikkordet. Ingen kunne være i tvil om den sterkt konservative legningen til direktør Finn Dahl i Arbeidsgiverforeningen. Han hatet oppviglere og ulovlige streiker til dypet av sin sjel. Men han hadde øye for nyansene i arbeiderbevegelsen, og han førte Arbeidsgiverforeningen fram til Hovedavtalen av 1935. Det lå en lang utvikling bak dette avtaleverket, og i den tiden fikk Dahl øvd seg i forhandlingens kunst, ved det grønne så vel som det hvite bord. I 1920-årenes stormfulle tid brukte Dahl sin kapteintittel. Den krigerske tittelen forsvant imidlertid sammen med de store arbeidskonfliktene, og i 1930-årene var han «bare» direktør.

Den tiltagende oppmykningen av frontene i arbeidslivet gikk mang en politiker hus forbi, deriblant de tre som sloss om arven fra Menstad.

Historie og legitimitet

Tradisjonen har vært grunnlaget for mange regimers legitimitet. Max Weber satte nettopp opp *tradisjonell* makt som en underkategori av det legitime herredømme.³³⁾

Opposisjonen har også gått til historien. Kampen om nasjonal kontinuitet og identitet har vært et bærende motiv i vår egen historieskrivning. «Vi har kanskje hatt mer bruk for historia enn de fleste andre folk. Førrtida vår har tvinga inn på oss spørsmålet om sjølve den nasjonale livsretten til folket vårt.»³⁴⁾ skrev Halvdan Koht. «Vil vil bruke historien til noget.»³⁵⁾ svarte Edvard Bull da han i 1914 spurte hvorfor historikerne beskjeftiget seg med historie.

Robert Michels har skrevet om hvordan rettsforfølgningen av europeiske arbeiderledere ble en del av arbeiderbevegelsens politi-

ske arv.³⁶⁾ Slik var det også med norsk arbeiderbevegelse. Rettssakene og fengslingene styrket arbeiderlederne, og det var de seg meget bevisst.

Felix Oppenheim skriver at det er grenser for hva selv et legitimt regime kan tillate seg.³⁷⁾

Et svar på en legitimitetskrise, som f.eks. skyldes hardhendte kontrollteknikker fra makthavernes side, er å snu søkelyset mot den som skal kontrolleres: Opposisjonen følger ikke spillereglene, myndighetene har ikke noe valg. Christian Bay peker på at «illojalitetsstempler av mange slag har vist seg langt mer effektive enn fri og åpen dialog».³⁸⁾ E.K. Bramstedt drøfter jakten på synde-bukker i politiske krisetider.³⁹⁾

En annen måte å takle legitimitetsproblemet på er å utsette opposisjonen for en systematisk stigmatisering. Utiltalende, gjerne kriminelle trekk graves frem – i verste fall oppdiktes de. Disse trek-kene er helt perifere, og nettopp det er poenget. Med avvikerstemp-let er ikke opposisjonen lenger legitim part i en politisk konflikt, men en pest som må bekjempes, om nødvendig med de hardeste midler. Stigmatiseringsfremstøtene er imidlertid ikke alltid *taktisk* motiverte – den revolusjonsslagne borger kan være i den beste tro.

Stigmaet er ikke bare knyttet til opposisjonens angivelige rolle i et enkelt konfliktforhold, men vel så mye til den kriminelle *tradi-sjon* opposisjonen beskyldes for å representere. Fortiden gir beskjed om de farer som ligger i fremtidens skjød.

En del av angrepene på Arbeiderpartiet i 1920-årene og begyn-nelsen av 1930-tallet fulgte et lignende mønster. Arbeiderbevegelsen ble inspirert og dirigert «utenfra» – også etter AP's brudd med Komintern. Den konservative ytterfløy krevde AP og NKP forbudt ved lov, kriminalitetsstemplet ble flittig benyttet. Under opptakten til rettsforfølgninger etter Menstadslaget arresterte politiet bare demon-strerende arbeidere som «var kjent som dårlige individer»,⁴⁰⁾ i håp om å få stemplet samtlige demonstranter.

Stigmatiseringsteknikken ble også benyttet i andre konflikter. Det var f.eks. misnøye og uro i norske fengsler på 1920-tallet og begynnelsen av 1930-årene. Å hevde at det var kriminelle som sto bak ville ikke ha gjort særlig inntrykk. I stedet ble uroen blant fang-ene forklart med at det var kommunistenes verk, mens det altså var

kriminelle som manipulerte arbeidermassene. Akershus Landsfengsel uttalte i 1922:

«De aller fleste av fangene er i større eller mindre grad smittet av den bolsjevisme som de under sine opphold i friheten gjennom pressen, skrifter og samtaler påvirkes av . . . Og samfundet i dets nuværende ordning er ene og alene skyld i at de må bli forbrytere.»⁴¹⁾

«Påvirkningen fra Rusland i den senere tid er heller ikke vanskelig å påvise.»⁴²⁾ rapporterte Botsfengslet i 1924.

Det skal være usagt om Menstadkonfliktens aktører vurderte særlig prinsipielt midt oppe i kampens hete. Diskusjonen etterpå ga derimot klar beskjed om at Menstad var *ett av mange* eksempler på at de revolusjonære ikke fulgte spillereglene. Det var nødvendig å slå ned opptøyene med hård hånd, ikke bare på grunn av Menstadslaget som sådant – men vel så mye fordi slaget var en del av en voldelig og revolusjonær *tradisjon*. Det var lærdommen som skulle bevares for ettertiden.

Noter

1. I sin bok *Fra de urolige tredveårene* (1965) behandler Asbjørn Lindboe uenigheten om hvem som var Menstadslagets sterke mann. Bjørn Vidar Gabrielsen berører også den diskusjonen (*Menn og politikk. Senterpartiet 1920 – 1970*, Oslo 1970). Det nye kildematerialet i denne sammenheng er dagboken til høyremannen Georg Asbjørnsen i Bergen. Se for øvrig *Morgenbladet*, 10., 12. og 14.10. 1933.
2. Quislings passivitet er omtalt bl.a. hos Sverre Hartmann, *Fører uten folk*, Oslo 1959; Jens Solli, «30 år siden Menstadslaget», i: *Arbeiderbladet*, 8.6.1961; Asbjørn Lindboe, *Fra de urolige tredveårene*, Oslo 1965; Bjørn Vidar Gabrielsen, *Menn og politikk. Senterpartiet 1920 – 1970*, Oslo 1970, og Per Ole Johansen, *Menstadkonflikten 1931*, Oslo 1977. Opplysningene om hva Quisling gjorde er hentet fra Johansen, 1977.
3. Johansen 1977, s. 133
4. *Iste mai*, 10.6.1931
5. *Fremtiden*, 9.6.1931
6. Gabrielsen, 1970
7. H.N. Østbye. Boken om Quisling, Oslo 1941, side 78.
8. Harald Franklin Knudsen, *Jeg var Quislings sekretær*, Oslo 1951, s. 12
9. Hartmann 1959, s. 141
10. Solli i *Arbeiderbladet*, 8.6.1961. Quisling lanserte samme versjon i *Morgenbladet*, 12.10.1933
11. Dagbok ført av Georg Asbjørnsen, formann i Bergens Høyreforening, 11.5.1933

12. Ibid.
13. *Morgenavisen*, 11.5.1933
14. Lindboe 1965, s. 45. Lindboe antyder som en *mulighet* at Hydro engasjerte Hambro og fikk ham til å gå til Kolstad. I Bjarne Eriksens meget grundige referater fra Hydros befattning med Menstadkonflikten foreligger det intet som kan underbygge en slik hypotese.
15. Johansen 1977, s. 133
16. Per Ole Johansen, «Arbeidervern og revolusjonsfrykt. Borgerlige politikeres reaksjon på vedtakene om å danne permanente arbeidervern i begynnelsen av 1930-årene», i: *Tidsskrift for Arbeiderbevegelsens historie*, nr. 1/1981
17. *Norges Kommunistblad*, 22.4.1927. *Aftenposten*, 22.4.1927, nr. 197
18. Johansen, 1981
19. Ivar Lykkes brev til Petra Lykke, Oslo 13. mai 1931. Ivar Lykkes privatarkiv. 4:1
20. Ibid.
21. C.J. Hambros brev til Ivar Lykke, Oslo 19. nov. 1931. Ivar Lykkes privatarkiv 15: 4.1
22. C.J. Hambro 5.4.1932, *Stortingstidende*, s. 434
23. C.J. Hambro 31.5.1930, *Stortingstidende*, s. 885,6
24. C.J. Hambro 12.2.1931, *Stortingstidende*, s. 101
25. C.J. Hambro 11.8.1931, *Stortingstidende*, s. 1510
26. C.J. Hambro 30.6.1932, *Stortingstidende*, s. 2637
27. C.J. Hambro 23.3.1933, *Stortingstidende*, s. 791
28. Birger Braadland, Asbjørn Lindboe og Carl Platou som nevnes av Sverre Hartmann som noen av deltakerne på konferansen 8. juni 1931, benekter alle at Hambro var til stede. I Ivar Lykkes korrespondanse med Petra Lykke er det intet som bekrefter at han var på et møte med Kolstad og Hambro i forbindelse med Menstadslaget. Ivar Lykke var en flittig brevskriver som skrev mye om sine politiske opplevelser til sin hustru. I sine brev til Petra Lykke datert Oslo 10.6.1931, 12.6.1931, 16.6.1931 og 29.6.1931 berører han overhodet ikke mobiliseringen etter Menstadslaget. Den 30.9.1981 skrev jeg til Ivar Lykkes sønn, Ivar Lykke, og spurte om hans far hadde fortalt om sin angivelige medvirkning til mobiliseringen. Han svarte 18.10.1981: «Noe krav om mobilisering har jeg aldri hørt nevnt.» Det må også tas i betraktning at det var som generalist at Hambro var stor. I sin omgang med detaljene kunne han være både distré og unøyaktig.
29. Referert i *Nationen*, 9.3.1932. Sikkert etter Gabrielsen, 1970
30. Ivar Lykkes brev til Petra Lykke, Oslo 13. mai 1931. Ivar Lykkes privatarkiv. 4:1
31. K. Knowles, *Strikes - a study in industrial conflict*, 1952
32. Hans Fredrik Dahl, «Quislings statskupp 9. april i forfatningshistorisk perspektiv», i: *Historisk Tidsskrift*, 1976
33. Max Weber, *Makt og byråkrati*, Oslo 1972
34. Halvdan Koht, *På leit etter liner i historia*, Oslo 1953, s. 37
35. Edvard Bull, *Historie og politikk*, Oslo 1933, s. 4
36. Robert Michels, *Political Parties*, 1954
37. Felix E. Oppenheim, *Dimensions of freedom*, 1961
38. Christian Bay, *Når lov må brytes*, Oslo 1968, s. 9
39. E.K. Bramstedt, *Dictatorship and political police*, 1945
40. Brev fra statspolitistjef Sig. Jensen i Østfold til Riksadvokaten (Jnr. 03563/1931. Udatert kopi. Justisdepartementets politikontor). Denne planen omtales også i brev fra Sig. Jensen til Justisdepartementet 15.6.1931. (P. 1931. P 34. Justisdepartemen-

tets politikontor.) Se også Johansen, 1977 og Per Ole Johansen, «Police and social conflicts», i: *Scandinavian Studies in criminology*, 1980

41. *Fengselsstyrets årbok 1922*, s. 7

42. *Fengselsstyrets årbok 1924*, s. 5

Einar Terjesen

Linz-konferansen 1981

Den årlige internasjonale stormønstringen i Linz i Østerrike av forskere som beskjeftiger seg med arbeiderbevegelsens historie fant sted 8. – 12. september 1981. Konferansen arrangeres av en egen stiftelse, Internationale Tagung der Historiker der Arbeiterbewegung, som fra i år har fått status som B-organisasjon innen UNESCO. Det deltok mer enn 140 personer fra 25 land.

Årets hovedtema var «arbeiderkultur og kulturelle arbeiderorganisasjoner fram til 2. verdenskrig». Det forelå 22 skriftlige bidrag (se liste). Hovedinnlederene var bl.a. Dieter *LANGEWIESCHE* (Hamburg): «Politikk – samfunn – kultur: Til problematikken arbeiderkultur og kulturelle arbeiderorganisasjoner i Tyskland etter 1. verdenskrig», Anna *ZARNOWSKA* (Warszawa): «Kulturen og arbeiderklassens historiske tradisjoner» og K.K. *SCHIRINJA* (Moskva): «Problemet arbeiderklassens kultur og virksomheten til internasjonale proletariske kulturorganisasjoner som sto Komintern nær (IVRS, IVRT, IBRK).»

LANGEWIESCHE ga først en teoretisk og historiografisk skisse over forskjellige tilnærmelser til arbeiderklassens sosialhistorie og kultur. Videre tok han opp noen poenger knyttet til arbeiderbevegelsen i Tyskland etter 1. verdenskrig. Han pekte på en tendens til at kulturarbeidet gled inn i tradisjonsbevarende former etter at bevegelsen kom inn i ansvarlige parlamentariske organer. Utdanningsarbeidet gled f.eks. fra mot-organisasjoner over til statlig-kommunale organer. Likevel eksisterte det mot-tendenser. Enkelte forsøkte gjennom opparbeidelse av en ny festkultur å motarbeide

tapet av utopiene i bevegelsen. Men resultatene ble få. LANGEWIESCHE førte nederlaget for de arbeiderkulturelle bevegelsene tilbake til organisasjonenes manglende evne til å konkurrere med borgerskapet om de nye mediene, radio og film. Dette synet ble i debatten sterkt imøtegått av bl.a. Wolfgang ABENDROTH. Han førte nederlaget entydig tilbake til arbeiderbevegelsens voldelige nedslaktning etter 1933.

SCHIRINJA behandlet i sitt bidrag enkelte kommunist-dominerte kulturorganisasjoner: Prolekult, Den Internasjonale Organisasjonen av Revolusjonære Forfattere (IVRS), Det Internasjonale Forbund av Revolusjonære Teatere (IVRT) og Det Internasjonale byrå av Revolusjonære Kunstmalere (IBRK).

ZARNOWSKA ga en oversikt over internasjonal forskning av arbeiderkultur med spesiell vekt på Polen, hvor det pågår en del interessant forskning. Hun trakk fram flere del-felter som f.eks. hverdagskultur, arbeidsetikk, utdanning, åndskultur og politisk kultur.

Konferansens 2. tema var «regional og lokal arbeiderbevegelse overveiende fram til 2. verdenskrig som forskningsfelt».

1. Tema

Ion CALAFETEANU (Romania): Die kulturell-erzieherische Tätigkeit der Arbeiterbewegung im Rumänien der Zwischenkriegszeit.

David ENGLANDER (England): The Workmen's National Housing Council, 1898 – 1914

Gerlinde FÖRSTER (DDR): Die Politik der KPD und der Beitrag von Arbeiterkulturorganisationen für die Entwicklung proletarisch-revolutionärer Kunst und die Herausbildung von Elementen der sozialistischen Nationalkultur Ende der zwanziger und Anfang der dreissiger Jahre.

Jan GALANDAUER (CSSR): Die Bedeutung der Tschechischen Arbeiterkultur für die ideologische und politische Entwicklung der Tschechischen Arbeiterbewegung

Arye GELBARD (Israel): Kulturarbeit und Kulturinstitutionen in dem jüdischen Gewerkschaftsbund in Israel (Palästina) bis zum zweiten Weltkrieg

Helmut GRUBER (USA): Zur Kulturgeschichte der arbeitenden

- Klassen. Überlegungen, die zur Vorsicht mahnen
- W.L. GUTTSMAN (England): Kunst und Arbeiterbewegung in der Weimarer Zeit; Erbe oder Tendenz
- Bert HOGENKAMP (Niederland): Arbeiterfotografie in den Niederlanden
- János JEMNITZ (Ungarn): Zu den Problemen der Arbeiterkultur
- Dieter KRAMER (BRD): Aktuelle Probleme der Arbeiterkulturfor-
schung aus der Perspektive der Kulturwissenschaft
- Dieter LANGEWIESCHE (BRD): Politik – Gesellschaft – Kultur:
Zur Problematik von Arbeiterkultur und kulturellen Arbeiter-
organisationen in Deutschland nach dem 1. Weltkrieg.
- Sven LINDQUIST (Sverige): Grab – wo – du – stehst
- Dora MARUCCO, Renato MONTELEONE (Italia): Bürgerliche
Ideologie, Volksschule und Bibliotheken in der Entwicklung der
Arbeiterkultur in Italien bis zum ersten Weltkrieg
- Anthony MASON (England): Sport and Working Class Culture in
Britain 1860 – 1939
- Ferenc MUCSI (Ungarn): Arbeiterkultur und kulturelle Arbeiter-
organisation bis zum 2. Weltkrieg. Einige methodologische Be-
merkungen und ein konkretes historisches Beispiel
- Uroš NEDIMOVIĆ (Jugoslavia): Workers cultural-ducational and
sports associations in Bosnia and Herzegovina between 1935
and 1939
- Theo PINKUS (Sveits): Arbeiterkulturbewegung und Arbeiter-
klasse aus der Praxis gesehen – Forschungsvorschläge an die
Wissenschaftler
- K.K. SCHIRINJA (UdSSR): Probleme der Kultur der Arbeiter-
klasse und die Tätigkeit internationaler, der Komintern naheste-
hender proletarischer Kulturorganisationen (IVRS, IVRT,
IBRK)
- Peter SIPOS (Ungarn): Zur Geschichte der Arbeiterkulturbewe-
gung in Ungarn
- Miklos SZINAI (Ungarn): Bartok, Kodaly und die ungarischen Ar-
beiterchöre 1926 – 1939
- Annemarie TÜRK (Österreich): Kunst und Propaganda. Zur Kultur-
arbeit der KPÖ 1918 bis 1934
- Anna ZARNOWSKA (Polen): Die Kultur und die historischen Tra-
ditionen der Arbeiterklasse.

2. Tema

- Aldo AGOSTI/Gian Mario BRAVO (Italia): Marxistische Geschichtsschreibung und Geschichtsschreibung der Arbeiterbewegung. Betrachtungen über nationale und regionale Geschichte in Italien, am Beispiel Piemont
- Günter BERS (BRD): Der Bezirk Mittelrhein der KPD 1926 – 1929 – ein Beitrag zur Organisationsgeschichte
- BIBLIOGRAPHIE der regionalen Geschichte der Arbeiterbewegung in der CSSR im Zeitraum 1976 – 1980
- Friedhelm BOLL (BRD): Methodologische Überlegungen zur Regional- und Lokalgeschichtsschreibung der Arbeiterbewegung in der Bundesrepublik Deutschland
- Antonin FALTYS (CSSR)/Hans-Joachim KRUSCH (DDR): Regionale und lokale Arbeiterbewegung als Forschungsgegenstand (vorwiegend bis zum zweiten Weltkrieg) in der CSSR und DDR
- Karl FLANNER (Österreich): Einige Bemerkungen zur Notwendigkeit, die Geschichte der lokalen Arbeiterbewegung darzustellen.
- Abdalla HANNA (Syria): Regionale Arbeiterbewegung am Beispiel der antifaschistischen Aktivitäten in Syrien und Libanon
- Ger HARMSEN/Floor van GELDER (Niederland): Kultur anarchistischer Moorarbeiter in Drente (Niederlande) 1900 – 1925
- Otakar KÁNA (CSSR): Industriebetriebe und Industriegebiete als Gegenstand der regionalen Geschichtsforschung der Arbeiterbewegung
- Helmut KONRAD (Österreich): Zur Regionalgeschichtsschreibung der Arbeiterbewegung in Österreich
- William C. PRATT (USA): Local socialist activity in the United States between the world wars: the case of Reading, Pennsylvania
- Enver REDŽIĆ (Jugoslavia): Zu den methodologischen Fragen bei der Erforschung des Streiks der Bosnischen Bergarbeiter im Dezember 1920, (Thesen)
- Wolfgang RENZSCH (BRD): Methodologische Überlegungen zu regionalen und branchenspezifischen Unterschieden innerhalb der Arbeiterschaft und Arbeiterbewegung während der 1870er Jahre in Deutschland
- Leonid SPIRIN (UdSSR): Theoretisch-methodologische und histo-

riographische Probleme beim Studium der Geschichte der örtlichen Arbeiterbewegung in der UdSSR

Forskningsmeddelelse

Nordisk gruppe til forskning i arbejderkultur og arbejderfolklore dannet

Ved den 22. Nordiska etnolog- og folkloristkongressen 9. – 11. juni 1981 i östra Finland nära Joensuu i Libelits (Liperi) dannedes en nordisk gruppe den 11. juni med det formål (syfte) at

- 1) Fremme interessen for forskningen af arbejderkultur og arbejderfolklore gennem empiriske undersøgelser.
- 2) Udvikle den teoretiske og metodiske debat inden for denne forskning.
- 3) Formidle information om igangværende forskning.

Gruppens medlemmer er: Stefan Bohman (Stockholm), Kjell Hansen (Oslo,) Flemming Hemmersam (København), Pekka Laaksonen (Helsingfors), Mats Lindqvist (Lund) og Magnus Wikdahl (Lund).

Gruppen vil på kort sigt arbejde for at

- 1) Udbrede kendskabet til denne gruppes eksistens.
- 2) Opbygge interne feed-backgrupper, hvor manuskripter, indlæg m.v. diskuteres og kommenteres og kontakten mellem forskere, der har bestemte delemler til fælles, formidles.
- 3) Sætte bibliografisk arbejde i gang.
- 4) Indsamle oplysninger fra nordiske institutioner om tidligere og igangværende forskning om arbejderkultur og arbejderfolklore.
- 5) Etablere et internt meddelelsesblad, hvis der er behov herfor.
- 6) Undersøge muligheder for økonomisk støtte til koordinerende arbejds møder, symposier og kongresser.

På længere sigt vil gruppen arbejde for at

- 1) Inspirere og opmuntre til igangsættelse af fælles nordiske projekter inden for arbejderkultur og arbejderfolklore fra 1982.
- 2) Arrangere den første skandinaviske kongres om forskning i arbejderkultur og arbejderfolklore i København i slutningen af 1983.
- 3) Arrangere en international kongres om samme emne i 1984, hvor forskere i Skandinavien mødes med andre uden for Skandinavien i København.

Forskere og andre interesserede, der aktivt ønsker at deltage i dette arbejde eller kun ønsker at holdes orientert, kan ta kontakt med

gruppens sekretariat: Fl. Hemmersam, Institut for Folkemindevi-
denskab, Københavns Universitet, Njalsgade 76, 2300 København
S. Danmark.

Zusammenfassungen

Das vorliegende Heft der *Tidsskrift for arbeiderbevegelsens historie* enthält die Hauptreferate der 4. Nordischen Konferenz der Historiker der Arbeiterbewegung, die vom 15. – 17.10.1981 in Oslo stattfand und deren Thema «Kulturarbeit und Kulturpolitik der Arbeiterbewegung im Norden» war.

Arne Kokkvoll: Hauptzüge in den kulturellen Bemühungen der Arbeiterbewegung

Die Arbeiter haben eine eigene Kultur, die sich von der anderer Klassen und Gruppen unterscheidet. Voraussetzung einer derartigen Behauptung ist ein erweiterter Kulturbegriff, der «the whole way of life» (Raymond Williams) umfasst. Arbeiterkultur entsteht dort, wo Arbeiter leben: am Arbeitsplatz, in Arbeitersiedlungen und -wohnungen, in Arbeiterorganisationen. Das Fundament sind Haltungen, Denk- und Lebensweisen, weniger äussere, sichtbare Überreste. Solidarität bildet den Kern der Arbeiterkultur; sie umfasst prinzipiell gleiche Individuen und nimmt die, die schwächer sind, in ihre Gemeinschaft auf. Der Kampf – zusammen anderen zu widerstehen – ist ein zentrales Element der Arbeitersolidarität.

Heute ist Solidarität ein positiver Begriff, der allen zu gehören scheint. Das deutet darauf, dass der Begriff verwässert worden ist. Das Kampfelement ist zugunsten des christlichen Gedankens an Nächstenliebe reduziert worden.

Mit dem Sozialismus wurde der Solidaritätsgedanke erweitert. Statt für eine Gruppe zu gelten, umfasst er die Gesamtgesellschaft. Solidarität wurde zum Teil des Gedanken-systems des Sozialismus, wurde Voraussetzung des Systems.

Uns ist einiges, aber wenig von dem bekannt, was es heute an Arbeiterkultur gibt. Wir müssen mit grossen inneren Variationen rechnen. Die Unterschiede zwischen dem Bergbaumilieu in Roros und der Holzverarbeitenden Industrie in Østfold sind zahlreich. Mit der industriellen Produktionsweise wurde ein Minimum an Solidarität zur Notwendigkeit. Der Kampf um bessere Lohn- und Arbeitsbedingungen, Bildungsarbeit und Organisationskultur band die Arbeitenden zusammen. Arbeiterlieder wurden gepflegt, Fahnen symbolisierten Solidarität und Kampf. Die lokalen Organisationen bekamen ihre eigenen Volkshäuser. Demonstrationen trugen Forderungen und Klagen in die Öffentlichkeit.

Es gibt zwei Hauptdimensionen in der Kulturarbeit der Arbeiterbewegung. Der *Gedanke der Demokratisierung* hatte als Ziel, dass die Arbeiter ihren rechtmässigen Teil an der traditionellen, bürgerlichen Kultur erhalten sollten. Andere sahen in der Arbeiterkultur eine eigene *Gegenkultur*, die auf anderen Wertvorstellungen und anderen Qualitäten aufgebaut war. Die Kulturdebatte der Arbeiterbewegung in der 1930er Jahren spiegelt diese gegensätzlichen Dimensionen wider. Gleichzeitig erhielten die kulturellen Bemühungen der Arbeiterbewegung einen Umfang und eine Qualität wie nie zuvor. Viele Faktoren können angeführt werden, um das Wachstum zu erklären. Der wichtigste muss sein, dass die Klassenidentität jetzt reif zur Entfaltung einer eigenen Lagerkultur war. Gleichzeitig sahen viele eine ideologische und kulturelle Aufrüstung als notwendigen Ballast gegen die vielen neuen Gruppen und Schichten, die in dieser Zeit zur Arbeiterbewegung strömten.

Halvdan Koht hatte in der Kulturdebatte eine Sonderstellung. Er sah das Wertvolle in der traditionellen, nationalen Kultur. Aufgabe der Arbeiterbewegung war es, diesen Traditionen ihre eigene Kultur zuzufügen, sie zu erweitern – und das primär mit ihrer eigenen Wertgrundlage. Eine «neue Solidarität» sollte zwischen den Menschen entstehen. Dort stehen wir auch heute noch.

Svend Aage Andersen: Zum Verhältnis zwischen Kultur der Arbeiterklasse und Kultur der Arbeiterbewegung Teilkultur, Subkultur und Gegenkultur

Dieser Beitrag fasst «Arbeiterkultur» als die spezifische Lebensweise in der Arbeiterklasse auf. In dem Kultur so als den gesamten Lebenszusammenhang umfassend aufgefasst wird, wird es mit Raymond Williams als Aufgabe der Kulturanalyse angesehen, den Zusammenhang zwischen den Elementen in der ganzen Lebensweise zu untersuchen. Das gilt primär für die Zusammenhänge zwischen dem Lebensprozess der einzelnen Individuen und der Lebensgeschichte und die zwischen den verschiedenen Lebensgebieten (Arbeitsleben, häusliches Leben, ausserhäusliche «Freizeit») und der historischen Entwicklung.

Arbeiterkultur wird als die aktive Verarbeitung und Organisierung der Lebensbedingungen und Lebenssituationen der Klasse gesehen. Zwei Hauptebenen werden unterschieden: eine grundlegende Alltagebene («der proletarische Lebenszusammenhang») und die darüber liegende Institutionsebene (proletarische Organisations- und Öffentlichkeitsformen). Indem die Institutionsebene als kollektiver Eigenausdruck der Arbeiterklasse aufgefasst wird, bildet das in der Realität einen Aspekt des Lebenszusammenhangs. Es existiert so eine dialektische Beziehung zwischen beiden Ebenen.

In der Verschiebung in der jüngsten Zeit zur Kultur- und Sozialgeschichte der Klasse sehen wir heute deutliche Tendenzen, dass die bisherige «Geschichtsschreibung von oben» in gewissem Grad durch Versuche einer «Geschichtsschreibung von unten» abgelöst wird. Während sich die Forschung vor wenigen Jahren um die Organisationsgeschichte der Klasse konzentrierte, besteht heute ein explizites Interesse am «täglichen Leben» und an konkreten Erfahrungsprozessen. Mit dem Interesse am täglichen Leben sollte es deshalb jetzt möglich sein, die konkrete Vermittlung zwischen der Alltagskultur der Arbeiterklasse und der Institutionskultur zu ermitteln, die Ebenen gleichsam zu integrieren.

Arbeiterkultur lässt sich jedoch nicht als etwas homogenes verstehen, als eine einmal für immer gegebene Kultur. Sie bildet dagegen ein komplexes, ungleichartiges und gegensätzliches Ganzes mit vielen Formen innerer Differenzierung. In ihrer Entwicklungsgeschichte muss sie als Moment einer dynamischen gesellschaftlichen Bewegung aufgefasst werden – als eine Teilkultur neben anderen Teilkulturen in der gesellschaftlichen Totalkultur. In den kapitalistischen Gesellschaften ist die bürgerliche Kultur die «hegemonistische Kultur», in die die Arbeiterkultur teils unauflöslich integriert ist. Bevor die sozialdemokratische Arbeiterbewegung am Ende des 19. Jahrhunderts den Arbeitern eine andere, alternative Lebensform offerieren konnte, war die Arbeiterklasse als Ganzes eine verachtete Gruppe, die fast aus der bürgerlichen Gesellschaft ausgestossen war. Diese Subkultur entwickelte sich tendenziell mit der sozialdemokratischen Arbeiterbewegung zu einer proletarischen Gegenkultur, die auf eine sozialistische Kultur hin-

zielte. Mit der Zeit verlor die Kultur der sozialdemokratischen Arbeiterbewegung ihre gegenkulturelle Prägung und wurde Teil der «hegemonistischen Kultur».

Ausgehend von vorliegenden Periodisierungsvorschlägen und eigenen Studien der dänischen Arbeiterbewegung wird folgende Phaseneinteilung für die historische Entwicklung der dänischen Arbeiterkultur vorgeschlagen: 1. Periode des Ausstosses (Zeitraum bis 1890), 2. Politisierungsperiode (1890 bis 1935), 3. Periode der «Verbürgerlichung» ab 1935 bis zum Ende der 1950er Jahre und 4. «Wohlstandsperiode» vom Beginn der 1960er Jahre bis heute.

Klas Åmark: Sozialdemokratische Kulturpolitik und Kulturkrise in Schweden in den 1960er und 1970er Jahren

Thema des Aufsatzes ist – nach einem einleitenden Abschnitt über die Entwicklung der Politik der Schwedischen Sozialdemokratischen Partei (SAP) zwischen 1945 und 1960 – die Weiterentwicklung der Kulturpolitik der SAP und die sozialdemokratische staatliche Kulturpolitik, die 1961 mit einem Kulturprogramm in eine neue Etappe trat, bis zum Verlust der Regierungsmacht 1976. Die Analyse der Kulturpolitik konzentriert sich auf folgende Faktoren: die politischen Probleme, denen man gegenüberstand, die Zielsetzung der Politik und die wichtigsten beschlossenen Massnahmen.

Nach 1945 war es Zielsetzung der Kulturpolitik, das allgemeine Bildungsniveau auf eine Ebene zu heben, die der Mehrheit der Bevölkerung eine Partizipation an der Kultur ermöglichte. Das Primäre war nicht, der Kultur Entwicklungsmöglichkeiten zu schaffen, sondern den Menschen. Im Kulturprogramm der SAP von 1952 wurde das Milieu ausserhalb der Kultursphäre mit in die Betrachtungen einbezogen. Programme und Überlegungen blieben jedoch ohne wesentliche Folgen auf staatlicher Ebene.

1961 begann eine neue Etappe. Lebensstandard und Sozialpolitik hatten ein hohes Niveau erreicht, man meinte, dass es nun auch Ressourcen für die Kulturpolitik geben müsse. Trotz verbesserter Bildung und hohen Lebensstandards war die erwartete Kulturkonsumption ausgeblieben. Künstler hatten nicht entsprechend an der Wohlstandsentwicklung teil. Zielsetzung der SAP-Politik wurde es, Kulturarbeitern durch finanzielle Unterstützung die Fortführung ihrer Arbeit zu ermöglichen, weil sonst die Gefahr von Kommerzialisierung und Trivialisierung überhängend wurde. In der dezentralisierten staatlichen Kulturpolitik wurden die kulturellen Aktivitäten der einfachen Menschen unterstützt und die grossen Volksbewegungen weit stärker als früher in die staatlich geförderte Kulturarbeit einbezogen.

Die Haltung der SAP zur bürgerlichen Hochkultur (traditionelle, an Qualität orientierte Kultur) gegenüber der kommerziellen Gebrauchskultur war positiv. Eine bewusste Stellungnahme zu einer politisch bewussten Kultur der Arbeiterklasse fehlte. Die Teilung der Verantwortung zwischen Partei und Regierung/Staatsapparat hat sicher dazu beigetragen, die sozialdemokratische Kulturauffassung zu prägen. Der Partei gelang es in der behandelten Periode nicht, eine aktive und wegweisende Politik zu formulieren. Die Initiative lag beim Staatsapparat, der keine Forderungen in bezug auf den politischen Inhalt der Kulturarbeit stellen konnte. Damit erhielt die Verteilung der Verantwortung grosse Bedeutung für die Entwicklung der sozialdemokratischen Kulturauffassung.

Jorma Kalela: Nostalgische Eigenkultur der Aktivisten oder Agitation in Form von Kulturarbeit

Der Artikel behandelt die Kulturarbeit der Arbeiterbewegung und die Veränderungen des finnischen Arbeiterbildungsverbandes (Työväen Sivistysliitto) (TSL) in den 1960er Jahren. TSL hatte sich früher darauf beschränkt, den spontanen Studienbedarf seiner Mitglieder zu befriedigen und begann nun, sich voll in den Dienst der Mitgliederorganisationen zu stellen, gegenüber dem Staatsapparat vorstellig zu werden und selbst aktiv kulturpolitisch tätig zu werden (Kulturtage, Sammlung von Arbeitererinnerungen, Initiative für ein Volkshaus-Museum usw.). Im Bildungsverband machten sich dabei unterschiedliche Auffassungen geltend. Für V. Linna und den «alten TSL» war Kultur geistige Leistungen, die auch den Arbeitern gehören sollten. Arbeiterkultur wurde zum Erbe für Festtage. O. Hurri u.a. vom «neuen TSL» interessierten sich dafür, was «gewöhnliche Menschen» schufen.

Nach einer Diskussion der Thesen von Clarke, Critcher und Johnson und der Finnen Kettunen und Turtola wird Arbeiterkultur als das «Verhältnis zwischen Lebensweise der Arbeiter und der Arbeiterbewegung» bestimmt.

Der Autor skizziert die Entwicklung der finnischen Arbeiterkultur, die sich bis in die ersten Jahre nach dem 2. Weltkrieg leicht identifizieren liess und die durch Sonderorganisationen vom bürgerlichen Finnland scharf abgegrenzt war. Die nationale Integration «von oben» – ohne dass die lokalen kulturellen Gegensätze aufgehoben wurden – bedrohten die Existenz von TSL auf längere Sicht. Die Arbeiterorganisationen erhielten eine «repräsentative» Funktion und es entstanden während des Weltkriegs Spannungen zwischen Organisationen und Arbeitern. Die Integration von oben bekam organisatorische und ideologische Folgen. In der Nachkriegszeit löste sich die Grundlage der alten Arbeiterkultur auf. Zu Beginn der 1960er Jahre wurde klar, dass eine Krise im Verhältnis zwischen Lebensweise der Arbeiter und Arbeiterbewegung bestand. Der «neue TSL» entdeckte die Arbeiterkultur wieder, arbeitete für eine Stärkung des kulturellen Selbstbewusstseins und förderte in den 1970er Jahren kulturelle Eigenaktivitäten.

Der Autor diskutiert abschliessend die Frage, ob es sich bei der Renaissance der Arbeiterkultur nicht um die Kultur der Bewegung, um die nostalgische Eigenkultur der Aktivisten – handle. Waren früher Lebensweise der Aktivisten und der übrigen Arbeiter gleich, gibt es heute keine Verbindung zwischen der kulturellen Arbeit der Arbeiterorganisationen und den nicht-aktiven Arbeitern. Die neue Kulturarbeit enthält ein wichtiges Potential – nur muss erkannt werden, dass es sich dabei um ein neues historisches Phänomen handle und nicht um Arbeiterkultur.

Seppo Hentilä:
«Reiner Arbeitersport» oder «staatliche Sportpolitik»?
Arbeitersport und Arbeiterbewegung in Finnland
in der Zwischenkriegsperiode

Die internationale Arbeitersportbewegung, in der am Ende der 1920er Jahre über 3 Millionen Menschen organisiert waren, ist als wichtigster und umfassendster Ausdruck der Arbeiterkultur ein versäumtes und missverstandenes Gebiet in der Erforschung der Arbeiterbewegung (Wheeler). Im vorliegenden Artikel werden die Wechselbeziehungen zwischen Arbeitersportbewegung und Arbeiterbewegung und die ideologische Entwicklung der Arbeitersportbewegung zwischen den Weltkriegen am Beispiel Finnlands untersucht.

Der organisierte Arbeitersport, der ein wesentlicher Teil und von der Zahl der Mitglieder z.T. der stärkste Zweig der finnischen Arbeiterbewegung war, entstand um 1900, war zwischen den Weltkriegen stark vom bürgerlichen Sport isoliert und ist noch heute lebenskräftig. Im Gegensatz zu anderen Ländern entstanden die Arbeitersportvereine als Unterabteilung der lokalen Parteigruppen. Sie waren Teil einer sozialistischen Gegenkultur.

Die Gründung des Arbeitersportbundes TUL 1919 war Folge des Ausschlusses von Rotgardisten aus dem Sportbund SVUL. Im Laufe von 10 Jahren stieg die Mitgliederzahl von TUL von 7000 auf ca. 34000 Mitglieder. Fortan bestand eine starke Polarisierung im finnischen Sport und es wurden Versuche unternommen, TUL zu verbieten. TULs Ziel war die Förderung von Eigenschaften, die im Klassenkampf benötigt wurden. Neben der Partei, der gewerkschaftlichen und kooperativen Bewegung, bildete TUL zusammen mit dem Arbeiterbildungsverband TSL den «vierten Stamm» der Arbeiterbewegung. International wurde bis 1928 mit der Sowjetunion und Norwegen zusammengearbeitet und TUL spielte eine Vermittlerrolle zwischen der SASI und der RSI.

Die Spaltung der Arbeiterbewegung und die Illegalisierung der KP hatten zunächst keine Folgen für TUL. Die Zuspitzung des Verhältnisses zwischen SASI und RSI führte dann zu Konfrontationen innerhalb TULs und 1929 zu einem knappen sozialdemokratischen Sieg. Die Illegalität der Kommunisten, deren Sportvereine verboten wurden, und die Dominanz der Sozialdemokraten resultierten in der Unterordnung der Sonderorganisationen unter die reformistische Strategie der Partei.

Für die 1930er Jahre lassen sich drei Perioden staatlicher Sportpolitik unterscheiden. In der «Lappoperiode» (1929 – 33) war das Ziel, TUL zu verbieten. In der Mitte der 1930er Jahre wurde versucht, einen Reichssportbund zu gründen mit den Staat als Konfliktregler zwischen TUL und SVUL. In der Zeit der Zusammenarbeit zwischen Sozialdemokraten und Zentrum (1937 – 39) sollte Kooperation nicht mehr vom Staat erzwungen, sondern selbständig und freiwillig erreicht werden. 1939 kam es zum Kompromiss und zur Kooperation der beiden Sportverbände. Die Gesichtspunkte der sozialdemokratischen Parteiführung hatten sich in der TUL-Spitze durchgesetzt, die Lokalorganisationen wollten dagegen die Ideale des «reinen» Arbeitersports bewahren, doch waren die Möglichkeiten für eine Opposition auf Grund der Zerschlagung des internationalen Arbeitersports durch den Faschismus, die Vereinigung konkurrierender Sportverbände in andern Ländern und die Volksfrontpolitik der Komintern begrenzt.

Der finnische Arbeitersport nahm fortan Sport-Interessen wahr, die Partei die Sportpolitik. Verglichen mit andern Ländern war der Kompromiss, den TUL einging, «milder», und die Organisation konnte ihre Arbeit nach dem 2. Weltkrieg fortsetzen.

Bjørn Sørenssen: Arbeiterfilm in Norwegen 1928 – 1940

In den Jahren 1928 bis 1939 entstanden rund 40 Arbeiterfilme in Norwegen. Der Aufsatz beschäftigt sich mit einem Teil dieser Produktion, nämlich den 16-mm-Filmen, für die Per Lie verantwortlich war, mit den lokalen Wahlfilmen des Jahres 1934, dem Höhepunkt der 16-mm-Produktion 1935 und Filmen über die lokale Arbeiterpresse. Er wird mit einer Filmografie norwegischer Arbeiterfilme abgeschlossen.

Die norwegische Arbeiterfilm-Produktion erreichte in den Jahren 1934/35 ihren Höhepunkt als österreichische Erfahrungen mit 16-mm-Filmen rezipiert wurden und ca. die Hälfte der bekannten Filme entstand. Eine führende Rolle in dieser Arbeit spielte Per Lie, der aus der Jugend- und Arbeitertheaterbewegung kam. Seine Filme «Ich bin jung» und «Unser tägliches Brot» behaupteten sich – besonders in der Jugendbewegung – neben Importfilmen wie «Niemandland» und «Kuhle Wampe». Ihren Durchbruch erlebte die 16-mm-Produktion in Verbindung mit den Gemeindewahlen 1934, als Filme bewusst im Wahlkampf eingesetzt wurden. 16-mm-Filme entsprachen dem ökonomischen Rahmen von Filmen mit regionaler Begrenzung. Innerhalb eines Monats produzierte Lie vier weitere Filme, die zwar verlorengegangen sind, deren Handlung aber wenigstens für einen Film aus Presseferaten überliefert ist.

Lies «Ich bin jung» zeigt deutliche Anlehnungen an Pudovkins «Die Mutter» und «Sturm über Asien», aber auch an «Kuhle Wampe» und den norwegischen Film «Das ganze Volk in Arbeit». Als Agitationsfilm nahm die Aufforderung zum Kampf einen zentralen Platz ein, doch unterschied er sich von «Das ganze Volk» durch einen längeren Fiktionsteil, der die Situation arbeitsloser Jugendlicher schildert.

Die Film des Jahres 1936 waren teils Propagandafilme für die Arbeiterpresse, teils Filme, die das Interesse der Arbeiterpartei an neuen Arbeitergruppen manifestierten, wie z.B. den Fischern und Waldarbeitern («Im Schweisse deines Angesichts», «Die Männer des Waldes»). Auch diese Filme sind verloren, aber z.T. im Inhalt in der Presse referiert. Per Lies Filme über lokale Arbeiterzeitungen sind die interessantesten Beispiele für die Anwendungsmöglichkeiten von 16-mm-Filmen. Der erste dieser Filme hat sein Vorbild im SPD-Film «Im Anfang war das Wort». Der Film über die Zeitung «Kongsvinger Arbeiderblad» wurde 1976 wiedergefunden und ist der einzige erhaltene Film dieser Gruppe.

Die Ursachen dafür, dass die 16-mm-Produktion auf ihrem Höhepunkt verlassen wurden, liegen im künstlerischen und ökonomischen Erfolg des 35-mm-Films «Solidarität ist nötig». Die Vorführung von Tonfilmen in Volkshäusern erhöhte die Attraktivität derartiger Filme zumal viele lokale Kinos in der Anfangsphase des Tonfilms solche Filme nicht vorführen konnten. 35-mm-Spielfilme lösten die 16-mm-Produktion ab.

Jostein Gripsrud: Die Theaterarbeit der norwegischen Arbeiterbewegung in den 1930er Jahren – und ihre Grenzen

Der Aufsatz behandelt in vier Abschnitten die Theaterarbeit vor 1930, die Entstehung und Organisation der Theaterarbeit, die Voraussetzungen und Begrenzungen der Bewegung und das Verhältnis zur bürgerlichen (Theater-)Kunst.

Das norwegische Arbeitertheater entstand nicht aus einer Parteinitiative, sondern war das Resultat des Interesses von Einzelpersonen, die zur «vergnügliichen und nützlichen Zerstreuung» beitragen wollten, kulturpädagogische Zielsetzungen hatten und zur ästhetischen Erziehung beitragen wollten. Eigene Aufführungen enthielten Elemente, die einen Zusammenhang von Kunst und Politik widerspiegeln. «Gruppenreisen in die Welt der Kunst», d.h. Vorstellungen der öffentlichen Theater, ergänzten das Angebot. Die angestrebte Integration in die bürgerliche Öffentlichkeit verschwand in der radikalen Periode der Arbeiterbewegung in den 1920er Jahren. Statt dessen sollte die Arbeiterklasse ihre eigene Kultur aufbauen, doch wurde die Lagerideologie organisatorisch nicht untermauert weil Partei- und Gewerkschaftsführung ihre Haltung nicht entsprechend änderten und die Spaltung die Kulturarbeit lähmte.

Die Forderung der Arbeiterjugendbewegung (1930) nach einer Politisierung der Theaterarbeit wurde zwei Jahre später politisch und organisatorisch systematisiert. 100 Manuskripte aus einem Theaterwettbewerb bildeten die Grundlage eines politischen Repertoires. Die Theaterarbeit kam unter die Leitung des Arbeiterbildungsverbands AOF, die Arbeitertheaterbewegung entstand. 1934 kam es zur Gründung des «Arbeitertheaters Rotes Licht», das als Experimentier- und Mustertheater «neue Wege für die soziale Theaterkunst» weisen sollte. Agit-prop-Programme der TRAM-Gruppen beinhalteten einen radikalen Bruch mit bisher vorherrschenden naturalistischen und realistischen Formen. In den Jahren 1934 – 36 erlebte die Arbeitertheaterbewegung ihren Höhepunkt, um nach dem Wahlsieg 1936 schnell zu verebben.

In den Voraussetzungen für das Wachstum der Theaterbewegung lag auch die Grundlage für einige ihrer Grenzen für die weitere Entwicklung und faktische Existenz. Der explosive Ausbau der Sonderorganisationen war im «Lagergedanken» fundiert, aber auch Voraussetzung für die Integration in den bürgerlichen Sozialstaat. Die Abhängigkeit der Theaterbewegung von den Interessen der Parteiführung erklärt aber nicht völlig ihren Niedergang nach 1936. Dazu kommen «innere» Gründe wie fehlende Texte, Stagnation der Agit-prop-Form und geringere menschliche Ressourcen durch den Rückgang der Arbeitslosenzahl. Die Unterordnung unter den Parteiapparat begrenzte die Möglichkeiten für ideologisches Neudenken und wies dem Theater parteibeständige Funktionen zu, die das Interesse reduzierten.

Das Verhältnis zwischen Lagerkultur und Rezeption bürgerlichen Kulturguts wurde nicht geklärt sondern folgte einer Arbeitsteilung nach einem links-rechts-Schema. Das sozialistische Theater sollte Beitrag zur Schaffung eines sozialistischen Menschen sein – Medium zur Vermittlung fertiger Erkenntnisse. Die Unterordnung unter Organisation und Politik der Partei, die Abgrenzung von aller bürgerlicher Kultur verbunden mit einer Begrenzung von Kreativität und Offenheit gegenüber Kritik, schränkten die hegemonischen Möglichkeiten der Arbeiterkultur ein.

Per Ole Johansen: Der Kampf um die Menstad-Schlacht

Der Artikel beschäftigt sich mit den Auseinandersetzungen um die «Menstad-Schlacht» während der Massenaussperrungen 1931 als Streikende am 8.6.1931 die Polizei verjagten und die Minderheits-Regierung der Bauernpartei Heer und Flotte mobilisierte. Der Autor untersucht an Hand neuer Quellen die Frage, auf wessen Initiative die Mobilisierung zurückzuführen ist und besonders, welche Rolle der Fraktionsvorsitzende der Konservativen Partei, C.J. Hambro, gespielt hat.

Zunächst war angenommen worden, dass Verteidigungsminister Qvisling der «starke Mann» war. Sein Kabinettkollege Justizminister Lindboe hat 1965 in seinen Memoiren Qvislings Passivität unterstrichen und sich selbst als Initiator dargestellt. 1977 hat Per Ole Johansen im Buch *Menstadslaget 1931* nachgewiesen, dass Bjarne Eriksen, Leiter der juristischen Abteilung des betroffenen Konzerns Norsk Hydro und zugleich Mitglied des Arbeitsausschusses der Arbeitgebervereinigung, die treibende Kraft war. Auch C.J. Hambro bemühte sich darum, als Initiator der Mobilisierung betrachtet zu werden. Seine Initiative war nicht entscheidend, kann aber Ministerpräsident Kolstad im Glauben bestärkt haben, dass eine harte Haltung breite bürgerliche Rückendeckung hatte.

Im «Kampf um die Geschichte», dem Streit um die Ehre der Mobilisierung, handelte Lindboe in gutem Glauben; Qvisling brauchte – auch im Hinblick auf langfristige politische Visionen – den Mythos des starken Mannes und für Hambro handelte es sich einerseits um eine Abrechnung mit der Bauernpartei, andererseits auch um den Wunsch, die Arbeiterbewegung in die Schranken zu weisen.

Die Diskussion um den starken Mann der Menstad-Schlacht ist Teil der Tradition von Rechtspraxis und Machthandhabung der Zwischenkriegsperiode, die auf Konfrontation basierte. Durch eine harte Reaktion auf die Unruhen wurde die Schlacht in die gewalttätige und revolutionäre Tradition der Arbeiterbewegung eingeordnet. Stigmatisierung konnte die Lehre, dass es derartige Traditionen gab, tradieren.

Innkome bøker

Torben Wanscher	Forsamlingsfriheden og «Fælledslaget». Studier til belysning af statens fastlæggelse af grænserne for arbejderbevægelsens forsamlingsfrihed 1872 – 1874
Århus: Modtryk 1979
Bent Gravesen	Socialdemokratiets strategiske overvejelser 1943 – 45
Aalborg Universitetsforlag 1981
Kristian Sunde	Vår sak er rettferdig. Arbeiderbevegelsens historie i Rogaland 1850 – 1905
Stavanger: Dreyer Bok 1981
Ottar 119 – 120	Industrialisering og arbeiderbevegelse i Nord-Norge fram til ca. 1920
Universitetet i Tromsø 1980
Jens Arup Seip	Utsikt over Norges historie. Bind 2: Tidsrommet ca. 1850 – 1884
Oslo: Gyldendal Norsk Forlag 1981

Per Ole Johansen: Der Kampf um die Menstad-Schlacht

Der Artikel beschäftigt sich mit den Auseinandersetzungen um die «Menstad-Schlacht» während der Massenaussperrungen 1931 als Streikende am 8.6.1931 die Polizei verjagten und die Minderheits-Regierung der Bauernpartei Heer und Flotte mobilisierte. Der Autor untersucht an Hand neuer Quellen die Frage, auf wessen Initiative die Mobilisierung zurückzuführen ist und besonders, welche Rolle der Fraktionsvorsitzende der Konservativen Partei, C.J. Hambro, gespielt hat.

Zunächst war angenommen worden, dass Verteidigungsminister Quisling der «starke Mann» war. Sein Kabinettkollege Justizminister Lindboe hat 1965 in seinen Memoiren Quislings Passivität unterstrichen und sich selbst als Initiator dargestellt. 1977 hat Per Ole Johansen im Buch *Menstadslaget 1931* nachgewiesen, dass Bjarne Eriksen, Leiter der juristischen Abteilung des betroffenen Konzerns Norsk Hydro und zugleich Mitglied des Arbeitsausschusses der Arbeitgebervereinigung, die treibende Kraft war. Auch C.J. Hambro bemühte sich darum, als Initiator der Mobilisierung betrachtet zu werden. Seine Initiative war nicht entscheidend, kann aber Ministerpräsident Kolstad im Glauben bestärkt haben, dass eine harte Haltung breite bürgerliche Rückendeckung hatte.

Im «Kampf um die Geschichte», dem Streit um die Ehre der Mobilisierung, handelte Lindboe in gutem Glauben; Quisling brauchte – auch im Hinblick auf langfristige politische Visionen – den Mythos des starken Mannes und für Hambro handelte es sich einerseits um eine Abrechnung mit der Bauernpartei, andererseits auch um den Wunsch, die Arbeiterbewegung in die Schranken zu weisen.

Die Diskussion um den starken Mann der Menstad-Schlacht ist Teil der Tradition von Rechtspraxis und Machthandhabung der Zwischenkriegsperiode, die auf Konfrontation basierte. Durch eine harte Reaktion auf die Unruhen wurde die Schlacht in die gewalttätige und revolutionäre Tradition der Arbeiterbewegung eingeordnet. Stigmatisierung konnte die Lehre, dass es derartige Traditionen gab, tradieren.

Innkonne bøker

Torben Wanscher	Forsamlingsfriheden og «Fælledslaget». Studier til belysning af statens fastlæggelse af grænserne for arbejderbevægelsens forsamlingsfrihed 1872 – 1874
Århus: Modtryk 1979
Bent Gravesen	Socialdemokratiets strategiske overvejelser 1943 – 45
Aalborg Universitetsforlag 1981
Kristian Sunde	Vår sak er rettferdig. Arbeiderbevægelsens historie i Rogaland 1850 – 1905
Stavanger: Dreyer Bok 1981
Ottar 119 – 120	Industrialisering og arbeiderbevegelse i Nord-Norge fram til ca. 1920
Universitetet i Tromsø 1980
Jens Arup Seip	Utsikt over Norges historie. Bind 2: Tidsrommet ca. 1850 – 1884
Oslo: Gyldendal Norsk Forlag 1981

MEDDELANDE FRÅN ARBETARRÖRELSENS ARKIV OCH BIBLIOTEK

kommer ut 4 gånger om året, innehåller artiklar om arbetarrörelsens historia, rapporter om pågående forskning, redogör för nyförvärv i bibliotek och arkiv, publicerar recensioner och presenterar källor ur våra samlingar.

Meddelande är rikligt illustrerad med delvis unika bilder ur vårt bildarkiv.

Prenumeration 1982: 40 skr
(postgiro 55 75 94 – 9. Meddelande från Arbetarrörelsens arkiv och bibliotek)
Även äldre nummer kan beställas, 15 skr per nummer; dubbelnummer 20 skr

En del äldre nummer är slutsålda, andra finns fortfarande kvar; här några axplock:

- 7/8 innehåller artiklar och presenterar källor rörande den tidiga arbetarrörelsen i Sverige (1880- och 90-talen)
- 9 innehåller material om året 1917
- 11/12 presenterar amatörforskning och forskning vid universitet; en bilaga «Att arbeta i cirkel med föreningshistoria» ingår
- 14/15 är ett temanummer om syndikalismen
- 17 handlar bl.a. om det nya minnesmärket i Ådalen
- 18 innehåller en uppsats om Sundsvallsstrejken samt artiklar rörande Stockholms industrialisering och arbetarklassens framväxt
- 19 anknyter til August Palm-jubileet (1881 – 1981)
- 20 presenterar den socialdemokratiska riksdagsgruppens arkiv och behandlar arbetarrörelsens nordiska och internationella samarbete under tiden efter 1945
- 21 tema: Gräv där du står-forskning

FAKKELEN

AOFs blad for kunnskap og kultur

Tidsskriftet FAKKELEN, et organ for kunnskap og kultur, er et seriøst tilbud til alle som ønsker å holde seg orientert om hva som skjer innenfor temaene voksenopplæring og kultur.

Tidsskriftet som utkommer med 8 nummer pr. år, hvert på minimum 48 sider og ofte med spesialbilag, er trykt i flere farger og har et rikt og variert innhold:

Artikler med aktuelle synspunkter på voksenopplæring og kulturpolitikk, reportasjer, debattinnlegg, informative orienteringer fra utsendte medarbeidere i andre land, journalistiske «portretter» av kjente kvinner og menn i det offentlige liv, faglig stoff, kunst- og litteraturomtaler, intervjuer osv.

FAKKELEN ER UUNNVÆRLIG FOR ALLE SOM VIL FØLGE MED I NORSK KULTURLIV!

Abonnement bestilles ved bruk av kupongen nedenfor eller på telefon: (02) 40 12 54

ABONNEMENT FAKKELEN 1982 KR. 50, -
ANTALL

Navn:

Adresse:

Poststed:

Kupongen sendes: FAKKELEN
Storgt. 23 C
OSLO 1

Medarbeidere i dette heftet:

Svend Aage Andersen: Magister i litteraturhistorie. Har skrevet en avhandling om arbeiderkultur og arbeiderlitteratur i perioden 1870 til 1930. Er f.t. forskningsstipendiat og arbeider med et prosjekt om arbeiderkultur i Århus 1900 – 1940. Med i redaksjonen av den danske Årbog for arbeiderbevægelsens historie.

Jostein Gripsrud: Norsk hovedfag, NAVF-stipendiat ved Nordisk Institutt Bergen. Har skrevet «La denne vår scene bli flammen» (om norsk arbeiderteater 1890 – 1940) (1981) og artikler i «Kontrast» og «Vinduet».

Seppo Hentilä: Dosent i politisk historie ved Helsingfors Universitet. Doktorgrad om reformismens gjennombrudd i den svenske arbeiderbevegelsen (Den svenska arbetarklassen och reformismens genombrott inom SAP före 1914 (1979)). Skriver nå det finske arbeideridrettsforbundets historie. Medlem av ABFs komité for arbeiderbevegelsens historie.

Per Ole Johansen: Sosiolog ved Institutt for kriminologie, Universitetet i Oslo. Arbeider med norsk mellomkrigshistorie. Har gitt ut «Menstadkonflikten 1931» (1977) og «Arbeidervern og revolusjonsfrykt» (TFAH, 1/1981).

Jorma Kalela: Dosent i historie ved universitetene både i Tammerfors og Helsingfors. Ansatt på «Finska pappers». Har skrevet dette forbundets historie og leder nå et større historiprojekt i forbundets regi. Har blant mye annet utgitt en forskningsplan over finsk AOFs historie og artikkelen om Finland i Pax Leksikon.

Arne Kokkvoll: Hovedfag i historie. Leder for Arbeiderbevegelsens Arkiv og Bibliotek i Oslo. Har bl.a. utgitt boka «Av og for det arbeidende folk» – et streiftog i norsk arbeiderbevegelsens kulturhistorie (1981)

Bjørn Sørensen: Dr.philos., førsteamanuensis i filmvitenskap ved Institutt for drama, film, teater, Universitetet i Trondheim. Har utgitt – ved siden av diverse artikler – avhandlingen «Gry i Norden. Norsk arbeiderfilm 1928 – 1940 i internasjonalt perspektiv» (1980).

Einar Terjesen: Historiker ved Arbeiderbevegelsens Arkiv og Bibliotek i Oslo. Har skrevet «Sosiale prosesser og utviklingen av arbeiderklassen i det 19. århundre» (Rapport til ITH-konferansen Linz 1980) og «De russiske kommunister, KPD og norsk arbeiderbevegelse» (hovedoppgave i historie, 1978).

Klas Åmark: Dosent i historie ved Stockholms universitet. Doktoravhandling «Makt eller moral. Svensk offentlig debatt om internasjonell politikk og svensk utrikes- og forsvarspolitikk 1938 – 1939» (1973). Har ellers skrevet et stort antall artikler om metode- og teorispørsmål og avsluttet to manuskripter: «Den svenska pressen och finländskt kultur- och samhällsliv under 1972» og «Avtalsrörelser och konflikter inom byggnadsbranschen 1914 – 1920 (träarbetareförbundet)».

Tidsskrift for arbeiderbevegelsens historie

nr 2/1982

har

OVERVÅKING

som hovedemne

og inneholder bl. a. bidrag om

- Generalstaben som overvåkingspoliti (Per Ole Johansen)
- Samarbeidet mellom skandinaviske politimyndigheter og Gestapo (Per Madsen)
- Kontoret for den frivillige arbeidstjenesten i 1920 (Helge Skaar)
- Arbeidsgivernes «svartebøker» (Knut Kjeldstadli)
- Politiet i mellomkrigsåra (Arnt Erik Selliås)

Utkommer september 1982

TFAH NR.1/1982

Arbeiderkultur

Introduksjon

- Arne Kokkvoll** Hovedtrekk i arbeiderbevegelsens kulturstrev
- Svend Aage Andersen** Forholdet mellom arbejderklassens kultur og arbejderbevegelsens kultur
- Klas Åmark** Sosialdemokratisk kulturpolitikk og kulturens krise i 1960- og 1970-åra
- Jorma Kalela** Aktivistenes nostalgiske egenkultur eller agitasjon i form av kulturvirksomhet
- Seppo Hentilä** «Ren arbeideridrett» eller «statlig idrettspolitikk»? Arbeideridretten og arbeiderbevegelsen i Finland i mellomkrigstida.
- Bjørn Sørensen** Arbeiderfilmen i Norge 1928-1940
- Jostein Gripsrud** Arbeiderbevegelsens teatervirkomhet i Norge i 30-åra – og dens begrensninger
- Per Ole Johansen** Kampen om Menstadslaget
- Einar Terjesen** Linz-konferansen 1981
- Forskningsmeddelelse
- Zusammenfassungen
- Innkommne bøker

